

Diss. TA 49

167
~~540~~ához
1922-23

A MAGYAR PROTESTANTIZMUS HELYZETE

III. KÁROLY ALATT.

Irta:

Dávid György
ref. lelkész

Doctori értekezés.

1923.

1885

1885

1885

1885

1885

1885

Diss. TA 49

TA 49

Előszó.

Milyen diadalmasan ^{el}indult a protestántizmus, s mennyi megpróbáltatáson ment keresztül?! Gályarab papjainknak, tanítóinknak mekkora testi és lelki fájdalmakat kellett kiállaniuk, mégis az üldözéseknek még az ők szenvedéseik sem vetettek gátat?! A pozsonyi és eperjesi vértörvényszékek ülték véres diadalukat, s az elnyomás még mindig tartott?! Pedig protestáns eleink a Lipót halála után egy jobb jövő reménységével néztek az új királyok és így III. Károly uralkodása eleibe is, s bár teljes szabadságra nem gondoltak, annyit mégis reméltek, hogy a Lipót-féle üldözések nem ismétlődnek meg. Vértörvényszékek, gályarabságok igaz, hogy nem fordultak elő, de amugy hallgatólagosan mindennemű törvénytelen eszközökkel az üldözés, elnyomás folyik, s bár a király olykor-olykor jóindulatot gyakorol, de protestáns- és magyargyűlölő, osztrák és katolikus tanácsadói jó szándékát meghiusítják, s ebben igen nagy része van a magyar katolikus klérusnak is. Szívós kitartással, hitéhez, magyarságához való ragaszkodással azonban a protestántizmus diadalmasan ellenáll.

Ennek a kornak történetét próbáltam megírni erőmhöz, tehetségemhez mérten részletesen, amennyire falusi lelkipásztori viszonyaim, távol a tudományosság gyúpontjaitól, megengedték. Cselekedtem pedig mindeneket azon csodálatból kifolyólag, amely lelkemet elfogja, valhányszor protestáns egyházunk történetkönyvét átlapozgatom, mert gyönyörű, erős hitet ébresztő képeket szemlélhetünk egyházunk életének történetében. Hogy ez sikerült-e, nálammál tudósabbak hivatottak a megbirálásra. Vajha sikerült volna. - Az Istennek legyen hála azonban, hogy ennyire is megsegített.

Kibéd, 1923. január 31.

D. Gy.

TARTALOM.

Oldal.

Előszó

I.

MAGYARORSZÁG A SZATMÁRI BÉKE UTÁN.

III. KÁROLY TRÓNRALÉPÉSE.

Közhangulat, s a főurak magatartása. A szatmári béke kihirdetése. - Károly magatartása a szatmári békével szemben; trónralépése; 1712-i pozsonyi országgyűlés. Pragmatica sanctio. - Az ország új berendezése. 4.

II.

III. KÁROLY ÉS A PROTESTÁNSOK.

Az állam és a protestántizmus. - A katolicizmus és a protestántizmus. - III. Károly. - A protestánsok előterjesztik sérelmeiket. - Katolikus klérus erőszakoskodása. - Királyi rendeletek. - 1715. xxx. t. c. - A katolikusok újabb törvénytelen ségei. - Az 1722. és 1728. - i országgyűlés; decretális eskü. 9.

III.

III. KÁROLY MUNKÁBA VESZI A PROTESTÁNSOK EGYHAZI VISZONYAINAK A RENDEZÉSÉT.

Vallásügyi bizottság megalakítása. - A bizottság megkezdí működését. - A protestánsok emlékiratban foglalják össze jogos kívánalmaikat. - Vizsgálat a templomok kérdésében. - Az 1722. - i pozsonyi országgyűlés sem intézi el a protestánsok sérelmeit. - Károly a protestánsok panaszai folytán a sérelmek tárgyalására hívja fel az országgyűlést, majd pedig elégtételadásra a megyéket. - A katolikus rendek megakadályozzák a királyi rendelet kihirdetését. - A felállított helytartótanács a legnagyobb akadályozójává lesz a protes-

IV.

CAROLINA RESOLUTIO.

A király a vallásügy rendezését német minisztereire bizza.-Carolina resolutio megjelenése;pontjai.-A katolikus klérus még a Resolutioval sincs megelégedve.-A klérus újból hozzáfog törvénytelen cselekedeteinek a végzéséhez.-A protestánsok a Resolutio pontjainak enyhítését kérik,de véredményre jutnak..... 40.

V.

A PROTESTÁNSOK SZERVEZKEDÉSE EGYHÁZALKOTMÁNYILAG.

A rózsahegyzi zsinat érvénytelenítése.-Az 1715.XXXI. t.c.a gyűléstartást megtiltja,de a protestánsok világi urak pártfogása alatt csak összejönnek olykor-olykor.-A Carolina Resolutio után enyhül a protestánsok helyzete;királyi rendelet a superintendenciák szervezését megengedi.-A bodrogkereszturi gyűlés határozataiba a papi elem csak hosszas harc után töfődik bele.-A reformátusok szervezkedése;bodrogkereszturi gyűlés.-A lutheránusok szervezkedése..... 48.

VI.

EGYHÁZI ÉLET.

A gyülekezetek állapota.-A papok.-A hivek;egyházi fegyelem.-Egyházlátogatás.-A pietizmus..... 58.

VII.

PROTESTÁNS ISKOLAÜGY.

Az iskolaügy is elnyomás alatt van.-Az elnyomás az az anyagiak megfosztásával kezdődik.-Az elnyomás má-

sik módja az iskolák lefokozása.-Nemcsak a felsőbb iskolák, az elemi iskolák is elnyomás alatt vannak; a protestánsok azonban kitartanak.- Oktatásügy.-Ifjúsági élet.-Külföldi iskolák látogatása. Protestáns szellem diadala..... 70.

VIII.

PROTESTÁNS IRODALOM.

A nemzeti szellem hanyatlása.- A magyar nyelv ügye. A nemzeti szellem a protestáns iskolákban is ébredzik, mindazonáltal III. Károly alatt protestáns íróink értékes munkáikkal, mint a nemzeti szellem úttörői, első helyet foglalnak el.-Vallásos lyra.-Történetírás.-Theológiai irodalom 86.

IX.

AZ ERDÉLYI PROTESTÁNTIZMUS HELYZETE.

III. Károly trónralépésével megerősíti a Diploma Leopoldinát és ennek pótlékát, de ígéretét nem tartotta meg.-Megkezdődik az egyházi és politikai reakció; a katolikus püspökség állítása.-A katolikus párt törvényszegéssel akarja célját a protestántizmus megsemmisítését elérni.-Beleavatkozás a házassági ügyekbe.-Protestáns vezérférfiak elfogatása.-Protestánsok magatartása.-Egyházalkotmány.-Valláserkölcsei élet.-Iskolaügy.-Irodalom..... 99.

Befejezés..... 128.

Irodalom..... 131.

I.

MAGYARORSZÁG A SZATMÁRI BÉKEKÖTÉS UTÁN.

III. KÁROLY TRÓNRALEPÉSE.

Az 1708.-i szatmári békével megszűnnek azok Közhangulat, a harcok amelyek egy századon át harctérre tették s a főurak Magyarországot. Anemzet az évekig tartó harcokban magatartása. elfáradva, megviselve kimerült s látva, hogy a bélekötéstől várt eredmények egyre késnek, lehangozta, s reménytelenséggel töltötte el. Akurucz hadsereg kombattans elemei azonban szívekben továbbra is megmaradtak kurucoknak, a vezetőség pedig élén Rákóczyval tudni sem akart a szatmári békéről, s e végből külföldön kerestek összeköttetéseket egy megújítandó harchoz, s az ennek érdekében folyó diplomáciai tárgyalások reménységgel indultak meg.

Volt egy rétege a nemzetnek, az u.n. labancok, akiket nagy lelki gyönyörűséggel árasztott el a kurucz ügy bukása. Közéjük tartoztak azok a császárpáti főurak és főpapok is, akik egyéni érdekek kielégíthetése végett, előmenetel, hivatal, jószágadományozás, távoltartották magukat Rákóczy szabadságharcától nemcsak, de formálisan is ellene harcoltak, ezek mindent megcselekedtek, csak hogy a császár szemében szerzett érdemeik elismertessenek, s jutalmukat elnyerjék. Még attól sem riadtak vissza, hogy akkor, amikor érdemeiket törvénybe iktatták, Rákóczyt és társait hazaárulóknak bélyegezzék meg törvénykönyvünk lapjain. Annyira mentek önzésükben, annyira urrá lett felettük az egyéni, önző érdekek kielégítésének vágya, hogy a szatmári békeszerződés azon pontjai ellen, amelyek amnesztiát adtak a megtért felkelőknek úgy személyöket, mint javaikat illetőleg, a legmakacsabb harcot fejtették ki, amiképen előbb azt kívánták, vérbefojtassék a szabadságharc, most arra törekedtek, hogy a felkelők birtokai elkoboztassanak, s ők maguk kaphassák meg jutalmukat

hűségükért. Evégből annyira vetemedtek, hogy dacára az uralkodó részéről történt megerősítésnek-a békeszerződést nem tartották tiszteletben, hanem bűnös hazugságok, s bosszújuk által elragadtatva azonnal megkezdték az eggedelmességre tértek, s megkegyelmeztettek üldözését; ezeket törvény eleibe idézték, ítélőmesterek, s országos bírák által személyeik, s jósaikban elmarasztalták és börtönbe vetették; amazokat pedig törvényen kívül erőszakkal bántalmazták személyeik, s javaikban. Mitsem gondolának azzal, hogy a békeszerződést sértvén, egyszersmind hazájoknak általa biztosított jogai ellen is bűnös merényletet követnek el, s az egyeseknek bántatlanságát biztosító pontok megsértése által a kormánynak veszedelmes példát nyújtanak azon pontok megszegésére is, amelyek a nemzet jogait biztosítják. S hogy ezen törekvésük minél inkább sikerüljön, mindent megcselekedtek, hogy a békeszerződés kihirdetését megakadályozzák. Természetes, hogy a bécsi kormány ilyen körülmények között nagyon szívesen késlekedett a békeszerződés kihirdetésével, mert hiszen a maga érdekeivel is összeegyeztethetőnek, sőt helyzetét illetőleg nagyon is kényelmesnek találta, ha-a régi átok beteljesedéseképen-a magyar törle a magyart, s így mitegy egyengeti az utat az ő absolutistikus törekvéseinek a kivitelére. Afőuraknak eme ténykedése, törekvése csak azt bizonyítja, hogy az ország érdekeivel abban a szellemben, ahogy Rákóczy gyakorolta, nem törődtek; nem csoda aztán, ha lelkesebb emberek elkedvetlenkedtek, s vezetők nélkül maradván, visszavonultak, s valóságos letargikus állapotba merült az magyar nemzet.

A főuraknak ilyenén való magtartása miatt nem is hirdették ki a békeszerződés pontjai mindaddig, amíg Károly-még mint trónörökös-azt el nem rendelte, sőt, hogy véget vessen a korábban megindult politikai üldözéseknek, exequálásoknak, perbefogásoknak, mindazoknak, "kik már üldözés alatt voltak, s tömlökre is vettetenek, ítélőmester által convincáltatának és exequáltatának, szabadulásukat.....kegyelmesen resolváta; sőt azonfelül az imperialis cancelláriától a magyar cancelláriára, s úgyjónnan a mélt.

Szatmári béke kihirdetése.

herceg, s palatinus és parancsok mentenek, hogy ezen-
túl legkisebb processust, vagy parancsolatot a szat-
mári békekötés ellen ki ne adjanak, sőt ami eddig
esett volna, megsemmisítsék, vagy jóvátegyék".

Károly magatartása a szatmári békével szemben teljesen loyalianak mondható. Amint előbb láttuk, még el sem foglalta a trónigyan, de azért a szatmári béke kihirdetését elrendelte annál is inkább mert a Rákóczy szabadságharcában részt nem vett aulikus főurak minden erejüket és hatalmi befolyásukat latbavetették, hogy a szatmári békeszerződés ki ne hirdettessék. Ezek a főurak ugyanis a békekötés ellenére mindent konfiskáltatni akartak a maguk javára, s féltek attól is, hogyha a kihirdetés megtörténik, s azt a király megerősíti, akkor elesnek a konfiskációkból eredő nyereségektől. Álláspontjukat, törekvésüket azzal magyarázták-minekutánna a béke megkötésekor József király halva volt, s helyette Eleonora császárné írta alá Károly trónfoglalásáig, hogy a békekötés érvénytelen, mert magyar törvények szerint a király távollétében a nádort illeti meg a felségjogok gyakorlása, s így a békekötés is. Károly, mint új király, bár jogilag elismerte a magyar álláspont törvényszerűségét, tanácsosabbnak tartotta, ha nem elfogult pártembert választ helyettesül aminő Eszterházy nádor volt, hanem ideiglenesen anyjára bizza az ügyek vezetését. Illésházyék cselszövéseinek ellenére, ünnepélyesen megerősíti a kurucokkal kötött egyezséget, s ezzel a pacifikáció dönthetetlen érvényűvé lett. Az országgyűlést 1712. május 22-re összehívta, magyar ruhát öltött, megkoronáztatta magát, s kiadta 5 pontból álló királyi hitlevelét, amelyben kijelenti és megfogadja: 1., Hogy az ország valamennyi jogait, szabadságait, kiváltságait, törvényeit és szokasait megerősíti, s mind maga megtartja, mind mások által megtartatja. 2., Hogy a koronát az országban őrizteti. 3., Hogy az országnak már visszafoglalt, vagy ezután visszafoglalandó részeit a törvények szerint ahhoz visszakapcsolja. 4., Hogy férfiágának kihalása esetén a királyválasztás joga a nemzetre visszaszáll. 5., Hogy valahányszor férfiágának örökösei megkoronáztatnak, a hitlevelet kiadni, s annak megtartását esküvel fo-

Károly magatartása a szatmári békével szemben; trónralépése. 1712. i országgyűlés.

1. Szalay: Gróf Károlyi Sándor önéletirása.

gadni kötelesek. Ugyanekkor mondatott ki törvény gyanánt Magyarország területi épsége és az az elv, hogy nem kormányozható az örökös tartományok módjára, s mindez még a király és a rendek beleegyezésével sem változtatható meg. Történetileg véve ez a törvényes dualizmus kezdete. Ezen országgyűlésen mondatott ki az állandó hadsereg felállítása, s a hadi adó behozatala; s ezen a gyűlésen hozatott az a törvény, amely Rákóczyt, Bercsenyit és társaikat, mint hűtleneket és hazaárulókat mindenkorra száműzi. Ezt a törvényt 1907-ben eltörölte a magyar országgyűlés.

Ugyanekkor a király megerősíti a magyar kancellária függetlenségét, de a kamarát továbbra is függésben tartja a császáritól. Nagy sérelemnek vetett véget a neoacquistica commissio feloszlatása és az illető igények rendes bíróság elé való utalása. A protestánsok sérelmeit azonban nem orvosolták, csak az eddigi törvényeket még megerősítik. Ha ezentúl éri őket sérelem, csak mint egyesek, nem pedig mint felekezetek fordulhatnak a királyhoz. Egyes városoknak, mint pl. Pestnek az a kiváltsága, hogy csak katolikus nyerhet ott polgárjogot érvényben marad.

Az országgyűlés bezárása évében 1715-ben III. Károly harcba keveredvén a törökkel, legyőzte azt, visszaszerezte a még birtokában volt területeket. Ennek a háborúnak szerencsés kimenetete, valamint az általános nyugodt hangulat nagyban növelték az új király erejét és népszerűségét. Ez a kedvező helyzet arra bátorította az udvart, hogy dülőre vigye a leányág örökösödésének kényes és fontos kérdését.

Midőn Károly 1703-ban Spanyolországba távozott, Pragmatica kölcsönös örökösödési szerződést kötött bátyjával, Eszerint atyjuk halála után a császárság, a német tartományok, Magyarország Józsefre szállanak, az egész spanyol birodalom pedig öccsére. Bármelyik ág kihalása esetén a másik az örökös és pedig nemcsak fiúágon, de leányágon is. Károly még külön is kötelezi magát arra, hogy a szerződés alól még a pápa sem oldhatja fel őt.

E szerződés értelmében, ha Károlynak nincs fia, József leányaira száll a Habsburgok egész öröke. Ezért

saját remélhető gyermekeinek jogai védelmére 1713. április 19.-én titkos tanácsosai előtt felolvastatja a "Pragmatica sanctio". Eszerint az ő halála esetén összes birodalmi osztátlanul szállanak fiaira, illetőleg azok ivadékaira, ezek leányaira és azok ivadékaira, ezek hiányában pedig József leányaira, s azok ivadékaira, elsőszülöttségi jog szerint. Ha végre mind az ő, mind József ágai kihalnának, akkor a maga nővéreit, I. Lipót leányait, s következőleg az uralkodóház minden egyéb nőágait illesse az örökösödés, feltéve mindig az egész birtok oszthatatlanságát, s az elsőszülöttségi rendet. Ezt a szabályzatot aztán Károly jegyzőkönyvbe iratván, felhívította tanácsosait, hogy ezen rendelkezését ők is minden módon érvényesíteni igyekezzenek. Ezen örökösödési szabályzatnak mind birodalma egyes országaiban, mind a külföldi hatalmaknál való elismertetése lón ettől kezdve egyike Károly legbuzgóbb törekvéseinek.

Már előbb is szó volt a női öröklésről az országgyűlésen. Először a horvát rendek pendítették meg az eszmét, kijelentve, hogy ők elfogadják a leányág örökösödését is. Az legyen király, aki Bécsben székkel és birja az tartományokat is. A magyar urak is tanakodtak a nádor elnöklete alatt még 1712-ben és különösen az Ausztriával való unio feltételeit óhajtották megállapítani a női öröklés elfogadásával kapcsolatban. A király vetett véget a tárgyalásoknak. Csak miután kis fia meghalt, 1717-ben pedig Mária Terézia leánya született, indította meg a tárgyalásokat, hogy a "Pragmatica Sanctio"t összes országgal elfogadtassa. Ez a cseh-német tartományokban sikerült is úgy, hogy a törvényt Erdély országgyűlése elé lehetett hozni, mely azt el is fogadta. Csak most határozták el a magyar országgyűlés összehívását, hogy az is törvénné tegye az örökös tartományokkal való uniot.

A magyar urak hajlottak az udvar kívánságára. De a női ág elfogadását a haza önállóságának biztosítására akarták felhasználni, jól tudva, hogy a dinasztianak tett ezen szolgálatért nemcsak személyük hanem a nemzet is várhat ellenértéket. Nem is a király terjesztette elő a leányág örökösödését, a rendek a maguk jószántából fogadták el egyhangulag nagy lelkesedéssel/1722. jun. 30./ A király elfogadta az ajánlást

és beleegyezett abba is, hogy Magyarország társországaival együtt szintén oszthatatlan, vagyis hogy Horvátország ebbe bele van értve.

Az unio az örökös tartományokkal a kölcsönös védelemben áll "külső erő ellen is". Akkor az egyesülésnek a török miatt, még Magyarország vehette nagyobb hasznát. De mivel a fiág kihalása a Habsburgokra nézve a császári méltóság elvesztését is jelentette, mert nő nem lehet római császár, a német birodalomhoz tartozó tartományok az eddiginél sokkal nagyobb biztosításra szorultak. Ezt adta meg nekik a Magyarországgal való fegyveres szövetség.

Az örökösödési törvény /1722-23. I.-III. t. c./ először is általánosságban elfogadja a női örökösödést és az oszthatatlanságot úgy hogy Magyarországon, míg a dinasztia tart, mindig az uralkodjék, ki az örökös tartományokban. Aztán részletesen kifejti, hogy előbb Károly aztán József végre Lipót leányágon való ivadékaik jutnak a trónra, "elsőszülöttségi jog szerint: a törvényes római kátholikus főhercegi utódok. Hogy felosztathatatlanul, s elválaszthatatlanul egymással azt együttesen birják, uralkodjanak rajta és kormányozzák!"

E három vonal kihalása esetén a nemzetre száll vissza a szabad királyválasztás joga. Ez a leglényegesebb eltérés az 1713. -i pragmática sanctiotól, a mely Leopold elődei leányágainak jogát is elismerte. Az illető utódoknak pedig kötelességük, hogy mihelyt uralomra jutnak, megerősítsék Magyarország összes jogait és szabadságait, különösen pedig az 1715. III. t. cikket is.

Ez a megállapítás némileg kétoldalú szerződéssé teszi a női örökösödés elfogadását, amennyiben az ország jogainak és önállóságának elismerését egyenesen kapcsolatba hozza a törvényes trónrajutással. Még nagyobb biztosítás végett a magyarok egyenes szövetséget is ohajtottak volna az örökös tartományok rendjeivel. Ez megújítása lett volna Bocskay conföderatiojának és a király nem is egyezett bele. Így az unio tisztán personális, az uralkodó személyének egységén alapul és ezenkívül csak a kölcsönös védelem kötelezettségét foglalja magában.

Az ország berendezésének a munkája következett. Felállították a helytartótanácsot a cseh kormányshoz mintájára szerint. Elnöke a nádor, távolléte

Az ország berendezése.

esetén az országbíró. Huszonkét tagja bizonyos arány szerint oszlik meg a főpapi, mágnás és köznemes rend között. A tanács maga ajánlja a kiegészítéséhez szükséges tagokat. Fizetéséről a király gondoskodik. Székhelye: Pozsony, de mihelyt lehet, át kell helyezni a birodalom közepébe. Határozathozáshoz 12 tag jelenléte szükséges és a többség határozata a tanácson belül meg nem másítható. Pecsétje: a császári, kívül sas, belül a magyar címer, úgymint a többi örökös tartományban szokás. A tanács csak a királytól függ, kihez felterjesztéseket küldhet. Nem is levelezhet közvetlenül az örökös tartományok hatóságaival. Ez az összeköttetés a szintén független kancellária feladata. A tanács nem határozhat semmit törvényellenére. De ez az egyetlen biztosíték. A helytartótanács épp úgy függ a királytól, mint a kancellária és mint a kamara, noha ezeknek is rendiek az elnökei és tanácsosai. A kamaránál jóval több volt a német tisztviselő, mint a magyar.

Valamivel függetlenebb a bíróság, s ez végig is megtartja magyar jellegét. A főtörvényszék, a nádor elnöklelte alatt, a hétszemélyes tábla, mely nevét akkor is megtartotta, midőn tagjainak számát 1715-ben 8-cal szaporították a különböző rendekből. Ehhez mennek a felebbezések a királyi táblától. Ennek a királyi személynök/personalis/, ki egyúttal az országgyűlés alsó táblájának is elnöke. Tagjai is a rendekből neveztetnek ki. A vándortörvényszékek megszűnnek; a királyi törvényszékek bizonyos terminusokban állandóan ítélnének; ezeket és szünidejüket a törvény pontosan megállapítja. Királyi kerületi táblákat állítanak fel az ország négy kerületében; ezektől a királyi táblához mennek fel a felebbezések. Ez a szervezés nagyban utánózza az örökös tartományokét, de mivel az ősiség még fennáll és mivel a szokásjog sokkal nagyobb teret enged itt a bírónak, sem a perek sokaságának, sem hosszadalmasságának nem vetett véget, sem pedig a jogi biztosságot nem állította helyre. Egyrészt hanyagság, másrészt megvesztethezőség voltak a bírói kar eredendő bűnei.

Még a megyét is szabályozni kezdik, legalább írásban. A főispánoknak és a megyék igazgatóinak állandóan megyéjükben kell tartózkodniuk. Minden három évben, szükség esetén előbb is tisztújító gyűlést tartanak, mely alkalmával az előbbi alispánnal együtt négy nemest jelölnek erre a tisztségre. Alispán és megyei tisztviselő

csak igaz birtokos nemes lehet, aki a földesuraknak nincs lekötelve. A megyegyűlések nyilvánosak és ott mindent mérséklettel kell tárgyalni, a tárgyalásról jegyzőkönyvet kell vezetni, melyet később megváltoztatni tilos. A szavazásban törvény és szokás szerint kell eljárni.

Az ország nagy részének néptelen volta és a Rákóczykori kuruc mozgalom okozták, hogy a jobbágyok állapotán nem igen könnyítettek, sőt a szabad költözés jogát csak most törölték el végképen. Még ugyanazon megyén belül ugyanazon birtokos uradalmain sem engedték meg a költöztetést, mert a rendes állandó adó behozása óta az ilyen lakhelyváltozás zavarja az adóalapot. A szökevény jobbágyok kiadása törvényes kötelesség. Ezzel szemben nem sokat ért, ha a nyomorult nép fenntartását és az elnyomástól való megóvását a megyék kötelességévé teszi a törvény.

Ilyen volt az ország állapota abban a korban, amelyet a magyar protestánteizmus helyzetének megvilágítása céljából, tárgyunknak kiválasztottunk. Ez volt a milieu, amelynek keretén belül a protestánsoknak akkora küzdelmeket kellett megvívniuk létükért, alkotmányukért, szabadságukért, s hogy ezt elérhessék, s éppen az udvarnak pártfogását megnyerhessék, sokban hozzájárultak ahhoz, hogy az udvar törekvései sikerrel járjanak úgy a dinasztia érdekét, mint az ország új berendezését illetőleg, úgy, amiképpen az eddigiekben röviden vázolta van. Amint azonban látni fogjuk, mindezek dacára is örökös küzdelem volt a protestánteizmus élete, mert amilyen könnyen, mondhatni egyakarattal ment minden előbb előadott dolognak az elintézése, éppen olyan nehéz volt, sőt mindezekben a legnehezebb volt a vallásügy kérdésének az elintézése. Milyen elmondhatjuk, hogy a magyar protestánteizmusnak, habár nem történtek olyan kegyetlenkedések, mint I. Lipót alatt, III. Károly korszaka volt egyik legnehezebb ideje. -

II.

III. KÁROLY ÉS A PROTESTÁNSOK.

Az 1705.-i szécsényi országgyűlés emlékére veretett érem egyik oldalán három pap látható: egy református, egy lutheránus, és egy katolikus; mindegyik fát hoz a haza oltára áldozatának meggyújtására. Alatta ez a felirat áll: concurrunt ut alant. Körirata pedig ez: Concordia religionum animata libertate. Gyönyörű terveket, célokat symbolizál e kép, amely azonban az 1708-i szatmári békekötés után teljesen megakadt a sok felekezeti surlódás, vallási viszály és az egész nemzet kimerülése miatt. A 18.-ik században, így annak az elején is, a magyarság és a protestantizmus történelmét a teljes kimerültség állapotára jellemzi. A nemzet az annyi éven át lefolytatott harcokban lefogyott, ereje meggyengült. Szinte természetesnek is látszik, hogy a kimerülés után valószínűsíthető zsibbadás álljon be az életbe, s letargikus állapotba szenderüljön minden, ami eddig elevenesség, mozgató erő, energia vala.

Az állam és a protestantizmus a 18. század elején.

A nemzeti és protestáns élet eme letargikus állapota között, mint poraiból megújódott phönix áll a hatalmas Habsburg dñastia oly erősen, oly hatalmasan, hogy ezzel szemben hiábavaló erőlködésnek bizonyul minden nemzeti erő. "A nemzet erőtelen volta keserű tudatában mondja Zsilinszky-belenyugszik abba, hogy önálló állami célok helyett európai és dinasztikus érdekek szolgálatában érvényesítse tehetségeit. Alkalmazkodik a viszonyok kényeskedéséhez. A nemesség azt a veszteséget, amit a nagy hajótörésben politikai téren szenvedett, némiképpen pótolja társadalmi és gazdasági kiváltságainak kiaknázásával. A királlyal szemben alázatos és meghunyászkodó. A kiváltságtalanok ezreivel szemben zsarnok, csupa gőg és telhetetlen kapzsiság. Ez magyarázza meg, hogy a közszabadság, s Magyarország különállása ez

időszakon által alig-alig szerez új, hathatós biztosítékokat, míg a rendiség érdekeit egész sor törvény, hitlevél és királyi ígéret, eskü védi!

A protestantizmusnak, mely a 17.-ik század nemzet-i törekvéseinek szárnyakat adott, még szomorubb sors jutott osztályrészül. Elmondhatni, hogy a dynastia és udvar haragját, büntető karját a szabadságharcok félelmeiért, legnagyobb részt majdnem kizárólag a különben is gyamolításra szoruló protestáns egyházak viselték. Annyi idő távolságán át úgy tetszik mint-ha a 18. század egész élete nem volna egyéb mint szakadatlan bűnhődés a 17. századért. A helyzetet fölöttébb súlyosbitja, hogy az egykori harcostárs, a katolikus magyar is üldözővé válik, aki eretnek sanyargatással enyhíti elégedetlenségét, lelke titkos bosszúságát. A nagy családok, amelyek valaha faklyatartói voltak az evangéliumi világosságnak, amelyek tagjai az ország főméltóságait viselték, benn ültek a királyi tanácsban, részint kihaltak, részint elszegényedtek, részint a katolikus egyházba tértek. Nádorválasztáskor alig-alig lehetett találni protestáns főurat a törvényszerű kijelölés végett. Tekintélyük árnyék tekintély, gazdagságuk koldusmód a régi olygarchákra emlékeztető római katolikus Pálffyak, Károlyiak, Eszterházyak, Erdődyek, Batthyániak mellett. Kkisbirtokú Zayak, Radvánszkyak, Rádayak, Kenesseyek, Vayak, Hellenbachok lépnek a Thurzók, Illésházyak, Rákóczyak örökébe, olyanok, akik csadi ügyeikben maguk sem élhetnek a nagyurak pártfogása nélkül. A még jobbára protestáns köznemesség nem tudott országosjelentőségű vezért találni, akiben bízhatna, akinek nevét zászlóul használhatná. Ilyen módon sem országgyűlési mozgalmuknak nem lett sikere, sem panszaiknak foganatja. Senki sem tartott tőlük, s ennél fogva nem is keresték kedvöket. Az 1681.-i országgyűlés, ahol a többség helyhez kötötte és a földesurijog hangúlyozásával megbénította a protestáns ellenzék lehányatlását. E gyengülés annyival inkább szembe-ötlik, mert mindössze 35 év telt el a protestáns vallási érdekeket biztosító linci békekötés óta. Egy emberöltő csupán, s ezalatt akkorát változott a nemzet közszelleme. Saját vívmányát, küzdelme dicsőségét is megrongálta, csak hogy a vallási gyűlölség éhét verje.....

Rákóczy Ferencz szabadságharca idejében, A katoliciz-
mely a vallásügyi sérelmeket is a legteljesebb mus és a pro-
igazságszeretet ~~alapján~~-és méltányosság alapján testantiz-
akarta orvosolni, fellélekzett az agyonüldözött mus.
protestantizmus. A szatmári béke után azonban új-
ra megszállta a sziveket az aggodalom.

A szatmári béke 3. pontja kimondja, "hogymegfalsége a vallás dolgában országunknak törvényét
tartja, úgy annak gyakorlását ezen ország vég-
zése és articulussai szerint, mind Magyarországon,
mind Erdélyben, senkinek sem zárátván el az út sé-
relmei tárgyában a királyi felségnél, vagy az or-
szággyűlés előtt lépéseket tenni." Papiron nagyon
szépen van ez kimondva, de a katolikus egyház ezt *nem*
tartotta meg. A szatmári béke után a katolikus egy-
ház csak úgy hozzáállott a diadal kiaknázásához,
mint a török kiűzése korában. Sok száz templomot
elvettek és a primás is nyíltan kimondta, hogy a
vallás egységét helyre kell állítani. A volt kuruc
katolikusok ebben egyetértettek az udvari párttal.
A püspökök és híveik teljesen véget akartak vetni
a protestantizmusnak; a protestánsok viszont a tör-
vényes állapot helyreállítását követelték. Követelésük
alapja volt a jog, a törvény, a kivívott békekötések.

Csak hogy Magyarországon, ha vallásügyről, s é-
pen a protestantizmus letöréséről volt szó, nem a
törvény, nem a jog, hanem a szenvedély, a felekezeties-
kedés és mindenekfelett a hatalom döntött a 18. szá-
zad elején. Nem mondhatjuk, hogy a hitbuzgóság, mert
midőn a szécsényi országgyűlésen is ellentmondottak
a római katolikusok Telekessy István egri püspökkel
élükön egy törvénycikknek, azért "négy szem között
megvallotta a klérusnak minden tagja, hogy az egyez-
kedés nem ütött csorbát hitvallásukon"-mondja Rákóczy.^{2.}

Ahol ilyen különbség van a nyilvános és a
magán élet között, ott már nem beszélhetünk kiméle-
tesen a hitbuzgóságról, mert nem ez, hanem az erőszak
a túlnyomó. Ez volt az uralkodó a szatmári béke után
megítélésénél is. Hiszen az 1687: 24. t. c. szerint igaz,
hogy kegyelemből hagyta meg a király az 1681: 25. és
26. t. c. -ket, de ezek a törvénycikkek még a bécsi bé-

1., Pokoly: Protestantizmus hatása.....429. old.

2., Zsilinszky: Magy. prot. egyh. tört. 164. old.

kére és pedig az 1608:I.t.c.értelmezése szerint vannak alapítva. S így ha már az akkori felfogás szerint kegyelemből és ideiglenesen hagyták meg; mégis csak a teljes vallásszabadságról van szó, melyet legfennebb a földesúr patronusi joga, de ez is csak az ő, vagy az ősei által emelt temp-
ra és rendelt jövedelmekre korlátol. Azonban ott vannak Lipót 1691-i és 1701-i rendeletei is, amelyek az 1681:26.t.c.-ket, s a földesúri jogot ki-
forгат-ják eredeti értelmükből.

A római katolikus klérus éppen olyan jól tud-
ta, mint mi, hogy a magyar közjog szerint csak az
magyarázhat, aki hozta és hogy a törvénynek meg nem
felelő, azzal ellenkező rendelet érvénytelen. De itt
vallásügyről, s éppen a protestantizmus megsemmisité-
ről volt szó, s így minden rendelet és minden esz-
köz szent és törvényes volt, ha az a kitűzött cél-
hoz, a gyűlölt protestantizmus kiirtásához vezetett.
Nem ismerte el azonban még az állami törvényeket
sem, ha célzataival ellenkeztek, s bármilyen sikere-
ket is ért el a protestantizmussal szemben, nem nyu-
godott meg babérain, melyek számára fölényt biztosí-
tottak, hanem az "eretnekesség" teljes kiirtására tört.
Utjában nem ismert akadályt, törvényt; csak haladt
előre, mert az "egyedül üdvözítő katolikus egyház"
intenciói így kívánták. Ezzel szemben a protestánsok
paragrafusokkal hiában érveltek, meghallgatásra nem
találtak. Így történt azután, hogy panaszuikkal a ki-
rály III. Károly eleibe mentek, s a döntést az ő ke-
zeibe tették le.

III. Károlyt a magyarság megosztott lélekkel III. Károly
várta haza Spanyolországból. A protestánsok nem va-
lami jó reménységgel néztek jövőtele elébe. Tudták
jól, hogy Spanyolországban jezsuita nevelésben ré-
szesült; ez a nevelés pedig izzó gyűlöletet plán-
tál és táplál a protestantizmus iránt. Nem is remél-
tek egyebet "persekuciónál, ha csak Isten csodálatos
gondviseléséből akadályt nem vet előjükbe." A spa-
nyol udvari környezet lelkébe oltotta azt a hitet,
hogy a királyi hatalom feltétlen isteni rendelésen
alapszik, s az alattvalók részéről olyan hódolat ille-

1., Pokoly: Protestantizmus hatása.....430. old.

2., Zsilinszky: Magy. prot. egyh. tört. 334. old.

ti meg, mint Istennek helyettesét, vagy megbízottját. Ennek folytán valóságos imádszerű hódolatot várt mindenkitől, s szolgai megalázkodás volt a legegyszerűbb út szívéhez, aminek gyakran megvolt az a következménye, hogy igen fontos ügyekben inkább hitt a hajlongani tudó hittelgők beszédének, mint az alapos, higgadt, bölcs tanácsadóknak. Egyébiránt voltak királyi erényei is. Csapásokban el nem csüggedt, népeit le nem kicsinyelte, sőt becsülte azt az erkölcsi erőt, amely tömegek érzésében rejlik. Lelkétől távol volt a bécsi udvar magagyűlölete. Az egész magyar kérdést az abszolút uralom rideg, de objektív álláspontjáról nézte. Első rendeletei azt mutatják, hogy őszintén törekszik a magyarság rokonszenvének megnyerésére, hogy a nyugalmat ne fegyver és erőszak, hanem a nemzet megelégedése biztosítsa. Ahol azonban csak lehetett, kedvezett a katolikus egyháznak; lelkének dédelgetett álma volt a Regnum Marianum megvalósulása, de a nyílt erőszakot, az egyenes törvénysértést lehetőleg kerülte. A protestánsok iránt, amíg a külföldi protestáns hatalmakkal frigye fel nem bomlott, nem volt épen elutasító ridegségű; de midőn a spanyol koronáról végképen le kellett mondania, s az a koalíció, amely eddig őt támogatta, a Habsburgok világuralmától való féltében ellene készülődött, erős katolikus egyházpolitikáját minden enyhítés nélkül érvényesítette. A protestánsok nem részesülhettek más jogokban, mint amit a törvény rideg betűje megengedett. A törvényt pedig az uralmon levő katolikus párt eszejárása és felfogása szerint magyarázta.

A protestánsok azonban látva, hogy a katolikus klérus minden eszközt megfog, csak hogy őket megsemmisítse, nem tehettek egyebet, mint sérelmeik orvoslására a királyt kérni fel. Cselekedték ezt külföldi pártolás, meg azon királyi hitlevélben bizva, amit III. Károly adott ki koronázása alkalmával s amelyben megígéri, hogy az ország törvényei szerint fog kormányozni, már pedig az ország törvényeiben bennefoglaltatnak a protestánsok vallásszabadságát biztosító békekötések alapján biztosított és megerősített törvények is.

A külföldi támogatás abban állott, hogy a ma-

Protestánsok előterjesztik sérelmeiket.

gyar protestánsok előbb a protestáns udvaroknál most pedig az utrechti kongressuson-ahol Károly békealkudozásai folytak Hollandiával-külön követ által sürgettette vallása szabadságának a biztosítását, s meg is volt ehhez a reménysége. Az angol, porosz és hollandi biztosok el is határozták, hogy a magyar protestánsok^{magyarok} kedvező elintézését kiváltképpen fogják ajánlani III. Károlynak, s különösen azt fogják követelni tőle, hogy az 1647.-i állapotba helyezze vissza a vallási viszonyokat. Ez a körülmény nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a bécsi udvar a szatmári szerződésnek általa kiadott szövegében biztosítsa a protestánsokat, "miképen a vallás ügyében az ország elfogadott végzéseit fenntartatnak, a vallás gyakorlata mind Magyarországon, mind Erdélyben, ugyanazon végzések, s törvények szerint, az őket jogosan illető javadalmakkal együtt, megengedtetik, senkinek sem zaratván el az út, sérelmei tárgyában akirályi felségnél, vagy az országgyűlésnél lépéseket tenni".

A koronázás megtörténte után arra törekedtek a protestánsok, hogy megnyerjék ügyüknek felkarolására az új király, III. Károly pártfogását. Egy küldöttség Ráday Pál vezetése alatt elpanaszolta a királynak előszóval és írásban, hogy a két protestáns egyház az utóbbi országgyűlés határozatai ellenére folyton bantalmaknak és jogtalanságoknak van kitéve; a katolikusok a bevett vallások szabadságát ellenzik, midőn nemcsak az előbbi törvényeket, békekötéseket, királyi rendeleteket, okleveleket, hanem még a soproni cikkelyeket is, bár azokat a protestánsok ellenzése dacára, önmaga alkotta, felforgatni, s e képen új zavarokra okot szolgáltatni törekszik. A szatmári békekötés bevett vallásoknak nevezi a református és lutheránus vallást, s e nevezéshez ők ragaszkodnak. Nem akarják a vallásuk miatt szenvedett üldözéseket előszámlálni, s csak azért könyörögnék, hogy az 1681. soproni 26. t. c. amelynek értelme különféleképpen elcsavartatik, az előbbi törvények, békekötések, s királyi oklevelek szellemében módosíttassék. Ők semmi újat, az előbbi törvényekkel, s a szatmári békeszerződéssel ellenkezőt nem

kivánnak, de jogos kívánságaik csak úgy lesznek kielégítve, ha bevett vallásuk szabad gyakorlata, ~~ha bevett~~ egyezőleg a törvényekkel és a békekötésekkel, az országban mindenütt megengedtetik, a földesurak jogai méltányos korlátok közé szoríttatnak, a vallásügyben kiküldött biztosok visszaélései megszüntettetnek. Hivatkoztak arra, hogy ha az országgyűlésen nem is, de az országban még mindig a protestánsok vannak többségben, s mindezek dacára üldöztetnek, holott még az anabaptisták, nem egyesült görögök és zsidók is több kiméletben részesülnek.

S a protestánsok ajka méltán nyílt panaszra, mert a katolikus klérus nem ismert határt az üldözésben, a törvénytelen cselekedetek gyakorlásában. Már a koronázás előkészületei között is kinty, hogy nekik artsanak, még a nemesség rendi jogait is megsértik. Országgyűlési prédikátor hívását csak a precedens esetek miatt, de nem a lelki ismeret jogának tiszteletéből engedik meg a protestánsoknak. A korona lehozásával megbizott deputációba az evangélikus vallású Okolicsányi Pált is beválasztották, de utóbb a nádor felszólította, hogy a megbizásról mondjon le, vagy legalább ne legyen részt a bizottság munkájában. Okolicsányi a legközelebbi országgyűlésen meggye sérelmeképen midőn előadta, s ezzel kapcsolatban Ráday Pál a "status evangélikus" nevében szót kért, nagy zendülés támadt, s minden módon meg akarták akadályozni őket a szólásban. A klérus még az eddig adott usékely engedményeket is sokalta, s palam et publice hirdette, hogy a vallási egységben van az igazi egység, s csupan római katolikus ember lehet hűséges alattvaló; valamennyi protestáns mind pártúto. A bécsi és linci békekötéseket törvényteleneknek minősítette, mert fegyverrel csikarták ki, mert protestáns többség cikkelyezte be, s az 1681.-i törvény a végső határ, ameddig az ország a protestantizmus iránt ~~elmozdító~~ elnézésben és türelemben elmehet. E törvénynek is azt az értelmét fogadták el, amit a Lipót-féle explanációkban találni, amelyeket a protestáns közvélemény a Kollonics műhelyében készült hamisítványoknak tartott. A protestáns vallás előttük nem volt bevett vallás/religio

A katolikus klérus erőszakoskodása.

recepta/, hanem csak a békeesség kedvéért egy ideig megtűrt vallás/propter bonum pacis adhuc tolerata/. A klérus előre tiltakozott az esetleges engedmények ellen, s felszólították a királyt, hogy az apostoli hitet az apostoli királyságba állítsa vissza régi jogaiba.

A protestánsok ezek szemben a régi történelmi jogaikra hivatkoztak a király előtt, s sérelmeik gyökeres orvoslását, a "restitutio in integrum"-ot óhajtották és esdve kérték a királyt, hogy ne engedje, hogy ily sok ezer lelket háborgassanak az Isten igéjének hallgatásában, s kétségbeesés váltsa fel a király nagylelkűségébe vetett reményöket.

A terjedő pestis miatt azonban korábban eloszlott az országgyűlés, hogy sem sor kerülhetett volna a protestánsok ügyére, s így a válság sokáig késett. Mindamellet is elárulták a királynak a protestánsokat védő első rendeletei, hogy igazságot kíván szolgáltatni bármely hitfelekezeti alattvalójának. Még az országgyűlés folyama alatt meghagyta a király a nádornak, hogy hallgassa meg a protestánsok sérelmeit. 1713. május 23.-án megparancsolta az ifjú Eszterházy Józsefnek, hogy ne háborgassa a bártfaiak vallásszabadságát; július 11.-i rendeletével visszahelyezte hivatalába az elűzött lévai ref. lelkészt; augusztus 14.-én meghagyta a kassai tanácsnak, hogy ne háborgassa az evangélikusokat azon jogaik élvezetében, melyeknek birtokában voltak a Rákóczy-féle mozgalom előtt.

Királyi rendelet.

Nagy csalódást hozott azonban a protestánsokra az 1714. április 28.-án, a beküldött folyamodványukra kiadott és várt királyi rendelet. A protestantizmus kiirtásáról álmodzó klérus két rendbeli felvilágosító iratában arról igyekezett meggyőzni a királyt, hogy igazában a katolikus egyház panaszolhat sérelmekről, mert a protestánsok olyan helyeken is gyakorolják vallásukat, tartanak iskolákat, tanítókat, melyek az 1681. és 1687.-i törvényben nem foglaltatnak. Továbbá a

protestans nemesek majdnem mindenütt védelmökbe veszik az elűzött protestans lelkészeket nemcsak, hanem magán imaházaikban rendes istentiszteletet tartatnak velük, amelyre a szomszédos protestans hiveket is összegyűjtik. Elpanaszolják, hogy a protestans papok az articularis helyeken is számosabban vannak mint ahogy lehetnének, akik aztán álöltözetben a szomszédhelyeket is bejárják, s így a nem articularis helyeken pásztorkodnak, s ezáltal a plébánosok jövedelmeit apasztják; hogy iskoláikat még bölcsészeti osztályokban is szaporítják; a decretalis ünnepeket meg nem tartják; adventben, böjttben házasodnak, s a törvényekkel visszaélnék.

A klérus terve sikerült, önzése célt ért. Károly azt híván, hogy a törvényeknek tesz eleget, kiadta rendeletét. Tartalma: ismétlése I. József 1710.-i novemberi rezolúciójának, mely a forradalmi idők vallásügyi változásait érvényteleneknek nyilvánította, s mindent az 1703. évi állapotba helyezett vissza. Megrójja a protestánsokat, hogy az 1681. és 1687.-i törvényeket, s az őket követő királyi rendeleteket nem tartották be; ennélfogva utasítja ezeknek megtartására; meghagyja ezért a protestánsoknak, hogy lelkészeik ne merészeljenek nem-articularis helyeken működni; a protestáns földesurak a nekik megengedett magán vallásgyakorlatot ne változtassák nyilvánossá; csak ott tartsanak főiskolákat, hol a mozgalom előtt is voltak; megüljék a szokásos ünnepeket; bocsássák el a feles számú lelkészeket és tanítókat; a protestáns lakosok a nem-articularis helyeken megfizessék a katolikus papokat megillető palástdíjakat és más tartozásokat; általában véve a protestánsok szigorúan alkalmazkodjanak az eddig kiadott törvényekhez és rendeletekhez, különben "példás és önkényes büntetéssel" fognak sújtatni. Akinek pedig valami követelni valója van vallásügyben, várja meg az e végett országgyűlésileg kiküldendő bizottságot.

Amikor azonban Károly a törvény korlátai közé utasította a protestánokat, a katolikusoknak sem engedte meg, hogy önkényesen áthádják azokat. Ugyanis 1714 június 26.-án meghagyta a kassai tanácsnak, hogy ne ártsa magát a vallásügyébe, s hogy bocsássa szabadon azokat az iparosokat, kiket a processiókon való meg nem jelenésökért börtönöztek be; július 14.-én reáírt Eperjesre, hogy adják vissza a protestánsok számára a templomnak, iskolának kijelölt, de újra elvett helyeket; erélyesen meg-

parancsolta a bártfai katolikusoknak, hogy ne merjék háborgatni imaházok építésében a protestánsokat. A királyi példa oly hatást tett még az esztergomi érsekre is, hogy a templomaiktól megfosztott gömöri protestánsok panaszaira nem adta vissza ugyan a templomokat, de békére intette a katolikusokat, s meghagyta Korpona városának, hogy a királyi rendeleteket kövessék a vallás dolgában.

Ha vizsgálat és bírálat alá vesszük a protestánsok folyamodványára megjelent királyi rendeletet, valamint a katolikusok önkényeskedései ellen kiadott rendelkezéseket, azt mondhatnók, hogy loyálisan bánt III. Károly a protestánsokkal, mert amikor őket a megtartására utasítja, ugyan-
~~erre~~ utasítja a katolikusokat is. Csak hogy azért mégis inkább az utóbbiaknak kedvez, ez utóbbiak álláspontját ismerte el érvényesnek, nem pedig az előbbiekéét. Mert éppen azt szankcionálta rendeletében, azt jelölte meg a legkedvezőbb állapot mértékül, ami ellen a protestánsok éppen panaszoltak, s ami éppen egyházuk megalázásában és elnyomásában rejlett. Az utolsó betűig bevált, amit a primás az az országgyűlés kezdetén mondott, megjövendőlt Ráday Pálnak: "nem hiszi, hogy őfelsége felforgassa amelyek az atyja regimenne alatt lettenek".

Ilyen volt a protestánsok helyzete, amidőn 1715. xxx. t c a pestis miatt félbeszakadt országgyűlést a király 1714 szept. 8. -ikára újból összehívta Pozsonyba. A gyűlés a királyi rendelet csapásán indult meg, s tulajdonképen a meglevő sérelmes állapotot igaztatta törvénybe. De a protestánsokat sem a rendelet, sem az országgyűlési rendek nagy katolikus többsége nem rettenté el jogaik követelésétől. A vitákat Okolicsányi Pál, Szirmay Miklós, Ráday Pál, Vay László vezérszónoklata mellett mind újabban és hevesebben kezdték meg. Mind a két fél több ízben s még akkor is intézett feliratot a királyhoz, midőn az illető cikkelyek már királyi szankció alá valának felterjesztve. Az eredmény azonban amint előre látható volt most sem kedvezett a protestánsoknak. Hiába volt minden harc, minden küzdelem a többségben levő katolikus rendek szenvedélyes türel-

metlensége ellen, mert mindössze csak annyit értek el, hogy a király némi szelidített módosítással erősítette meg a klérustól sugalmazott, s a protestantizmust végveszélyvel fenyegető vallásügyi törvényt.

Ugyanis az elbizakodott katolikus többség azt kívánta, ~~hogy~~ a többek között, hogy a protestáns vallás ne tekintessék többé "bevett"-nek/religio recepta/, hanem csak a béke kedvéért még eltűrtnek/propter bonum pacis adhuc tolerata/; hogy a soproni/1681/és a pozsonyi/1687/biztosító törvényeknél régebbieket s a bécsi és linci békekötéseket ne tekintsék többé szabályozóknak; hogy érvényességök ne terjedjen ki azokra a protestáns egyházakra, melyek a török védelme alatt/új szerzeményekben/alakultak; hogy katolikus királyi biztosokra és bírákra bizassék a vallásügy.

Amidőn ilyenek voltak a körülmények, s követelések, s mivel a rendek hosszas és szenvedélyes viták után sem tudtak megegyezésre jutni, a királynak kellett döntenie. A királyi döntés az 1715.XXX.t.c.-ben történt meg, amely igazában a király álláspontját fejezi ki. A törvény szerint "ő cs. és kir. felsége kegyelméből, s kegyelmeségéből az idézett 1681.-i és 1687.-i cikkelyeket eddig kifejtett értelmökben még fenntartandóknak, s ennél fogva megújítottakul megerősítettekül tekintendőeknek ítélte/adhuc censuit conservandos/. Amennyiben pedig időközben nem hajtottak végre, vagy mind a két részvétett volna ellene, azt törvényesen rendelt királyi biztosok vizsgálják meg, ő Felségének tegyenek jelentést, s jóváhagyásának megnyerése után intézzék el oly módon, hogy a törvényes állapot, a törvények igazi értelme szerint a királyi magyarázat szerint állíttassék helyre és tartassék fenn. Ha ez elintézését valamely ágostai, vagy helvéthitvallású egyén sérelmesnek tartja, a sérelem orvoslása végett a maga nevében, de sohasem a közösség nevében folyamodhatik a királyi felséghez; az 1687.évi 33.t.c.-ben Dalmát-, Horvát-és Szlavonországoknak, valamint némely magyarországi városoknak a protestánsok-

kat kizáró határozatai és kiváltságai továbbra is érvényben maradnak. Továbbá a rózsahegy evangélikus zsinatnak a végzéseit és intézkedéseit semmisnek nyilvánította és kimondta, hogy jövőben a protestánsok zsinat, vagy más címen, a király tudta és beleegyezése nélkül nem tarthatnak gyűléseket, s nem rendezhetnek magok között gyűjtéseket és adókiivetéseket/XXXI.t.c./.

Ennek a törvénycikknek legfontosabb része az abszolút kormányrendszerek elvének megfelelően a szolidaritás, az érdekközösség megtörése. A protestáns egyházak összefogva is gyengék voltak a királyi hatalommal, a főpapság, s a tetszésén járó országgyűlés akaratával szemben. És most ez a XXX.t.c. ezt a protestáns közösséget, amely némi erőt adott a panaszlóknak, egyszerűen eltörli, s az egyes embert a maga sérelmével és igazságával kiszolgáltatja az elnyomók aránytalanul nagy hatalmának. A másik fontos pont a vallásügynek a királyi felségjogok közé utalása. A katolikus párt örömmel járult az elintézésnek ezen módjához, mert hiszen lényegében a törvény az és pedig hatalmasabb pártfél fejét tette meg bírónak; joggal várhatta tőle, hogy nem dönt saját anyja, a róm. katolikus egyház ellen. A protestánsokat azonban, amidőn ezek a törvények a gyülekezés, az egyház terheinek közös viselése, sérelmének az országgyűlésen való tárgyalása jogaitól fosztották meg, lényeges jogaiktól fosztotta meg; midőn a királyra ruházták ügyeik elintézésének, rendezésének jogát, felforgatták a prot. egyháznak törvényeken nyugvó szilárd alapját, s a királyi kegyelem ingadozó hullamaira bízta jövőjét; midőn elmulasztották a földesuri jog korlátozását, kaput tartak az erőszakos térítésnek, a lelkiismereten való zsarnokoskodásnak. És mégis a protestánsok is kénytelen-kelletlen belenyugodtak, mert az akkori viszonyok között a protestánsok mégis biztosabb oltalomra számíthattak a katolikus királynál, több kiméletet várhattak a király jóindulatától, igazságszeretetétől, kormányzói bölcsessé-

1., Irinyi i.m.12.1. megjegyzi, hogy a XXX.t.c. eredeti, királyi szentesítést nyert szövegében szó volt

gétől, valamint a külföldi protestáns uralkodók befolyásától, mint a katolikus többségű országgyűléstől, amelynek lelke izzó gyűlölettel volt megtelve a protestánsokkal szemben.

A protestánsok ezen álláspontját a következők események teljesen igazolták. A klérus elvesztett területei visszafoglalásánál nem ismert kiméletet; a törvény betűjéhez ragaszkodva, vagy azt szándékosan félremag yarázva, ahol csak lehetett, kiirtotta a protestantizmust; ahol nem lehetett, annyi akadályt gördített útjába, hogy alig mozoghatott. Különösen a töröktől visszafoglalt területeken, s az egykori véghelyeken oly mohósággal fogtak a templomok és iskolák elfoglalásához, hogy gyakran királyi rendeletekkel kellett korlátozni buzgóságukat.

Ez a foglálási buzgóság fosztotta meg a veszprémi, pápai és lévai protestánsokat templomaiktól és nyilvános vallásszabadságuktól, mivel ezek a helyek nem voltak többé véghelyek. Hasonló sorsban részesült egy vagy más címen Győr, Hont, Bars, Nógrád, Vas, Pest és más megyék számos községe. Hodosi Sámuel ref. lelkészt és dunántúli püspököt Volkra veszprémi katolikus püspök elűzte 1710-ben, s ezen időtől 1736-ig a dunántúli kerületnek nem volt püspöke.

A katolikus püspökök a protestáns községeket, mintha hatóságuk alá tartoznának, meglátogatták, a protestáns lelkészeket és tanítókat maguk elé idézték, s a római szertartások és ünnepek megtartására utasították; azokon a helyeken, ahonnan elűzték a protestáns lelkészeket, a plébánosokra bízták a protestáns hívek keresztelését, esketését, és temetését; a tizedet a katolikus egyház számára foglalták le, s csak Kishont

"a három bevett vallást illető törvényekről", valamint arról is, hogy nem kell visszaélni a földesuri jogokkal, de ezek a részletek eltűntek a nevezett törvényből..

1., Warga: A ker. egyh. tört. 688. old.

A katolicizmus újabb törvénytelen ségei.

és Nógrád megye néhány községében tudta a megyei hatóság a tizedet a protestáns egyház részére megmenteni; a protestánsokat kényszerítették a katolikus plébánásokkal illető párbér és stóladijak fizetésére; hogy minden ízében zsibbasszák a protestánsok életerejét, még a királyi rendelet ellenére is meggátolták az egyházi gyűlések tartását, sőt a protestáns bibliafordítás terjesztését is. Ugyanis, midőn már fogyatékan voltak és nagyon megdrágultak a bibliák, a debreceni református egyház a Komáromi Csipkés György-féle fordításnak 4000 példányban való kinyomtatását rendelte el Leidenben. Az első szállitmányt lefoglalták királyi rendelettel/1719/, Kassára vitték, s Erdődy egri püspök a jezsuitákra bízta megbirálásukat. A debreceni tanács több ízben kérelmezvén a királynál, Károly egy rendeletében /1723. jun. 19./ megparancsolta a bibliák visszaadását, de ehelyett Egerbe szállittatta a püspök az üldözött könyveket és utóda gr. Barkóczy Ferencz 1754. nov. 1-én megégettette. Csak egy égett tábla került az egész szállitmányból a debreceni könyvtárba. A többi be sem hozták az országba és csak 70 év múlva került néhány ép példány Debrecenbe?

Epen idejekorán kelt a királyi ~~mag-~~ Az 1722.-i és hivó, amely a rendeket 1722. junius 20-ra ország- 1728.-i országgyűlésre hívja meg. Ennek az országgyűlésnek leg- gyűlés; decretális eskü. főbb tárgya különben a pragmatica sanctio elfogadása volt. Ez alkalomra némileg enyhült az udvar és az országgyűlés hangulata. A trónöröklés fontos államjogi kérdése hátraszorított minden más ügyet, sőt a király, hogy a leányág igényének elismerése minél simábban, s egyértelműleg történjék, a protestánsoknak egy-két rendeletben igazat adott. Vajha ez az enyhület mindig tartott volna, mert akkor a klérus is higgadtabb ésszel gondolkodott volna, nem pedig a gyűlölet érzésével, s a protestantizmusnak sem kellett volna annyi gyöt-rődésnek a terhét hordoznia, hanem csak egyházuk

1., Warga: Ker. egyh. tört. 688. old.

2., " " " " 689. old.

belső építésére fordíthatták volna minden erejüket. Csakhogy ez a szélcsend nem sokáig tartott. Az 1728.-i országgyűlés a régi nyomra tért vissza. A katolikus párt, hogy a protestánsok kezéből a vármegyékben és a városokban is kicsavarja a hatalmat, az ellenállást lehetetlenné tegye, a protestánsoktól tisztán felekezetők címén megakartá tagadni a polgári jogokat, így a tisztviselés jogát is. Mivel új törvényalkotása akadályokba ütközött volna, legjobbnak látták, ha felújítják a Hármaskönyv ősrégi esküformuláját, amelyben a boldogságos Szűz és Istennek minden szentjei is előfordulnak. Világos, hogy az országgyűlési többség nehéz lelkiismereti kérdés elé állította a protestánsokat e határozatával. Vagy megtagadják a hitvallásukkal ellenkező eskü letételét, s ez esetben a törvényszabta büntetésen kívül elvesztik hivatalukat, s a vele járó hatalmat átengedik ellenségeiknek, vagy pedig vallásos meggyőződésüket alárendelik a hivatalviselésnek, s ez esetben meghódolnak a római katolikus egyház és papság uralma előtt, ellenségeiket felbátorítják újabb és újabb támadásokra, megalázásokra. A kérdés akkor merült fel, amidőn az országgyűlés vége felé a porták kinyitása végett alakított bizottságba az evangélikus Sembery Sámuel és a református Katona Pált is beválasztották. Azonban az esküt megtagadták azzal az indoklással, hogy vallásuk elveivel ellenkezik olyan esküt mondani, melyben szűz Máriára, s a szentekre is tételik hivatkozás. A katolikus többség erre hevesen kívánta, hogy Sembery és Katona és mind azok ellen, akik az esküt a századok óta divatózó törvényes esküforma szerint letenni nem akarják, kereset ídittassék. A protestánsok viszont azt válaszolták, hogy az egész ügyet, minekutánna teljesen vallásügy, s így országgyűlési vita tárgyát nem képezheti, a megelőző országgyűlések határozatai értelmében a király elé kell terjeszteni, hogy a reáruházott jognál fogva oldja meg a kérdést.

„Nem a lelkiismeret és emberi jogára hivatkoztak, azt ez az elfogult, gyűlöletlihegő tábor nem értené meg, hanem a koronás királynak tekintélyébe fogóznak, s ott keresnek ideiglenesen védelmet. A küzdelem vége előttük sem lehetett kétséges; az udvar helyeselte a célt, az akatholikuskoknak minden hivatalból való kizárását, következőleg az eszközöktől sem fog visszariadni. Azonban tusa nélkül nem engedhették át a csatatér, s csupán csak az kecsegtette őket pillanatnyi sikerrel, ha a felségjogokkal azonosítják sérelmüket. Zsitkovszky kijelentette, hogy

akkor azt híres jogtudós, herceken

az országgyűlés sérti a király jogait; e mondásán a papság annyira felindult, ^{hogy} fágalmazónak kiáltották ki. Másnap Zsitkovszky kijelentette, hogy sérteni nem akart és mintha az ingerültség lecsillapodott volna. Azonban a katolikus párt minden áron diadalmaskodni akart, a királyi biztosokat akarta reávenni, hogy az ellenszegülőket királyi rendelettel kényszerítsék eskütételre. A pártszenvedély hullámai oly magasra csapkodtak már, hogy nem győzték türelemmel várni az uralkodó határozatát. Ördögh György turóci és Szentpétery András borsodi követet az országgyűlés törvényszéke megidézte. A követek a királyi biztosokhoz fordultak oltalomért, s a biztosok intették a rendeket, hagyjanak fel e szenvedélyt izgató kérdéssel, s várják meg a királyi döntést, s ne ítéljenek Ő Felsége döntése előtt. De a katolikusok nem akartak engedni, s Erdődy Gábor egri püspök heves beszéde következtében a királyi biztosok javaslatát félretévén, kimondták a perbe fogást, ha a követek meg nem hajolnak. Ördögh is Szentpétery is ragaszkodnak ahhoz, hogy csak az Atyára, Fiúra, és Szentlélekre esküszik. Miután nyilatkozatukat írásban is megadták, távozásra szólítják fel őket hitsorsosaikkal együtt. A protestánsok küldöik, a megyék jogaira, s a királyi menedéklevélre hivatkozva elleneszegülnek. Végre hogy az esetleges testi bántalmat kikerüljék, s magukat is, az országgyűlést is e szégyentől megmentésük, fölkelnek helyeikről; távozásuk után elítéltetnek 64 forintnyi pénzbüntetésre. Ezen ítélet ellen azonban felszólalt Jészenák Pál, a savoyai herceg követe, evangélikus ember, aki ama véleményének adott kifejezést, hogy az országgyűlés nem határozhat addig, míg a királyi döntés, amelyet maga kívánt, le nem érkezik. Felszólalása azonban semmit sem használt, az ítéletet a bűnösökre kimondták és fejenként 64 forintnyi pénzbírságban elmarasztották azzal az indokolással, hogy eskütagadó eljárásukkal késleltetik a conscriptiot, ami az országnak a legfőtosabb érdeke. Hiába jelentettek be Ördögh és Szentpétery felebbezést, hivatkozván ez ügyben királyi jogokra, a büntetést dacára állhatatosságuknak, börtönnel való fenyegetéssel felhajtják rajtuk.

1., Zsilinszky: A magy. prot. egyh. tört. 341-345. old.

A győztes párt azonban nem elégedett meg ezzel a diadalával. Ugyanezt a vádat emelték Kenessey István veszprémi, Göntzy György krasznai és Dobay Péter kö-zépszolnoki követ ellen, de ők nyomban felutaztak Bécs-be emiatti panaszukkal, s Károlytól oltalmat és védel-met kértek. Meg is jelent egy királyi rendelet, mely megtiltja a további eljárást és a per abbahagyását parancsolta meg. A vita ezzel abbamaradt, habár a kato-likus párt sem engedett, sőt feliratot intézvén újból a királyhoz, azzal vádolták a protestánsokat, hogy a bol-dogságos szüzre és a szentekre nem esküdvén, a hazai tör-vényeket sértik, s a király parancsa szerint tárgyalan-dó közügyek bevégzését késleltetik. Mentsik eljárásukat a turóci és borsodi követek irányában, s azt állítják, hogy nem is az eskü megtagadása miatt, hanem amiatt ítél-tettek el, mivel azt megtagadván, a közügyek tárgyalását gátolták. Ezen eskü-mondlak-tovább-nem pusztá szertartás, hanem törvény, s kérik a királyt, tartsa fenn azt ezentúl is sértetlenül, mert nagy ingerültséget fog majd szülni, ha a boldogságos szüztől ezen örökös ország kegyasszo-nyától, s királynéjától a kellő tisztelet megtagadtatnék. Kérik tehát öfelsegét vegye szívére a boldogságos szüz-nek s így magának a mindenható Istennek az ügyét, s előzzön meg minden botrányt. Ezzel szemben a protes-tánsok azt álli-tották feliratukban, hogy ők a boldogságos szüz iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetnek ugyan, de miután az eskü, vallásuk elve szerint imádási tény, őt abban megne-vezniök ez okból nem lehet.

Károly király ezek után-minekutánna biztosai is ala-posan tájékoztatták-a protestánsok pártjára állt, s a ka-tholikus többség által a protestánsok ellen hozott ítéletet s az egész peres eljárást megsemmisítette; megróttá a za-jongókat és fenyegetőzőket, hogy hatáskörüket túllépték. A protestánsok tehát ez alkalommal diadalmaskodtak, de ez csak látszólagos volt, mert-amint később látni fogjuk-a Carolina Resolutio-ban az eskü kérdésében a katolikus párt álláspontját fogadta el.

Ami már most Károlynak a protestánsokkal szembe-ni magatartását illeti, elmondhatjuk, hogy annyira amennyi-re pártolta őket. Igaz, hogy ennek is megvolt az oka. Egy-felől Károly nem akarta elveszteni a külföldi protestáns fejedelmek és hatalmak barátságát, másfelől pedig, a török hódítás korában elnéptelenedett vidékre protestáns néme-

teket telepített, s ezeknek teljes vallásszabadságot ígért, s így természetesen, következetesség is azt kívánta, hogy a hazai protestánsokat is védelmébe vegye annál is inkább, mert a pragmatica sanctio megszavazásában épen úgy szükség volt a protestáns rendek támogatására, mint a katolikus rendekére, s hogy az sikerült, azt épen úgy köszönhette a protestáns rendeknek mint a katolikusoknak. Szóval kül- és belpolitikai érdekek egyformán közbejártszottak, hogy Károly ne legyen teljesen elfogult a protestánsokkal szemben minden hithű katolikussága mellett is.

A protestánsokra nézve is meglehetősen volt a király ezen magatartása. Hiszen, amint láttuk, a teljesen elfogult, s vakgyűlölet által vezetett katolikus országgyűlési többségtől semmi jót nem várhatott, mert nem a józan ész szavára hallgatott, hanem az izzó gyűlöletből vezettette magát, s csak egy cél lebegett a szeme előtt: a protestántizmus teljes kiirtása. Céljának elérésében nem ismert törvényt, határt; nem válogatott az eszközökben. Ilyen körülmények között a protestánsok csak az alkotmányos királyban bízhattak. Igaz, hogy a királyi jóakarát is ingadozó volt és sokszor befolyásolták a katolikusok, de még mindig biztosabb oltalom volt, mint az elfogult katolikus többségű országgyűlések, amelyek vallás dolgában a protestántizmust halálosan gyűlölő klérus fejével gondolkoztak.

III.

III. KÁROLY MUNKÁBA VESZI A PROTESTÁNSOK EGYHÁZI VISZONYAINAK A RENDEZÉSÉT.

Az 1715. XXX. t. c. l. §-a kimondja, hogy amennyiben a soproni és pozsonyi vallásügyi törvényeket végre nem hajtották, vagy megsértették volna, királyi és országos biztosok fogják megvizsgálni és a nevezett törvények igazi értelmében és a királyi explaniatiók szerint elintézni. A 3. és 4. §. pedig felsorolja a 24 biztost, akik közül a király nevezte ki gr. Koháry István országbirót, gr. Csáky István tárnokmestert, gr. Erdődy Sándor kamara elnököt és br. Horváth-Simoncsics József kir. személynököt; a többi tagokat az országgyűlés nevezte ki. Az országgyűlés által kinevezett biztosok között protestánsok voltak Ráday Pál, Kenessey István, Okolicsányi Pál, Szirmay Miklós, Vay László, Hellenbach János báró, Poór István, Nikhazy György, Révay Mihály, akik mindannyian hisorsosaik vezéreibek közé tartoztak. A számitó és óvatos Révay utóbb a katolikus hitre térve, helyét Zay Andrással töltötték be. Az elhalt és lemondott tagok helyébe később újak gyanánt Patay Sámuel, Zmeskál, Török István és Szirmay Tamás kerültek be. A bizottság elnöke Koháry volt.

A bizottság azonban éveken át nem tudott összejönni. A kormány és a nemzet figyelmét a törökökkel folytatott harcok kötötték le, s ahős savoyai Eugén hőstettei homályosítottak és feledtettek el minden egyéb fontos ügyet. Közben azonban egyre-másra bonyolultak össze a vallásügyi kérdések, halmozódtak össze a protestánsok sérelmei, ami miatt a kedélyek elkeseredettekké váltak, s alig győzték várni türelemmel a bizottság összejövetelét, hogy elsimítsa minden ellentétes kérdést, s végtére megnyugtassa a kedélyeket. Végre öt év múlva, 1720. július 12.-én amikor a tagok harmad része elhalt, részint hivatalvállalás következtében lemondott, a köznyugalom és egység helyreállítása végett megparancsolta a király a bizottságnak, hogy november 1.-én Budán kezdje meg működését. Az első ülést azonban mégis csak hónapok múlva, a következő év már-

cius havában tartották meg Pesten.

A protestáns biztosok nagy reménységgel gyülekeztek össze. Bizonyosra vették, hogy most már minden elszenvedett sérelmükért elégtételt fognak kapni, s olyan eredményre jutnak, hogy ezáltal feledni fognak minden megbántást, amelyet eddig méltatlanul szenvedtek. De csalódtak. Az ülés ekjén arra kérték a bizottságot, hogy engedtesse meg, hogy az ülések ideje alatt Pesten protestáns istentiszteletet tartsanak. Kérésök nem teljesített; a bizottság arra hivatkozott, hogy nem áll jogában ezt teljesíteni, mert nem sértheti meg Pest városa kiváltságlevelét. A protestánsok különben abban a reménységben terjesztették elő kívánságukat, mert azt hitték, hogy a felvilágosodottabb katolikusok mellettök lesznek; számítottak továbbá a királyi biztosok pártatlanságára. Midőn azonban kérésök elutasításra talált, csakhamar reájöttek, hogy minden pártfogó nélkül állanak, s támasz nélkül kell harcolniok jogaikért, törvényes szabadságukért.

Nem is tudtak megegyezésre jutni a bizottság protestáns és katolikus tagjai még a tárgyalások alapvonalaira sem. A király ugyan a soproni törvénycikkeket jelölte alapúl, de a katolikus klérus kivitte, hogy a Leopoldina Explanatio tekintessék alapnak, holott azt a protestánsok eleitől fogva a Kollonics hamisítványának és nem a király eredeti kéziratának tartották. A protestánsok azzal védtek állításuk igazságát, hogy I. József leirata az említett t. cikkek eredeti értelmére hivatkozik, s így a nevezett leirat megszüntette az Explanatio érvényességét. Ellenben a kath. tagok az Explanatio mellett érvényesnek állították még Lipótnak a protestantizmust korlátozó 1801.-i rendeletét is. Miután kevés kilátás nyílt ily éles ellentétek kiegyenlítésére, a protestánsok április 17.-én egy emlékiratban összegezve közölték a bizottsággal jogos kívánalmaikat. Eszerint követelték, hogy

1., Mindenki szabadon gyakorolhassa vallását az országban, akármilyen rendű, nemes, polgár, vagy paraszt legyen; ebben senki ne háborgassa, papokat

Protestánsok emlékiratban foglalják össze jogos kívánalmaikat.

szabadon tarthasson.

2., Mindenki szabadon járhasson a nemes urak udvari templomába, vagy messzeeső falvakba is istentiszteletre, s ezért büntetés ne érje.

3., Senkit se kényszerítsenek hite megváltoztatására; senkinek se vegyék el ilyen ok miatt birtokát; senkit meg ne fosszanak hivatalától, vagy ne tegyék lehetlenné elérését; ne kényszerítsék őket arra, hogy a katolikus plébánosoknak nagyobb stólat fizessenek; ne akadályozzák a temetők, harangok használatát.

4., Senkit ne helyezzenek vád alá, ne idézzenek káptalani törvények elé, amiért protestánsná lett, fogságra ne vessék, kárt be szenvedjen.

5., A földesuri jog pusztán a testi, vagy anyagi szolgálatra korlátoztassék; a lelkiismereten való uralkodás szűnjék meg; a földesúr ne foglalja el templomukat; ne akadályozza istentiszteletüket; ne fossa meg protestáns jobbágyát házából és telkétől.

6., Mindkét vallású evangélikusok szabadon választthassanak gyülekezeteik igazgatására superintendenseket, ezek jogukat függetlenül gyakorolják, egyházi ügyekben önállóan, a klérus befolyása nélkül járjanak el, látogassák gyülekezeteiket, tartssanak gyűléseket és zsinatokat. Házassági ügyekben legyen korlátlan törvénykezési joguk saját hitfeleik felett. A katolikus püspökök vizitációja protestáns egyházakban töröltessék el; azókra nézve, akik ily ok miatt kereset alatt állanak, a pert, s ítéletet érvénytelenítsék; amennyiben kárt szenvedtek, a teljes megtérítéshez joguk legyen.

7., A protestáns papokat ne üldözzék el egyházból, számukat ne apasszák; engedjék meg nekik a vegyes házaspárok összeadását, s a vegyes párok gyermekeinek a megkeresztelését.

8., Ne akadályozzák a protestáns könyvek behozatalát, a lefoglaltakat adják ki jogos tulajdonosaiknak; a tanulók külföldre járását ne gátolják.

9., Az elvett templomokat adják vissza.

10., Ne kényszerítsék őket hitvallásukkal ellenkező szertartásokra, körmenetekre, ünnepek megtartására, s az ellenszegülőket ne sújtsák birsággal.

11., Ne kívánják tőlük, hogy hivatalos alkalommal, vagy bármikor a boldogságos szűzre és Istennek minden

szentjeire esküdjenek. Elégedjenek meg azzal, hogy a teljes Szentháromságra és a Felség iránt való hűségükre esküsznek.

A felsorolt pontokból nyilvánvaló, hogy a protestáns biztosok megmaradtak a jogos önvédelem álláspontján. Minden pontot, mint régi századokon át gyakorolt jogot tudtak igazolni szentesített törvényekkel; amit kívánnak, az csak egyházuk létének törvényes biztosítéka; az uralkodás, hódítás, terjeszkedés gondolata távol áll tőlük; hiszen kisebbségben vannak és semmi szövetségesük nincs. A katolikus rész álláspontja ellenben egy hatalmát érző, erejében bizakodó, nagy párt gyors és kiméretlen végrehajtást sürgető programja, egyuttal a vallási türelmetlenség határozott hadizenete. Jogelvük az erő és hatalom birtoka; törvényekre csak a protestánsok miatt hivatkoznak, hogy ellenvetéseiknek törvényes formája és alapja teljesen ne hiányozzék, emiatt ragaszkodtak az explanatiókhoz, s azokat az intézkedésekhez, amelyek ellen a protestánsok menedéket kerestek.

A protestánsok kívánalmait kifejező pontok felett tehát hatalmas vitatkozás indult meg. Majdnem öt hónapig tartottak ezek a viták mindinkább növekedő hevvel, s elkeseredéssel olyannyira, hogy maga a bizottság is kezdte belátni, hogy megegyezésre jutni nem fognak. A király is meggyőződve a bizottság munkájának eredménytelenségéről, elnapolta azt, meghagyván egy/aug. 10./leiratában, hogy vallás dolgában abban az állapotban maradjon minden, amelyben volt a bizottság összeülése előtt.

A bizottság ülése alatt, előtt és után a király rendelkezésére hivatalos vizsgálat tartatott több községben a templomok kérdésében.

A vizsgáló bizottságnak a tanúk kihallgatásafolyamán a következő kérdésekre kellett feleletet nyernie, hogy aztán megállapíttassék a sérelem:

1. Tudja-e, hallotta-e a tanú, hogy azon templom mikoron, s kik által építtetett?

2. Tudja-e a tanú és emlékszik-e rá, mikoron, ki által és miképen foglaltatott el; fegyveres kézzel, vagy mimódon?

Vizsgálat
a templo-
mok kérdé-
sében.

3., Tudja-e a tanú, s emlékezetitől emlékszik-e reá, hogy kálvinisták azon templomot kezeknél tartották és az övék lett volna, mikoron, s micsoda időben?

4., Tudja-e a tanú, vagy hallotta-e, szabad isteni szolgálatoknak gyakorlásában háborgattattak-e, kik által és miképen?

5., Tudja-e és hallotta-e a tanú, az ő religiojukkal ellőkező processiókra és afféle más cerimoniákra, hogy kényszerítették volna; micsoda punktumban, s ki által és valamely büntetés azon cerimoniák elkerüléséért kik által, s micsoda időtől imponátatott, és büntetett-e olyas büntetéssel az egész község, vagy valamely bizonyos személy, s hányszor?

6., Tudja-e, hallotta-e a tanú, kényszerítették-e a római hitre való térésre; s micsoda úttal, móddal; s kik reá térni nem akvíván, háborgattattak-e más keményebb kigondolható móddal, miképen, s kik által?

7., Tudja-e, az földes úr, vagy plébánus által, az házasulandók közt való copulationnak, vagyis összeadásnak, keresztelésnek idején, nem különben kikéhez betegségben lévén utolsó órájokon szorongatván, vagy más kigondolható módon religiojukba, az olyan személyek változást szenvedni kénytelenítették?

8., Tudja-e, hallotta-e az tanú, hogy más mész helységben levő oratoriumokat gyakorlani paró lakosok, s más személyek nem háborgattattak-e; s azoknak gyakorlásától nem tiltattattak-e? ki által, s miképen, holott, micsoda időtől fogva, s micsoda büntetés alatt; s azon büntetés ki által rendeltetett, s adatott ki?

9., Tudja-e, hallotta-e tanú, lakosoktól közönségesen, vagyis személy szerint, plébánusnak rendeltetett maga stóla fizetése exigáltatik-e? miképen, régtől fogva-e, s menynyi; ki által; annak azon helységben levő kálvinistáktól való kiszedése szereztetett-e, s találtatott-e?

10., Tudja-e, hallotta-e tanú: azelőtt volt-e sekrestyéje a templomnak, avagy pápista uraiméktől, templom occupálása után építettett?

11., Volt-e ezen helységben kálvinista prédikátornak lakóhelye; mikoron, s micsoda helyen?

12., Tudja-e, hallotta-e: volt-e akkoron a pápistáknak is más magános templomjok, s micsoda helyen?"

Amint a kérdőpontokból látszik, a vizsgálat nemcsak a templomfoglalásokra terjedt ki, hanem egyéb vallássére.

lemre is. S ha figyelemmel vizsgáljuk a felvett jegyzőkönyveket, azt látjuk, hogy a vizsgálat eredménye a protestánsok javára dőlt, s mindenben igazolta a protestáns vezérférfiak állításainak valódiságát; mert a kihallgatott tanúk /70-80 év körüli férfiak/ a templomépítésre nem emlékeznek, de arra igen, hogy amikor e világra jöttek, a templom az "erőszakkal való elvétel" mindenkoron a kálvinistáké volt, s jól emlékszik arra, hogy "a földesurnak, valamint az apát-úrnak szolgálja által erőszakkal templomnak ajtaja kivágatván, fejszével, pápistáktól hatalmasan megszálltatott", s azóta prédikátort nem mertek tartani a faluban, holott azelőtt a prédikátornak a templom közelében állandó lakása volt, s a pápistáknak vagy egyáltalában nem, vagy pedig fából épített kápolnájuk volt. A vizsgálat folyamán az is kiderül, hogy a helység kálvinista lakosai kisebb-nagyobb büntetés terhe alatt kényszerítették búcsúra és "másféle cerimóniákra"; a templom elvétele után pedig "sokan megfogattatván, pápistává lenni kényszerítették, s akik meggyónni nem akartak, vasba verettek".

A király által elrendelt vizsgálatok nagyon sok helyen kiderítették a sok erőszakos templomfoglalást, vallássérelmet, s így nem csoda, hogy a vallásügyi bizottságban levő protestáns vezérférfiak annyira ragaszkodtak álláspontjukhoz, kívánalmaikhoz, mert amint a bizonyítékokból kitűnik, álláspontjuk helyes, kívánságuk jogos volt, s hogy csakugyan sérelmek érték őket vallásügyi tekintetben, ime dokumentumok igazolják. Jogos kívánságukhoz ragaszkodtak akkor is, amikor több hónapi szünetelés után a vallásügyi bizottság újra összeült a kérdések tárgyalása végett.

1722-ben ült újra össze a bizottság Pozsonyban, de ezuttal sem sikerült a vallásügyi kérdések megoldása. A katolikusok ez alkalommal is ragaszkodtak a szabályozóul leküldött Explanatio Leopoldinához, a protestáns tagok is állhatatosak maradtak emlékiratukban kifejezett kívánalmaikhoz, mert

A bizottság újból gyűlésezik, de eredményre most sem jut.

1., Spataki Füzetek: 1863. évf. 567-72; 1864. évf. 156-61;
1865. évf. 403-17.

Magy. Prot. Egyh. Figyelmező: 1872. 248-52; 374-81; 1873. 177-80.

nem mondhattak le létezési feltételükről. Mindkét fél épen olyan hévvel és ingerültséggel fogott neki a tárgyalásoknak, mint az első alkalommal. A megújult szenvedélyes viták miatt még az együttes tanácskozás is lehetetlenné vált, ezért mindkét fél külön tartotta tanácskozásait, amely által a megegyezésnek még az utolsó reménye is szétfoszlott. Reájöttek, hogy egymást meg nem győzhetik, s az egész aktagarmadává nőtt munkálatokat külön-külön terjesztették fel a király elé ítélet és határozat végett. A vallásügy dolga tehát a bizottságban elintézetlen maradt. Elintézését megakadályozta a klérus vakbuzgótsága és irtózatos gyűlölete a protestántizmussal szemben.

Még egy reménységök volt a protestánsoknak. Az 1722-i Ugyanis azt remélték, hogy a vallásügyi bizottság pozsonyi munkálatait is fogja tárgyalni a Pozsonyba 1722. szággyűlés jun. 20-ra összehívott országgyűlés, miután fel volt véve a tárgysorozatba, de csalódtak. Midőn a sem intézik el a protestánsok sérelmeit. sérelmek tárgyalására került volna a sor, a katolikusból álló többség azt egyszerűen kihagyatni határozta. Ez annál inkább sértette a protestánsokat, mert ugyanez alkalommal, ugyanaz a többség, midőn arról volt szó, hogy a kath. püspökök, s más egyházi személyek javadalmaikban székeljenek, még az 1550. XII. t. c.-re is hivatkozott, melyben a katolicizmussal ellenkező mindenféle tan, mint eretnekség kiirtása, mint az ország egysége tekintetében hasznos törekvés, tüzetik ki célul. A protestáns rendek e sérelemnél is mindenekelőtt magánál az országgyűlésnél kerestek orvoslátot, de mivel folyamodásukat

a katolikus többség felolvastatni sem engedte, hanem ridegen a királyhoz utasította, a királyhoz folyamodtak, akinek a történt dolgokat elpanaszolván, kérték, hogy ne engedje az 1606.-i bécsi békekötést ilyképen megsérteni, s védje meg őket a katolikus vallású többség erőszakoskodása, zsarnoksága ellen.

Ez az országgyűlés élesen reávilágít a katolikus többség lelki világára, amely csak gyűlöletet ellenszenvet hordozott magában a protestántizmus iránt. Pedig-amint a tények is dokumentálják-ez az országgyűlés a protestánsok segélyével iktatta törvénybe a Pragmatica Sanctiot. S amidőn befogadott számos szerzetesrendet, s létrehozza a magyar királyi helytartó tanácsot, a protestánsokat még annyira

sem méltatja, hogy meghallgassa, hanem ridegen a királyhoz utasítja. Bizony nehéz napok valának ezek, s hogy mindezek után az idők folyamán részben királyi kegyelem folytán is diadalmasan került ki a protestántizmus, köszönhető annak, hogy a vallásszabadságot biztosító törvények mellől el nem állott, ügye jogos és igazságos volt, amit végtére a bécsi udvarnak is be kellett látnia, s ha azt nem akarta, hogy az ország örökös vallási viszályok terrenuma legyen, a protestánsok javára is kellett döntenie. Így történt ez alkalommal is.

Károly király bár buzgó katolikus volt, Károly a protestánsokpa- nem foglalhatott egészen merev álláspontot a testánsokpa- **protestánsokkal** szemben, mivel a vallásos ^{szociális} **káros** naszai foly- következményei mellett politikai érdekek is ó- tán a sérel- vatosságot és méltányosságot javasoltak. Ugyan- mek tárgyalá- is a vallási viszályok Németországban még a 30 sára hívja fél éves háború után sem szüntek meg teljesen, ha- az országgyű- nem hol az egyik, hol a másik felekezeti türel- lést, majd elég metlensége által gyakran politikai célokból is tételadásra felszítva, időről-időre hevesebben is ki-kitör- szólítja a fel- tek. Ilyenek voltak a körülmények ez alkalommal a megyéket. is. Károly, aki mint császár egynehány esetben szigorúsággal lépett fel a protestáns fejedelmekkel szemben, éppen a vallásos viszályokból kifolyólag, nem szívesen akart azon vád alá kerülni, hogy amikor így cselekszik Németországban, ugyanakkor Magyarországon a protestánsokat elnyomja, sőt elnyomatja, annál is inkább, mert már hallott panaszokat a külföldi hatalmak részéről, hogy a protestánsok vallásos sérelmei az országban régóta orvosolatlanok. De másfelől a vallási viszályokra nemcsak a német fejedelmek, hanem Hollandia, Svédország, Dánia, sőt még György angol király is, mint Hannover fejedelme, be voltak avatva, ezekkel pedig Károly jelenleg, a vallási ügyeknél még inkább szíven fekvő okok miatt minden módon barátságos viszonyban akart lenni. Angliával és Hollandiával a vallási kérdéseken kívül egyéb politikai kérdések miatt különben is feszültek valának a viszonyai, amit annál is inkább el akart enyésztetni, mert legfőbb célja volt a Pragmatica Sanctionnak a külföldi hatalmakkal való elismertetése is. Ehhez járult még az, hogy tel-

jes vallásszabadságot ígért az elnéptelenedett magyarországi délvidékre bevándorolt németeknek.

Ezen indokok birták őt arra leginkább, hogy a külföldi protestáns hatalmakkal mindig összeköttetésben levő magyar protestáns rendek folyamodása következtében, Pálffy Miklós nádornak 1722. nov. 1.-én kelt leiratában meghagyja, miszerint ezek panaszai az országgyűlésen a többi sérelmekkel együtt tárgyalassanak. De a katolikus többség ezután is minden módon mellőzni kívánta a vallásügy tárgyalását, kivált miután a főpapság óvást tett, melyben mindazokat az ellenérvet megújítottak, tekintetni kívánja, melyekkel a katolikus papság eddig mindannyiszor közbelépett, valahányszor a protestánsok javára valamelyes intézkedések tétettek. A vallásügy tárgyalásának mellőzése a királyi leirat után nem láttak más módot, minthogy a vallásügyi bizottság fejezze be működését, s munkálatait küldje fel Bécsbe. A katolikusok ezt azért kívánták leginkább, mert bizonyosra vették, hogy Károly a munkálatok alapján inkább a katolikusok javára fog dönteni, mint a protestánsoké-
ra. A protestánsok azonban újabb folyamodványt terjesztettek fel a királyhoz, amelyben kérik őt, hogy szüntesse meg sérelmeiket, melyeket eddigi rendeletei dacára is folyton szenvednek azáltal, hogy némely templomaik legújabbban is elvételtek; hogy papjaik, s más hitsorsosaik vallási ügyekben szent székek elébe idéztetnek, vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszerítettetnek; a protestáns jobbágyok katolikus földesuraik által erőszakosan áttérítettetnek; akik pedig áttérni nem akarnak, földjeikről elűzetnek, javaikban megkárosíttatnak.

Ezta folyamodást 1723 tavaszán Ráday Pál ref. táblabíró személyesen akkor vitte fel Bécsbe, amikor Németországban a vallási viszályok még inkább elmérgesedtek, úgyhogy komolyabb összeütközésektől lehetett tartani. Károly ennek az elmondott okoknál fogva minden áron eljött akarta venni. Ezek a körülmények magyarázzák meg annak a leiratnak a békés szellemét, amelyet Károly a protestánsok panaszaira Luxemburgból 1723. jun. 12.-én a vármegyékhez küldött le kihirdetés végett, s amelyben rosszalását fejezi ki amiatt, hogy dacára a hazai törvényeknek, s dacára saját rendeleteinek amelyekben meghagyta, hogy amíg a vallási bizottság munkálataira határozatait ki nem adja, a vallás ügye a régi törvényes állapotban maradjon, - mégis a közbékét, s nyugalmat a protestán-

sok háborgatása által zavarni meg nem szűnnek. Szigorúan meghagyja a vármegyéknek, hogy a vallásügyi bizottság munkálataira kiadandó határozatig elégtételt adjanak a protestánsoknak; adják vissza elvett templomaikat; az elűzött jobbágyságot szenvedett káraik megtérítésével helyezték vissza javaikba, s ne kényszerítsék vallásukkal ellenkező szertartásokra; a protestáns lelkészeket vallás dolgában ne erőltessék a szentszék elé. Aki pedig e rendelet ellen vét, bármilyen felekezeti is legyen, mint közbékeháborító, s a királyi rendeletek megvetője, a törvényes büntetéssel fog sújtatni.

A katolikus püspökök azonban, akiket ebben a világi urak is támogattak, odavitték a dolgot, hogy a királynak ez a rendelete a vármegyékhez le nem küldetett, ki nem hirdettetett, sőt a főpapság az országgyűlés befejezése után e körülmény felett tanácskozván, június 29.-én a nádori széknél óvást tett le, amelyben kijelentik, hogy miként eddig, a nem katolikus felekezeteknek az országban való elterjedése óta, a katolikus papság az e felekezetek előnyére alkotott minden törvénynek ellentmondott: úgy a mostani papság is elődei nyomdokain haladva, mindezen óvásokat, s ellenmondásokat, amint a már lefolyt országgyűlés elején is tette volt, most a gyűlés végével ismét megújítja, s azok érvényét a jövőre is fenntartani kívánja. A protestánsok ilyen körülmények között nem tehettek egyebet, mint megvárni a bizottság munkálataira megígért királyi határozatot, addig is azonban hasonló óvásban kijelentették, hogy a klérus ezen ellenmondásai, tiltakozásai az ország törvényei által semmiséknek s érvényteleneknek nyilvánítottak, s e törvényekhez ők mind most, mind pedig a jövőben ragaszkodnak.¹

A kath. rendek megakadályozták a királyi rendelet kihirdetését.

Ezen óvásokkal azonban a vallásügyet korántsem lehetett befejezettnek tekinteni: a sérelmek, panaszok nemcsak fennmaradtak, hanem még szaporodtak is. Károly király tehát október 19-én egy újabb rendeletet adott ki, mely szerint a vallás tárgyában ismételve megtiltott minden újítást, míg a vallási bizottság munkálataira ha-

A felállított helytartónács a legnagyobb akadályozójává lesz a prot. egyházi vi-

1. Lampe: i. m. 546. s. Köv.: Károly rendeletei, s az óvások.

tározatát ki nem adja; az időközben tett újításokat pedig addig is megsemmisíttetni, s mindeneket abba az állapotba rendelt visszahelyezni, amelyben a vallási bizottság működésének kezdéig léteztek. Pest megye protestáns rendei ennél fogva 1724 elején foliamodást nyújtottak be a megye közgyűléséhez, követelvén, hogy e királyi rendelet meghagyása szerint Szentmártonkátán, Alsónémedin, Mogyoródon, Szadán, Veresegyházán, s Üllőn helyeztessenek vissza nem rég felvett templomaik birtokába; Kisvácon, Kisújfalun, Szentmiklóson és Hartyánban pedig, honnan papjaik elűzetek, állíttassék helyre vallásuk szabad gyakorlata. A megye azonban kérelmüket elutasította, okul adván, hogy a templomok ugyan 1715 óta vétekkel el a kálvinistáktól, de azért az országos bizottság összegyűlése előtt, s ennél fogva nem esnek a kir. rendelet intézkedése alá. A protestánsok tehát újabban is a királynál sürgették meg sérelmeik orvoslását; néhol pedig, hol szerét ejthették, tényleg helyreállították vallásuk szabad gyakorlatát és új életre keltették az egyházakat. De e miatt, meg a felérkezett panaszok nyomán, a helytartótanács szólott bele az ügybe.

A helytartó-tanácsot az 1723. XCVII. t. c. -kel alkották meg, amelynek feladata volt a kama-ra-és igazságügyeken kívül, az ország minden egyéb ügyének az intézése; ide tartozott a közoktatás, könyvvizsgálat, az iskolákra és egyházakra való felügyelet, a kegyes alapítványok kezelése stb. Ez az új hatóság, habár arra volt hivatva, hogy minden rendnek védje a jogát, az egész országnak fokozza a jólétét, s előmozdítsa az igazságot és békét, vallásügyi tekintetben főpapság és a jezsuiták érdekeit szolgálta, s a protestáns egyházat egymásután fosztotta meg életé fel-tételétől. ~~Nem~~ is csoda, hiszen a protestánsoknak

tett ígéret ellenére, tisztán katolikusokból alakult, akik csak egyet tartottak szem előtt: a pro-

testántizmus kiirtását. Evégből megnehezítette a protestáns ifjaknak a külföldi egyetemekre való látogatását. Midőn pedig Pest megye protestáns rendei az említett templomok ügyében, s ezzel kapcsolatosan a vallás szabad gyakorlása tárgyában a megye elutasítása után a királyhoz fordultak panaszaikkal, a helytartótanács egy szigorú rendeletben 1725. aug. 7.-én meghagyta a megyéknek, hogy szigorúan hajtsák végre a királyi rendeleteket "nehogy a panaszlóknak okuk legyen minduntalan öfelségéhez folyamodniok, s ilyféle súlyos panaszokkal császári fűleinek, mint az eddigelé gyakran történt alkalmatlankodniok". Elrendeli azért, hogy a vallásügyet állítsák vissza a pesti bizottság előtti állapotba; kutassák ki a rendetlenségek szitóit; a protestáns lelkészeket az articularis helyek kivételével tiltsák el lelkészi teendőktől; az engedetleneket, botrányt okozókat büntessék meg a törvény értelmében, vagy ha előkelőbbek, jelentsék fel; s általában a megyés püspök, vagy helyettesei közreműködésével világos, hű jelentést készítsenek az egyházaknak a pesti bizottság előtti állapotáról.

Ugyancsak ez időtájt meghagyta amegének, hogy kimerítő jelentést tegyenek a superintendensek és seniorok számáról, joghatóságáról és kiváltságairól. Midőn pedig arról értesült a helytartótanács, hogy a nyomasztó viszonyok mellett is többen áttértek a katolikus egyházból a protestáns egyházba, 1728. március 5.-én megparancsolta, hogy a megyék név, lakás és állás szerinti kimutatást küldjenek be az apostatakról, s kényszerítsék őket a katolikus egyházba való visszatérésre; egymásik rendeletében/1728. ápr. 12./ pedig megtiltotta, hogy a protestánsok pénzt gyűjtsenek ágenseik, s az országgyűlésen, vagy bárhol működő hitfeleik számára, s így még a védelem lehetőségétől is megakarta fosztani az üldözötteket.

Amíg tehát a király kíméletes volt a protestánsokkal szemben, s fő célul tűzte ki a protestáns egyházi viszonyok rendezését, a sérelmek orvoslását, addig a helytartótanács minden eszközt megragadott, hogy ezt megakadályozza, s a protestántizmusnak a romlását okozza. Ezért minden alkalmat megragadott, csak hogy a protestánsokat leigazza és vallásuk szabad gyakorlatában megakadályozza. Amint

látjuk, egymásután adja ki rendeleteit a protestánsok ellen; s amig ezn rendeleteivel valósággal lehetlenné teszi a protestánsoknak a szabad mozgást, addig a katolikus klérus és földesurak önkényesen bonthattak törvényt, s királyi rendeleteket; vallásuk elhagyására kényszeríthették protestáns jobbágyait; kihajthatták birtokaikból az állhatatosakat. Kiváló protestáns lelkészek, ha buzgóságot fejtettek ki egyházok érdekében, a legkisebb ballépésért, gyakran pusztá gyanúból, ártatlanul börtönnel és más szigorú büntetésekkel lakoltak a papi kémek besugására. Így a többek között Héczei Sámuel, a derék sikiósi ref. lelkészt azon hamis vád alapján, hogy a szószerkből sértőleg nyilatkozott a király és pápa ellen, 1723. október 17.-én éjjel dragonyosokkal fogatta el gr. Nesselrode pécsi püspök, könyveit lefoglalta, őt magát börtönbe hurcoltatta, honnan még 1726. április 20.-án sem szabadult ki. Krmann Dániel miavai evang. lelkész és superintendens, mivel áttérített egy katolikust az evang. egyházba, s megtagadta annak kiadatását, sőt hívei félreverték a harangot, s fegyveresen ellenállottak/1729/, örökös fogságra ítéltetett 1731. május 20.-án; a miavai evang. templom, papi lak és iskola pedig a római katolikusoknak átadott. Krmann ugyan egyelőre elmenkült az ítélet elől, s az erdőben bújkált egy ideig, de később jelentkezett Pozsonyban, börtönbe vettetett, s 9 évi fogság után ott is halt meg 1740. szept. 17.-én. Még Frigyes Vilmos porosz király közbenjárása sem menthette meg.

Ilyen volt a protestántizmus helyzete a Carolina Resolutio kiadása előtti időben. Törvény nem védte, méltányosság tekintetbe nem vette, mert vallásos ökljog uralkodott. A katolikus papság összeszedte minden erejét, hogy eltiporhassa a protestántizmust. Protestáns vezető embereink aggodalommal szemlélték a jövőt, de azért állhatatosan kitartottak ügyük igazsága mellett. Kitartásuknak meg is lett az eredménye, mert a viszonyok komolyabb mérlegelői átlátták fenn és alant egyaránt, hogy tarthatatlan ez az állapot; a helyzeten tehát minden áron javítani kell..

IV.

CAROLINA RESOLUTIO.

Amidőn a vallásügyi bizottság a protestan- A király a val-
sok sérelmeit nem a szentesített törvények és lásügy rende-
békekötések alapján, hanem explanatiók szerint zését német
akarta elintézni, emiatt a protestans tagok til- miniszterei-
takoztak, s az ügy eldöntését a királyra bízta. re bizza.
Tíz eztendeig vártak a protestansok a király
döntésére. Közben rakásra gyűlt a sok panasz
és sérelem; orvoslásukat a kormány a folyton i-
gért vallási rendeletre háritotta. Az erősebb ka-
tholikus tábor nem törődött a király időközi ha-
lasztó parancsaival, amelyek egyben-másban a pro-
testansoknak kedveztek. Károly tehát, miután belát-
ta, hogy sem a vallásügyi bizottság, sem pedig a
helytartótanács nem tudják, sem nem akarják elin-
tézni az vallásügyet, sőt törvénytelen cselekedé-
teivel bonyolulttá teszi a kérdést, elhatározta,
hogy Bécsben dönti el a vallásügy kérdését. Evég-
ből Savoyai Jenő herceg elnöklete alatt német mi-
nisztereiből kinevezett egy bizottságot, hogy ez a
vallásügyi bizottság munkálatainak tekintetbe vé-
telével, a vallásos viszonyokat szabályozó tervet
készítsenek. A bizottság, amelynek tagjai tisztán
németek voltak, alig egy magyar főúr vala tagja,
hozzá is fogott az ügy rendezéséhez. Midőn aztán
a tárgyalást befejezték, annak nyomán kiadta 1731.
márcz. 21.-én történelmi jelentőségű rendeletét,
amely történelmünkben Carolina Resolutio név alatt
ismeretes.

Ennek pontjaiban kijelentette a király, hogy Carolina
I., I. Lipót király 1691.-i rendeletét/Explana- Resolutio
tio Leopoldina/ kell a soproni/1681.XXV.XX^VP.t.c./ megjelené-
és pozsonyi/1687.XXI.t.c./törvénycikkek valódi, se; pont-
királyi magyarázatának tekinteni; e szerint a pro- jai.-
testansok csak a törvényesen kijelölt helyeken gya-
korolhatják vallásukat nyilvánosan; más helyeken
pedig csak magánvallás gyakorlathoz tarthatnak i-
gényt. Ez azonban nem állhat másból, mint vallásos

könyvek olvasgatásából, s ott megjelenni a családtagokon kívül senkinek sem szabad.

II., A protestáns lelkipásztorok csak articularis helyeken működhetnek hivatalosan, ugyanott a betegeket és foglyokat is meglátogathatják; a protestánsok a szükséghez képest új lelkészi állomásokat is szervezhetnek királyi engedély mellett.

III., A protestáns köznépnek a nem articularis helyeken is megengedtetik a házi áhitatosság, de azonkon a helyeken egyházi tekintetben a katolikus plébánosoknak lesznek alárendelve, akik azonban csak anynyi stólat szedhetnek, mint saját hiveiktől.

IV., A földesurak jogai az idézett törvények szerint ezután is fenntartatnak úgy azonban, hogy ha a földesurak vallás tekintetében valami változtatást akarnak tenni alattvalóikkal szemben, csak a király jóváhagyásával tehetik, mert „a király a vallás védője”.

V., Superintendenseket a protestánsok választhatnak, de hogy hányat és mely helyekre, ezt megelőzőleg a királynak be kell jelentsék, kérvén az ő jóváhagyását. A superintendensek tiszte azonban csak az leendő, hogy szigorúan felügyeljenek a papjaik jó erkölcsre, s a rendetlenkedőket megintsék. Egyébiránt a protestáns lelkészek polgári tekintetben a világi hatóság alá tartoznak, egyházi tekintetben a katolikus főesperesek alá is, akik főleg arra ügyelnek, hogy helyesen keresztelnek-e, s megvannak-e kellőleg tanítva az érvényes keresztelésre. A házassági ügyek, az országos törvények rendezése alapján, a katolikus püspöki székekhez tartoznak; de azok ezeket a protestáns hitelvek szerint kötelesek elintézni; felebbezési forum az érsek.

VI., a hitehagyottakat főleg a protestáns egyházból a katolikus egyházba áttértéket és ismét ki lépetteket a maga belátása szerint szigorúan fogja megbüntetni a világi bíróság, de minden egyes esetben előlegesen kell róla értesíteni a királyt.

VII., A vegyes házasságok megengedtetnek, de csak katolikus pap előtt köthetők meg.

VIII., A katolikus ünnepeket a protestánsok is kötelesek külsőleg megtartani; az iparostestületek tagjai a céhek pedig ezenkívül még az egyházi menetekben is tartoznak megjelenni.

IX., A protestans bírák, hivatalnokok és ügyvédek újabb határozat hozataláig, kötelesek letenni a decretalis esküt/a boldogságos szűz és szentek megemlékezésével/, ellenben a tanuk, hogy az igazságszolgáltatás fenn ne akadjon, a szokásos esküt teszik le. Egyébiránt az eddig bármely részről történt vallásháborításért még mindenki kegyelmet nyer, de jövőben ezzel a királyi rendelettel ellenkezőleg cselekvők, legyenek bár katolikusok, vagy nem katolikusok, a királyi ügyész panaszára mulhatatlanul lakolni fognak. Ha pedig valaki magát vallása ügyében sértve érzi, orvoslásért csak a maga, nem pedig felekezete nevében folyamodhatik a királyhoz.¹⁾

A protestans egyház közjogi helyzete ennél mélyebbre nem sülyedhetett. Törvény nem védi csupán a királyi kegyelem tartogatja. És amidőn ez a királyi rendelet ki-zárta a protestansokat a decretalis esküvel a közhivatalokból; midőn az iskolák korlátozásával, s az apostasia szigorú büntetésével meggátolta hitők terjedését és a római hierarchia gyámsága alá helyezte egyházokat: fejlődése feltételeitől fosztotta meg a protestans egyházakat. Az a két pont, amely korlátozta a földesurak vallási önkényét és megengedte a superintendensek választását, alig enyhítette a kétes jövő reménytelenségét; különben is csak ideiglenes, csak újabb intézkedésig érvényes. A protestansok e rendelettel az abszolút védtelenség állapotába kerültek és sorsuk enyhülése a véletlentől függ. A király épenúgy megtagadta egyházukat, s elkobozta jogaikat, mint az országgyűlések. Sőt, hogy mintegy betetőzze a rendek munkáját és hizelegjen gyengéiknek, haladéktalanul, s ellátmondás nélkül szentesíti az 1723. évi IX. t. c. -t, mely az eretnekséget felségsértésnek nyilvánítja, s az 1722. II. t. c. -t, amelynek 7. § -a szerint az uralkodó csak katolikus vallású lehet. Ez a katholicizmus végleges diadalának és a protestantizmus teljes elbágyadásának élő emlékjele.

A midőn a protestansokat elkeserítette a Carolina Resolutio megjelenése, s azzal meg nem elégedhettek, azon senkisé is csodálkozhatik, Resolutioval

1., A Resolutio szövegét l. Ribini: Memorabilia 249. s köv. lapokon.

2., Zsilinszky: i. m. 352. old.

mert hiszen békekötésekben és országos törvényekben voltak biztosítva jogaik, amelyet a resolutio most lábbal taposott. De hogy a katolikus párt nagy része még ez ellen is kifogásokat emelt, s azt is sokalta, azon valóssággal meg kell betránkozni, ha felvilágosodott és logikus ésszel mérlegeljük az eseményeket. S valóssággal meglepetés gyanánt tűnik az ember szemébe Althán váci püspök azon cselekedete, amelyet a Resolutio megjelenése alkalmával vitt véghez. Althán sokalta az engedményeket és Pest vármegye rendéinek gyűlése előtt tiltakozott ellene, s kijelentette, hogy „lelke keserűségével és borzadalmával olvasván e rendeletet, melynek tartalma a katolikus hittet, az isteni tisztelettel, a lelkek üdvével, az apostoli szék tekintélyével, a szabadságokkal, kiváltságokkal, s jogokkal homlok-egyenest ellenkezik”, főpásztori kötelességének tartja ez ellen is megújítani mindazon kifogásokat, melyek vallás ügyében a katolikusok részéről 1608 óta tétettek; és miként maga e rendeletet érvénytelennek tekinti, úgy kinyilatkoztatja, hogy az egy megyéjebeli katolikust sem kötelez, egy által se tartassék meg. Ügyét-ügymond-afőpapa elé viszi, aki hit dolgában egyedül és családkozhatatlanul ítélhet.

Két egész hónapig szóttalanul tűrte a hatalmára mindig féltékeny Károly a biboros ezen tettét; s csak miután a protestánsok védelmére felszólalt angol, porosz, dán és svéd követek közbeléptek, kívánta, hogy a biboros tiltakozása eredeti beadványban küldessék fel Bécsbe. Az említett hatalmak felszólalása után Károly, aki velők a practica sanctio elfogadása, s a béke állandó megkötése felett jelenleg is alkudozásban volt, a biboros cselekedetét sem a protestánsok, sem a saját tekintélyének sérelme nélkül nem hagyhatta többé büntetlenül; ezért Bécsbe idézte számadásra, s miután kétszeri idézésre sem jelent meg, királyi parancsra tiltakozása Pest megye gyűlésén széttépetett, püspöki javadalmait pedig zár

alá helyeztettek, s csak egy év múlva 1732-ben nyerte vissza XII. Kelemen pápának a közbenjárására.

A főpapi tiltakozással egyidejűleg a klérus nagy buzgósággal igyekezett a királyi rendeletnek a katolikus egyház javára szolgáló pontjait végrehajtani. Minden eszközt felhasználnak, amellyel a protestánsoknak ártanak. Politikai, magánjogi, gazdasági téren, sőt a legszentebb családi életben is jelentkezik a klérus elnyomó hatalma. A nem articularis protestáns községek templomainak és javainak összeírását és lefoglalását oly hévvel és erőszakossággal kezdték meg, hogy helyenként zendülésben nyilvánult meg az elekseredés. Ilyen módon Vas megyében negyven templomot vettek el; Nyitra megyében majdnem egészen megszűnt a nyilvános prot. istentisztelet tartása; Bars megye protestáns lakóssai pedig népes gyűléseken tanácskoztak róla, hogy miként biztosíthatnák jövőjüket. A béke-zavaró klerikálisok buzgóságát királyi rendeletekkel kellett mérsékelni. Egy királyi rendelet 1731. június 15.-én és aug. 8.-án ezért meghagyta, hogy ne egy időben végezzenek mindent.

A klérus újból hozzáfog törvénytelen cselekedeteinek a végzéséhez.

A szélcsend nem sokáig tartott. A helytartótanács és a jezsuiták újabb királyi rendeleteket eszközöltek ki, amelyek alapján tovább folytathatták az áldástalan munkát. 1731. decz. 5.-én kelt királyi rendelet meghagyta, hogy valamennyi nem articularis közsében vétessenek el a prot. templomok. 1732. ápr. 9.-én kelt rendelet pedig különösen Pozsony, Sopron, Vas, Nyitra, Bars, Árva, Turóc, Liptó, Trencsén és Szepes megyékben rendelte el a végrehajtást, s megtiltotta, hogy nyilvános protestáns istentiszteletet tartsanak nem articularis helyeken. Számos prot. pap és tanító kergettetett ki családjával együtt tekintet nélkül az év zordon szakára, békés hajlékából, szerető hívei köréből, kényszerült hazátlanul bujdokolni, s idegen vidékeken a könnyörület keserű kenyerével tengetni zaklatott életét.

A sok zaklatás után és között még csak a királyba vetették reménységüket a protestánsok. Uralkodása elején kijelentette, hogy "mindenkivel

A protestánsok a Resolutio pontjai-

aszerint fogunk bánni, aminő hűséget tanusít irántunk és felséges házunk iránt". Ebben a kijelentésben bizva nem is hitték, hogy ezt az elvét, amelyre annyiszor hivatkozott, a protestánsokkal szemben megtagadja. Mindent megtettek tehát, hogy megmenthessék legalább a megéltetés feltételeit, de nagyon kevés eredménye lett fáradozásuknak.

1731. szept. 13.-án Radvanszky János zólyomi, Szemere László honti, Madách László nógrádi és Zoltán Vilmos szabolcsi követekből álló prot. küldöttség ment fel Bécsbe, hogy felmentést kérjen a decretalis eskü alól. S habár prot. államok/angol, svéd, dán, holland/ követei is támogatták kérésüket, a király egyszer kiadott rendeletén nem volt hajlandó változtatást tenni; mindössze többszöri esedezés után, csak néhány város tisztkarára tett kivételt, midőn megengedte, hogy a protestáns tisztviselők eskütétele alkalmával hallgatással mellőzhessék a "boldogságos szűz és szentek" szavakat. Midőn pedig a protestánsok úgy értelmezték a királyi rendeletnek a superintendensekre vonatkozó pontjait, hogy csak az újonnan választott superintendenseket kell bejelenteni, a király 1732. márc. 3.-án kelt rendeletében meghagyta a megyéknek, hogy a protestáns superintendenseket addig el ne ismerje senkisé, amíg királyi engedélyt nem nyertek az illetők. A protestánsok a király akaratát megértvén, időszerűnek tartották, hogy egyházuk végleges, lehetőleg független szervezése tárgyában is megtegyék a szükséges lépéseket. Évéggett Bécsben több előkelő prot. nemes előleg: tanácskozás után egy terjedelmesebb kérelemmel kereste meg a királyt 1733. febr. 22.-én, amelyben kellő felvilágosítást adtak a superintendensek állásáról és jogköréről, tervet ajánlottak az egyházi kormányzat szervezésére vonatkozólag, a jog sérelmeik, főleg a terhes, méltatlan és zaklató kath. papi gyámság megszüntetéséért esedeztek. Erre hosszas, aggodalmas várakozás után egy második királyi le-

- 1., Az engedély Pozsony, Sopron, Bazin, Szentgyörgy, Modor és Besztercsbánya városoknak szólt.

irat jelent meg 1734. okt. 20.-án, amely nemcsak újból megerősítette az első leirat szigorú, korlátozó intézkedéseit, hanem még azzal is megtoldotta őket, hogy királyi engedély nélkül nem szabad protestáns külföldit a polgárok közé felvenni; végre megengedte, hogy az augsburgi és helvéthitvallású egyházak előleges jelentés mellett és a népnek különös megterhelhetése nélkül, négy-négy superintendenszt választhassanak az országban lakó hazafi predikátorok közül.

Ezen királyi rendelet megjelenése után két évvel a protestáns egyház még egyszer közösen fordult sérelmei orvoslásáért a királyhoz, s az ismeretes esküforma, az elvett templomok, iskolák, s általában az egész articularis ügynek, valamint a protestánsok polgárjogainak méltányosabb elintézéséért esedezett beadott kérelmében. A király azonban válaszában a törvényre és rendeletre hivatkozva, arra emlékeztette a kérelmezőket, hogy vallásügyben esetről-esetre csak egyesek sérelmeit hallgathatja meg és intézheti el. Ezután a török háború vette igénybe a kormány figyelmét, s a fegyveres erőt is; ez a körülmény mérséklést, parancsolt a klérusnak is, s így a király haláláig /1740. okt. 20./ s egy ideig még azon túl is szünetelt a protestánsok üldözése.

Ha alaposan megfigyeljük a helyzetet, azt látjuk, hogy a királynak lett volna hatalma és módja a protestánsok megvédésére, mert hiszen a rendi alkotmány formái, amelyek hajdan a királyi akaratot lenyűgözték, mindegyre jobban elértéktelenedtek, elvesztették tartalmukat, s Magyarország közeledett a királyi kényuralom felé. A protestánsok ezt látva, az volt a főigyekezetük, hogy hűségökkal, áldozatkészségökkal, szolgálataikkal, alattvalói engedelmességgel kivívják az uralkodó jóindulatát, mert csak így remélhették, hogy a Carolina Resolutio végrehajtása közben folyamodásaikra itt-ott kedvező választ kapnak. Hogy azonban a királyi hatalom mégsem védte meg a protestánsokat, annak oka az volt, hogy buzgó katolikus lévén bár mint uralkodó egyforma mértékkel igyekezett mérni alattvalóinak mindenben kedvezett a kath. egyháznak; lelkének dédelgetett álma a Regnum Marianum megvalósulása, ezért erős katolikus egyházpolitikáját

minden enyhítés nélkül érvényesítette. A protestánsok így nem részesülhettek más jogokban, mint amit a törvény rideg betűje megengedett. A törvényt pedig az uralmon levő katolikus párt eszejárása és felfogása szerint magyarázta, amelynek pedig-amint láttuk-kitűzött célja a protestantizmus teljes kiirtása, s a katholicizmusnak a maga egészében való helyreállítása.

V.

A PROTESTANSOK SZERVEZKEDÉSE EGYHÁZ- ALKOTMÁNYILAG.

A szatmári béke óta nem tartottak a protestansok Magyarországon gyűléseket. A rózsahegyi zsinat volt a szervezkedés utolsó kísérlete, határozatai azonban, noha igazán bölcs megfontolásból fakadtak, s a kor szükségérzetét kielégítették, nem váltak törvénné. Mikor vége lett a kuruc ügynek, az érvényük is semmivé lett, s maguk az evangélikusok is felhagytak vele. A katolikusok a zsinat határozatait félremagyarázva, elferdítve azzal vádolták az evangélikusokat, hogy határozataikkal a keresztet és magát Máriát is meggyalázták, a katolikus vallást pedig megsértették. Az evangélikusok a vitában fényesen visszaverték a támadást, s kivált vezérök: Okolicsányi Pál ékes jogászi elméje, alapos theologiai tudása, szép szónoki tehetsége tündöklött. Nem védték a rózsahegyi zsinatot, amely fofradalmi kormány védelme alatt tanácskozott; csupán azért a jogért küzdöttek, hogy királyi engedelemmel a jövőben összegyűlhessenek, egyházi életüket szabályozhassák. A harc nemcsak a gyűlésen folyt, hanem a király színe előtt is: feliratok küldöttségek, tiltakozások, ellenmondások, folyamodások sűrűn váltakoztak, de a vége az evangélikusok veresége lett.

Az 1715. évi XXX. t. c. mindenfajta gyűlést szigorúan eltiltott. Ez az intézkedés erős logikai rend szerint következett abból az elvből, hogy a protestansok csak a maguk nevében, s nem mint egy közösség képviselői kérheték egy-egy sérelmek orvoslását. A hatalom, mely az együtterzés megtörését tűzte ki kormányzati cél gyanánt, nem nézhette el a gyűlések tartását, amelyek az együtartozás és közösség érzésének természetszerű iskolái. Nem engedhette meg, hogy

A rózsahegyi zsinat érvénytelenítése.

Az 1715. XXX t. c. a gyűlést megtiltotta; a protestansok azonban világi urak pártfogása alatt csak összegyűlni oltkor-oltkor.

a szellemi közösség, amely a távoleső vidékek, különöző hitvallások, rendi és osztályi ellentétek dacára megvolt, s hatalmas erőképen működött a protestánsokban, valamely látható szervezetben megtestesüljön. Ugyanazért kóbozta el tőlük a XXXI. t. c. az adó kivétel jogát is, mert ilyen jognak meghagyásában közvetlen benne rejlik valamely szervezetnek, alkotmánynak elismerése. A törvény még adományok gyűjtését és elfogadását is tiltotta. Összejöveteleket, tanácskozásokat azonban ez idő alatt is tartottak, de határozataiknak nem volt kötelező ereje. Az országgyűlés alkalmával az evangélikus követek rendszerint ilyen jöveteleken beszéltek meg felszólalásuk tartalmát, eljárásuk módját, egész működésük tervét. Vezetőnek azt jelölték ki, aki társadalmi állásánál, tehetségénél, érdekeinél fogva legtekintélyesebb volt közöttük, s akit katolikus részen is inkább kedveltek. Személyes vágyukat önként alárendelték a siker biztosításának. Így lett az 1712-15.-iki országgyűlésen a reformátusok képviselője a köztisztelőben álló Ráday Pál, az evangélikusoké Hellenbach báró, noha tehetségre Kenessey István, Okolicsányi Pál nem volt kisebb náluk. Hasonlóképen össze-összejöttek, többnyire egy-egy hatalmasabb világi úr oltalmába fogózva a papok is, hogy az egyház ügyét-baját megbeszéljék.

A dunamelléki református kerület évről-évre összegyűlt, s a superintendens elnöklete alatt megvizsgálta a beérkezett panaszokat, ítélkezett, helybenhagyta a papok váltakozását, néha közbenjárt egy-egy eklézsia érdekében, a papjelölteket felavatta, s elhelyezte. Ilyen gyűléseken eleinte csak egy-két esperes jelent meg; 1731 után a generalis notarius is, de e gyűlések törvényesen szervezett joghatóságok nem voltak. 1713-ban Nagykőrösön, 1714-ben Dunavacsán 1715-ben Dömsödön tartottak rendes kerületi gyűlést, de az utóbbinak végeztével a budai vár parancsnokának két embere jelent meg közöttük, s megkérdezték tőlük, kinek a meghívására gyűlt össze a synodus és ki adott reá engedelmet. Az összegyűlt atyák az 1608. évi törvényekre hivatkoztak, s válszukat hiteles írásban is kiadták, 1725-ben az öreg Patay János püspök Pest vármegyétől kért engedel-

met, hogy a folyó ügyek elintézése végett Patajon gyűlést tarthasson. A vármegye ráállt, de ellenőrzésül egy szolgabíró, s egy esküdtet küldött a gyűlésre, s a jegyzőkönyvet is bekívánta. A helytartótanács azonban helytelenítette Pest megye eljárását, s Fehérmegye hatósága útján a gyűlésen megjelent fehérmegyei predikátorokat, s a pesti alispán útján magát a superintendenst vallatták a gyűlés felől. Pataitól a gyűlekezetek számát és nevét is kérdezték, de óvatosságból csak a megyék nevével szolgált.

A Carolina Resolutio megjelenésével új korszak nyílt meg a protestánsok életében. Tartalma nem elégithette ki a protestánsokat, de elfogadták addig, amig többet ki nem vivhatnak. Midőn azonban a protestánsok úgy értelmezték a Resolutionnak a superintendensekre vonatkozó 5. pontját, hogy csak az újonnan választott superintendenseket kell bejelenteni: a király 1732. márc. 3. -án egy rendeletben meghagyta a megyéknek, hogy a protestáns superintendenseket addig el ne ismerje senki sem, amig királyi engedélyt nem nyertek az illetők. Együttal felszólították a protestánsok, hogy állapítsák meg, hány superintendenciát óhajtanak, s a felosztás tervét terjesszék fel legfelsőbb jóváhagyás végett. A protestánsok, akik maguk is időszerűnek tartották, hogy egyházok végleges, lehetőleg független szervezetet nyerjen, a királyi rendelet vétele után megtették a szükséges lépéseket. Évgezt Bécében több előkelő protestáns nemes előleges tanácskozás után, egy terjedelmesebb kérelemmel kereste meg a királyt 1733. febr. 22. -én melyben kellő felvilágosítást adtak a superintendensek állásáról és jogköréről, tervet ajánlottak az egyházi kormány szervezésére vonatkozólag, s egyben arra is ráakarták bírni a királyt, hogy a katolikus püspököktől való függetlenségüket biztosítsa. A kérelmet eredetileg Ráday

A Carolina Resolutio enyhíti a protestánsok szorongatott helyzetét; királyi rendelet superintendenciák szervezését engedi meg.

Pál fogalmazta, de az öreg nemest, aki már ekkor sokat betegeskedett, s utolsó útjára készült, az élete munkájának eredménytelenségén érzett keserűség, s a jövő miatt tamadt gond annyira elragadta, hogy merészhangú felterjesztését az evangélikusok nem merték elfogadni. Ráday készséggel meghajolt és így miután simitottak önérzetesebb kifejezésein, egy küldöttség élén szelidebb hangú feliratot nyújtott át a királynak Radvánszky György és Rakovszky Elek. Erre hosszas, aggodalmas várakozás után egy második királyi leirat jelent meg válaszul 1734. okt. 20.-án, amely nemcsak újból megerősítette az első leirat szigorú, korlátozó intézkedéseit, hanem még azzal is megtoldotta őket, hogy királyi engedély nélkül nem szabad protestans külföldit a polgárok közé felvenni; végre megengedte, hogy az augsburgi és helvéthitvallású egyházak előleges jelentés mellett és a népnek különös megterhelése nélkül, négy-négy superintendenst választhassanak az országban lakó hazafi predikátorok közül.

Ez a királyi rendelet a helytartótanács útján jutott a protestansokhoz, s amidőn a népnek különös megterhelése nélkül engedte meg a superintendensek választását, tulajdonképen azt akarta meggátolni, hogy a superintendenseknek semmivel se legyen több javadalmuk, mint a papoknak, s dacára hivatali állásuknak, semmiféleképen ki ne emelkedjenek a többi szegény predikátor közül. Arra is gondja volt a helytartótanácsnak, hogy a területi beosztás valamiképen egybe ne essék a katólikus püspöki megyék határaival, mert ez vetélkedés, aemulatio lenne. Vigyáztak továbbá, hogy a szervezkedést ne szentesitse királyi jóváhagyás, megerősítés, hanem a bizonytalan királyi engedélytől függjön. Szóval az állandóság-nak még a gondolatát is törölni akarták; az volt a céljuk, hogy az egész szervezkedés csak ideiglenes maradjon, múló életű legyen, melyet a királyi akarat ismét megszüntethet, ha jónak látja.

A királyi rendeletnek eleget teendő A reformátusok
gyűltek össze a reformátusok Bodrogkereszt szervezkedése;
túron 1734. okt. 5.-én, hogy az egyházkerüle bodrogkeresztúri
teket a politikai négy kerület szerint szer- gyűlés.
vezzék. A gyűlést a világi vezérférfiak hiv-
ták egybe, azonban egy püspök sem volt jelen.

A bodrogkeresztúri gyűlés előtt a re-
formátus egyházaknak tulajdonképen volt már
valamelyes szervezettségük, apró-cseprő super-
intendenciájuk; a gyülekezetek számának leapa-
dásából azonban természetesen következett a
kisebb superintendenciák egyesítése. Így az
alsó-dunamelléki, vagy ráckevei superintenden-
cia, még jóval a Károly-féle rendelet előtt,
1715-ben erőtlensége tudatában egyesült a bara-
nyai superintendenciával, amely már pusztulóban
volt. Igaz, hogy a két kerület egyházai és papsága
között a kötelék későre szilárdult meg; a bara-
nyaiak ritkán jártak el a kerületi sessiókra,
s gyakran rászolgáltak a komoly intéésre. A su-
perintendenst cészerüségi okokból mindig a ti-
sza-dunaközi predikátorokból választották, bár
elvileg a dunántúliak jogát is elismerték a püs-
pöki székhöz. Hasonlóképen egyesült a mátyusföldi,
vagy felsődunamelléki/komáromi, csallóközi/
superintendencia a dunántúlival, amely hajdanta a
győri püspökség területén alakult. A dunáninnyi
megyékben, Pozsonyban, Nyitrában, Barsban és Hont-
ban a reformátusoknak csaknem összes egyházai
elpusztultak, s az egykor hatalmas kerület a csal-
lókői és tatabányai senioratusra olvadt le. A régi
baranyai superintendenciából a somogyi egyházak
jórészt erősítésül a dunántúli kerülethez csa-
tolták. A helytartótanács jobb szerette volna, ha
a református kerületek a politikai kerületek sze-
rint alakultak volna meg, hogy ezzel is kitüntes-
sék a régi jogállapotnak a megváltoztatását, azon-
ban a református közvélemény elszántan ragaszkot-
t az örökölt keretekhez, s hagyományos beosztá-
shoz. Ilyenformán a bodrogkeresztúri gyűlés 4 egy-
házkerületet szervezett: a tiszántúlit 13 egyház-
megyével; a tiszáninnenit 8, a dunamellékit 8 és a
dunántúlit 9 egyházmegyével.

Miután az egyházkerületeket megszervezték, kimondották, hogy mivel "tek. Ntts néhai Ráday Pál úrnak, a magyarországi helv. h. egyházak főgondnokának elhunytja után, kétségtelenül nem csekély zavarok, összeütközések, rendetlenségek mulasztások és ezekből következők alig pótolható hátrányok merülvén fel az egyházkormányzat terén: annál fogva a hasonló bajok elintézésére elvégeztetett, hogy az eddig is tisztelve elismert egyházhatóság mindkét t. i. úgy a világi, mint a papi elemből célosan szervezve állíttassék fel". Az egyházak főgondnokainak a következők nevezettek ki: Bethlen József gróf, Máramaros vármegye főispánja. A dunántúli kerületbe Kenessey István, a tiszáninnenibe Jobbaházi Dóri András, a tiszántúliba Báji Patay Sámuel, a patajiba/valószínűleg alsódunamelléki/Gyürky István. Ugyanekkor kimondották, hogy az esperesék mellé segédgondnokok választandók, amelyeknek betöltésére, s egyéb ügyek vezetésére a következő határozatot hozták:

"Az egyházi rendből pedig: mindenik egyházkerület superintendensei és valameddig a tiszáninnen e kerületben lévő egyesült egyházmegyék, egyházkerületekbe olvadnának be, mindenik egyházmegyének seniorai, kik is eképen kiválasztva lévén, s egyenlő szavazati joggal; százigazgatás dolgaiban egyenlő tekintéllyel felruháztatván, az eddig felmerült s jövőre is felmerülhető egyházi zavarok, nehézségek, s egyéb bármi fontosabb megvitatás alá tartozó dolgokat, melyeket magános, s alsóbb rendű egyének saját tekintélyükkel el nem intézhetnek, mielőtt dicső vallásunk nagy gyalázatára a végetlenségig elhúzzattatnának, s közbotránya fejlenének ki, mint közakarattal a világi, s papi elemből e célra ki-nevezett gondnokok abbólcs ítéllethezésre, s egyéb felmerülendő tárgyak elintézésére nekik adatott hatalommal intézzék, s végezzék el. Hogy pedig nyilvános tekintélyük bizonyosabban elismertessék, s az ő szent határozataik mielőbb sikerre juthassanak: amint egyenként mindenütt az egyházkerületek vármegyéiben, szabad kir. városokban, Kunságon, Jász-ságon, az egyházak, s védurak/benefactores/közszavazataik által lesznek megválasztandók a világi rendbeli segédgondnokok, úgy a többi superintendens

urak is illő, hogy a segédgondnoki hivatal tiszteit töltsék be. Kiknek is hogy a gondnok urak intézkedéseik tudomásukra jussanak, s általuk egyebek előtt is ismeretessékké lehessenek: mindenik főgondnok úrnak tisztében fog állani, hogy egyházkerületeik egyes segédgondnokait, ezek viszont az ő vármegyéjük egyházait, s jóltevőit értesítsék, s az ekkép egyszer elvégzett dolgokat azok által, kiket a többször említett segédgondnok urak megkeresendének, hiven hajtassák végre. Hogy pedig az igazgatásban megkívánt összhangzat, s az elintézendő tárgyak egyöntetű minémisége tévesztve ne legyenek: említett főgondnok urak évenként mulhatatlanul, ha csak egyszer is minél teljesebb számmal egybegyűljenek, vagy ha ki közülök akadály esetén személyesen meg nem jelenhetnék, egyházkerületébeli valamelyik hű segédgondnokot a kitűzött időben küldje el, kik is közösen tanácskezdván, habár csak a további teendőkről is egymással egyetértsenek, s mindazokról melyek az időszülte szükségek szerint, vagy az alamizsna ügy, vagy a folyamodványok elintézése körül felmerülhetnek, célirányosabban értekezhessenek, mely közhivatali tisztek viselésére, s az egyházi társas élet oly sok zavarainak megszüntetésére kinevezett, s a közterhet emelő férfiakat, a többi mindkét elembeli közjóakarók, ha csak a korábbi rendetlenséget, s e rendetlenség szülte állapotot a jó rendnél továbbra is túrnj inkább akarnák, tiszteletben tartásuk.

Ezen határozat után, fennhagyván a kerületeknek, megyéknek, városoknak, helységeknek azt a jogát, hogy jövőben magok ejthessék meg az előbbi határozat értelmében a gondnok választását. "időveszteség nagy kárának elkerülése tekintetéből" a gyűlésen megjelentek kinevezték a segédgondnokokat kimondván azt, hogy amely megyékben a segédgondnoki állás ez alkalommal nem töltetett be, ottan "a főgondnok urak fognak gondoskodni bölcs belátásuk szerint a segédgondnokok választása iránt." Továbbá gondoskodtak a főtörvényszékeknél és Bécsben az egyház védelme végett tartott ágensek s más szükségek költségeinek fedezéséről elhatározván hogy minden egyházban "évenként hat ízbeni urvacsoravétel alkalmával hivattassanak fel a kegyes lelkek segélyezésére, megelőző úrnapiján hozzájék egy buzgó, saját belviszonyainkat ismertető, s a gondnoki hivatal befolyása által az egyformaság szem

előtt tartásával szerkesztendő felhívás intézetvén"; úgyszintén adományozás végett egyes hitbuzgó egyének is, akikről a főgondnokok összeírást főgnak készíteni. Végül a szatmárnémeti zsinat értelmében kimondották, hogy a tiszáninneni esperes-ségek is válasszanak superintendenst. Így választották meg első tiszáninneni superintendensnek Szentgyörgyi Sámuel rimaszombati lelkészt és borsodi esperest, aki megkezdte az egyházak látogatását, s a stóla ügyben és más kérdésekben hosszas torzszalkodásba bonyolódott a világi előljárókkal.

A világi elemnek bodrogkeresztúri intézkedéseit, határozatait a tiszántúli kerület és Debrecen, ahol legerősebb volt a papi elem, nem akarta elismerni, hanem felzúdult ellene; a bodrogkeresztúri konventet, amely a paritást hozta be az egyházkormányzatba, dízsmaszéknak gúnyolta és a részére kijelölt főgondnokot, a nagytahtetségű báji Patay Sámuelt el nem ismerte. Heves harcot kezdték a megállapodások ellen; Debrecen egyáltalában nem küldött képviselőt, s végzéseire sem akart hozzájárulni. Az 1735.-iki kerületi gyűlésen a vihar oly elemi erővel tört ki, a világiakkal olyan gyűlölettel támadta a papság, hogy Patay elkedvetlenedett és haláláig nem vett részt többé semmilyen egyházi gyűlésen. Nagy része volt a harcban Zoványi György püspöknek, aki nem volt hajlandó a világiakkal megosztani az egyház kormányzásának a jogát. Ellenben a dunántúli kerületben, ahol a nagytekintélyű Kenessey István lett főgondnokká, a gyűlekezetek természetesnek találták, hogy s még örültek rajta, hogy Kenessey, akit egész kerületszeret becsültek, s akit a közbizalom évtizedeken át

A bodrogkeresztúri gyűlés határozataiba a papi elem csak hosszas után törődik bele.

árnyék módra kísért, hivatalosan előljárójukká és pártfogójukká lett. Hasonlóképen megnyugodott a tiszáninneni kerület is Döry Andrásban, s minden nehézség nélkül elfogadta a dunamelléki is Gyürky Istvánt. Ezekben a kerületekben nem is maradt meg semmi nyoma a két egyenlőjogú alkotó elem közti viszálynak.

-
- 1., A bodrogkeresztúri konvent jkve közölve van a Spataki Füzetek 1859. évf. 748-754 old.

A papság egyébiránt azért harcolt a világi elem ellen, mert félt a világi urak befolyásától, ellenőrző szemétől, félt attól, hogy az egyházkormányzatban való részvételük következtében a hatalom észrevétlenül az ő kezükbe siklik át. A tiszántúli kerület pedig, amely elszigeteltsége miatt évtizedek óta egyoldalúan fejlődött, hagyományait, sajátos jogi felfogását féltette a központi testülettől, ahol a három kerület, ha egyetért, könnyen leszavazhatja. Nem is valósult meg a bodrogkeresztúri konvent által tervbe vett állandó központi szervezet-főconsistorium-megalkotása, mert megakadt Tiszántúl ellenállásán, s így csak alkalmi értekezleteket tartottak időnként a kerület megbizottai. A papság félelme nem is volt alaptalan. A világi elnök ősi neve, származása, vagyon, hivatala, műveltsége, erős egyénisége gyakran hátrасzorította, egész jelentéktelenné súlyosította a sokszor jobbágy családból való püspök tekintélyét. Egy emberöltőnyi időn át tartó harc után tudott csak a világi elem az egyházalkotmány sáncai közé bonyolulni.

A királyi rendelet fogantatása végett az ágostai hitvallású egyházkerületek vezérferfiái b. Zay Imre elnöklése alatt festerésztültek össze 1735-ben. Kezdetben ők is négy superintendenciát terveztek, azonban a hat szabad királyi város kedvéért, mely a reformációtól kezdve mindig kiváltságokat élvezett, egy ötödiket is kértek. E kérésöket azonban a kormány nem teljesítette, s így ez a superintendencia beolvadt a Tiszamellékibe. Így alakult meg véglegesen az evangélikusok négy egyházkerülete.

Az új beosztás gyökeresen különbözött a régitől, s attól, amit a rózsáhegyi zsinat elhatározott. Csupán a dunántúli superintendencia maradt meg régi határai között; te rülete annyiban változott, hogy hozzácsatolták a tolna-baranyasomogyi visszahódított végvidéket. Középpontja Sopron, s a soproni iskola volt, gyülekezeteinek száma 44. Pozsony körül a dunáninneni megyéből alakult a dunáninneni kerület 20 egyházzal. A bányavárosok mindig külön csoportot alkottak s nekik jutott a természetes vezérsterep a honti

A lutheránusok szervezkedése.

nógrádi, zólyomi, s az alföldi gyülekezetekből alkotott superintendenciában. A negyedik kerület magva a székesi és felsőmagyarországi szabad kir. városok gyülekezeteiből állt. amelyekkel egyesítették a szomszéd megyéket; székhelye és iskolája: Eperjes. Ez a beosztás annyiban módosult később, hogy a kishonti egyházmegyét a tiszai kerülethez csatolták, alkalmasint azután, hogy Kis-Hontnak önálló megyévé alakulását az állam jóváhagyta.

Ugyanezen szervezkedés alkalmával egyházkerületi felügyelőket választottak a superintendensek mellé és elrendelték, hogy az egyházmegék az esperesek és a községek a lelkészek mellé hasonlóan gondoskodjanak világi társelnökök választásáról a közrend, az esperesi és lelkészi tekintély védelmére. Első kerületi felügyelőül megválasztottak: a bányakerületbe Radvánszky János, a tiszai Szirmay János, a dunántúliba Ostffy Mihály, a dunáninnenibe báró Calisius Keresztély. A világi elemnek az egyházkormányzatba való beleegyezését, s általában az ennek következtében előállott új rendet az evangélikus papság minden ellenmondás nélkül elfogadta, s így a világi elem és a papság között harcra nem került a dolog, habár egyes kerületi felügyelők sokszor valóságos korlátlan úrnak érezték magokat, a papságot számba sem vették és igazi kúriarchiát hoztak be egyházkerületük életébe.

Imígyen szervezkedtek a protestánsok a királyi rendelet által megengedett keretekben. A mai kerületi beosztás ekkor nyerte az alakját, s ami fő a paritásnak, vagyis a világi és papi elemnek egyforma részvétele az egyházkormányzatban szintén most vettetett meg az alapja. Eddig az egyház ügyeit csak a papság intézte, a világi urak csak patronusok voltak. Az egyházi gyűléseket főkép a reformátusoknál papok és professorok alkották; a nemesség tiszte az volt, hogy a vármegyén, országgyűlésen, királyi és püspöki hatóságok előtt álljon helyt vallásaért. III. Karoly uralma, amely egyszerre minden téren megtámadta a protestantizmust s mintegy elakarta fojtani éltető forrásait, szükségessé tette, hogy a jogi dolgokban jártas, s az udvarnál némi befolyással bíró világiak is álljanak mindakét egyházban az igazgatás élére és amidőn az érdekegység számai szorosabban fűzték össze a két elemet, bátrabban léphettek fel a lelkészek és tanítók; s ha üldöztettek, a bújdosás komor napjait elviselhetővé tette a világi urak segélye és vendégszeretete.

EGYHÁZI ÉLET.

megy. Ha a magyar protestánsok történetét végiglapozgatjuk, arra a meggyőződésre fogunk jutni, hogy a protestáns egyházak egy időszak-

Gyülekezetek
állapota.

ban sem volt olyan zilált helyzetben, mint épen a 18. században. A gyülekezetek száma megapadt, lelkipasztorok megfogytak, patronusok kidőltek; bizony ráillett az egyházakra a megvert pásztor és elszéledt nyáj szép bibliai hasonlata. Ahol fennállottak a gyülekezetek mindvégig, úgy a pásztorokban, mint a nyájakban alig volt valamelyes egyháziasság, s bizony sok helyen züllésnek indultak.

A gyülekezetek számát III. Károly uralkodása kezdetén kellő számú megbízható adat hiányában nem állapíthatjuk meg, annyit azonban igen, hogy a gyülekezetek száma évről-évre apadt, kivált olyan helyeken, ahol egy-egy vakbuzgó főúr, s eretnekirtásban kedvét lelő püspökök valóságos virtuát csinált abból, hogy minél több protestáns gyülekezetet semmisítsen meg. Az egyházakban való veszteségek a török hódoltság területén kívül történtek, amit a hódoltság területén belül megalkult gyülekezetek a felszabadulás után kellett volna, hogy pótolják, csak hogy ez sem volt lehetséges egyrészt azért, mert sorsuk a telepítésre járó bajok miatt, sokáig bizonytalan volt, másrészt, mert megalakulásuk után sem csatlakoztak nyomban az anyaország protestáns egyházainak szervezeteihez. A temesközi gyülekezeteknek egészen kivételes állásuk volt: magát a Temesközt is egészen külön politikai, közigazgatási területnek tekintették, s csak Maria Terezia kapcsolta újra az anyaország testéhez. A gyülekezetek számának apadása először az evangélikusok között történt meg, ők szenvedtek kezdetben; az alföldi reformátusok gyülekezetei igazi sanyargatása csak

III. Károly uralkodása alatt kezdődött.

Ami a papok állapotát ~~számos~~ számát illeti, fordított arányban állt a gyülekezetek számával; allandoan kevesebb volt a pap, mint a gyülekezet. S ezen nem is lehet csodálkozni, mert a Szelepcsényi-Bárcsony-Kollonics korszaka, amikor seregszámra pusztítottak, nagyon is megapasztotta számukat.

S évek kellettek ahhoz, még pedig nyugodt, s a békes fejlődés útján haladó évek, hogy a veszteséget, pusztulást kipótolni lehessen. Az üldözések miatt, amidőn egész kálváriaikat kellett végigjárnia a lelkipásztoroknak, meg a szűkös dotáció miatt tovább, nem igen mentek ifjaink papi pályára, habár szép számmal voltak olyanok, akik a kellő hivatásérzet parancsainak engedve álltak az egyház szolgálatába, s a Krisztus vitézéhez illően a legveszedelmesebb órállóhelyeket keresték.

Legnagyobb csapás ^{ma} a papokra nézve az volt ebben a korban az u. n. papmarasztás, amely a kálvinista egyházakban uralkodott, s annyira rideg volt, hogy az állapotot meg az esperes és a püspök tekintélye sem segíthetett.

A gyülekezet csak egy esztendőre hívta meg papját; ha predikálásával, szolgálatával megelégedett, mindig megmarasztotta egy-egy esztendőre, néha minden feltétel nélkül, néha feltételeket szabott elője.

Ha ujesztendőkor, vagy más megállapított határidőig a marasztaló felszólítás meg nem történt, a predikátornak új kenyér után kellett néznie. Gyöngye mellé, haragtartó, korcsmás papok parochiáról parochiára vándoroltak és ahol sem volt sokaig maradásuk. Némelykor annyira felingerlődött gyülekezetek, hogy az esperes, vagy superintendens kértére sem csillapodott le. Akárhányszor a legkedelmesebb papok szenvedtek a legtöbbit. A népnek a kedélye és tetzeze szerint kellett igazodnia a pap életének, amely merőben fenyegette a pap függetlenségét, hivatásának megfelelő tekintélyét.

A pap helyzetét illetőleg sok függött a földes urtól is, aki a papnak első sorban nem képzettségét, arravalóságát nézte, hanem azt, hogy tudja-e hasznát venni. Nem épen gazdasági értékesítésre gondolt, bár itt-ott ilyen munka is jutott neki osztályrészül, hanem olyan embert keresett benne, aki a földesuri akaratot szépszerével elfogadtassa a jobbágyokkal. Nem a lelkipásztori munka volt szemükben a fontos dolog, hanem inkább a sociologiai tevékenység, a fegyverező erő, s a felsőbb akarathoz való szó nélküli ragaszkodó tudás. Innen magyarázhatni azt, hogy változás estén a földesur nem érte be a

A papok.

superintendens, vagy esperes bizonyítványával, hanem az előbbi földesur tanúságtételét is kérte. Izgága természetü, tudóskodó papot nem

fogadott szívesen; többet adott a gyakorlati érzékre. A földesuri jog alapján illemlő érve-nyesülése nemcsak a papi függetlenségen ütött, hanem az egész egyházalkotmány érvényét is megkérdőjelezte. A pap, pedig ahelyett, hogy amint tisztéhez illendő igazságos és bölcs kiegyenlítőjévé vált volna a földesur és jobbágy gyakran ellentétes érdekének, vagy ura akaratának szolgál-leszközévé aljasodott le, vagy mind a két fél elidegenedette tőle pártatlansága, s elfogulatlan igazság-értéke miatt.

Erkölcsei tekintetben a papok ebben az időben nagyon is alácsúsztek. A predikátorok nagy része az üldözések idején hozzászókozt a felügye-let és ellenőrzés nélkül való önállóságához? semmi fegyelmező, korlátozó erőt nem éreztek maguk felett sem kormányzati, sem erkölcsi tekintetben. Minden ki-csiny gyülekezet önálló volt; a seniorság pusztán cím, mert végrehajtó hatalma minduntalan megakadt részint a földesuri hatalom, részint a papi ellensze-gülés zátonyán. A nagy, s állandó paphiány miatt az üresen maradt parochiakat ellepték az iskolákból ki-szorult pályavégzetlen, s erkölcsileg sem kifogástal-an elemek. Egyelőre ideiglenesen házaspotló gyanánt később há a népnek kedvében jártak, állandóan.

A káoszad körébe fele, amikori a kényszerű szerveszerve-és a megmaradt egyház ügyeire került a sor, a püspökök s a vele tartó rendszerítő pártnak erős harcot kellett vívnia, a régi fegyelmelettel-élő-halók nagy táborával, mely a tunyaság és jellem-telenség ostorozását a püspöki hatalommal való visszaélés, s az önálló predikátorok üldözéseiképen fogta fel. Napirenden vannak a papok részéről ebben az időben a legocsmányabb bűnök: fajtalan élet, káromkodás, verekedés, részegség, uzsoráskodás hamis eskü, árulkozás, besugás, bosszuallás. A tudat-lanság is nagyban uralkodott a papok között; a theo-logiai tudományokból semmit sem tudtak, s amit ta-nultak, elfelejtettek.

Ezen kor egyházi életére, s a papokra vonat-kozólag Patai B. János dunamelléki ref. püspök a követ-kezőket mondja: Az urnak bosszuló keze folyvást kinyújtva van fejünk felett, mivelhogy az emberek csak magukat sze-retik, fősvények, fennhejazók, kevelyek istenkaromlók, szü-leik iránt engedetlenek, hálátlan gazok, szeretet nélküliek, érlelhetetlen haraguak, ragalmazók, szívtelenek, a testi

gyönyörűséget kedvelők, világi dolgokat szeretők, mint az Istent. E bűnöktől az Úrnak szolgái sem mentek, minél fogva sok botránkozások és rendetlenségek történnék az ekléziában". A papok szellemi képzettségét pedig Kiss János lutheránus püspök így jellemzi: "A protestáns predikátorok között ismertem olyanokat, akik társaságukat velem meg nem kívántathatták. Ha az ilyeneknek tanításait, s imádkozásait hallottam, azon kívül, hogy munkáikkal, s előadásukkal ritkán elégedtem meg, elijedtem mesterkelt, kényszerített, természet elleni, s következképp előttem nagyon csúfnak látszó hanguktól. Ha magokviselését, s alkalmazását vizsgáltam, abban a szent hivatalkhoz illő erkölcsi méltóság, s bealacsonyulást és felfuvalkodást egyaránt kerülő nemes egyszerűség helyett alacsony gondolkozást, képmutatást, színtett áhítatosságot, lelki kevélységgel vegyes mászkáló alázatosságot, s körükben valamivel alább rendelt tisztársaik, s iskolatanítóiik iránt zsarnokoskodást véltem észrevenni. Habár több helyeken ezen tekintetben láttam is dicsőre méltó kivételeket, a benyomást, melyet amazok reám tettek, nem könnyen tudám belőlem kiirtani."

A papságról szóló fentti megbélyegző jellemzés azonban nem azakkori egész testületre szol, hanem csak úgy általánosságban, mert megvoltak ennek a kornak is a nagy, művelt ^{tudós} papjai, akik tudásia, jellemre egyaránt kiváltak a sorból, s dicsőséget szereztek egyházuknak. Ugyen volt Gyöngyösi Pál, Bél Mátyás, Krámann Dániel, Bárány György, a magyar Francke, Helmecci István, Szönyi Benjámin, Bahil Mátyás, Perlaky Gábor, Balogh Ádám, akiknek egész élete, működése még az üldözések idején való állhatatossága, hitükhöz, egyházukhoz való ragaszkodása, lelkipásztori működése maradandó és mély nyomot hagytak protestáns egyházunk történetében, s abban a korban, amidőn a papság átlaga olyan mélyen alácsúlyedt, s feledte hivatását, mint tűnődő napsugár ragyogtak a kietlenységben. A század vége felé átalakult azonban a papság a szerint, amint a nyomás szelidült, s kezdett kiemelkedni abból a mély erkölcsi süllyedésből, ahová a szolgái idők

érdekei folytan alámerült.

A milyén a pásztor, olyan a nyáj, - ennek a mondásnak az igazsága csakugyan bebizonyosodott a III. Károly alatt i időkbén. Agyülekezet erkölcsi élete a pásztorok élete szerint igazodott. A jó papok nevelő és jellemképző hatása, fejelemtartó ereje azonban nem érvényesülhetett a nagy nyomás miatt, amely az egyházat és szolgáit érte. A fennmaradt ekleziiai szabályokból arra lehet következtetni, hogy az általános szolgassággal együtt járó lelki fogyatkozások, bűnök általában megvoltak a hívek között. Elharapózott minden bűn: ünnepfertőzés, káromkodás, hamis eskü, haragtartás, a szülők megvetése és bántalmazása, paráznalkodás, tolvajság, dologtalan csavargás, lakodalomban, keresetség- és torbeli vendégségekben való rendetlenség és farsangolás. Sok helyt megtagadták az egyházi járandóságok fizetését, a templom- és parochiális dízsmának a kiszolgáltatását; egyes helyeken a papiránti ellenszenvből felgyújtották ennek házaitatb. Általában vére a hívek erkölcsi élete is nagyon sok helyen gyenge lábon állott.

A bűnök kiirtásán az egyház serényen, bankadatul dolgozik. A bűnös hívekkel szemben a legszigorubb és kérlelhetetlen álláspontot foglalja el, s az engedetleneket a világi hatóság, a vármegye és úriszék büntetésén kívül külön egyházi fenyítéssel sújtja, a javíthatatlant pedig az egyházból kirekeszti. Az egyház szigorúságát és következetességét jellemzi az, hogy keményen büntet olyan hibákért, amiken ma a ridegebb egyházi felfogás sem igen üt közik meg. Az egyházi fenyíték eszközei: az ekleziában orcapirulással való megállás és abbéli meghövetés. Az ellenszegülőök büntetése kirekesztés, s holtuk után, ha penitenciát életükben nem tartottak, „hamar temetést érnek”. Legáltalánosabb büntetés volt az ekleziakövetés. Minél nagyobb távolság választotta el azonban a nemzedéket a török világtól, annál inkább fejlett, tisztult erkölcsi érzéke; mennél zavartalanabbul élhetett az egyház a nevelés ügyének, annál gyorsabban vetkőzött ki rossz tulajdonságairól, s vetkes ösztöneiből. Az iskola és a lekipásztorok színvonalának emelkedését nyomon követte az erkölcsi finomodás és nemesbülés.

A hívek; egyházi fejelem.

A Karoly-féle rendelet értelmében minden Egyházlátogatás.

egyes prot. egyházközség a Katholikus püspök ellenőrzése vizitatori hatósága alatt állott, akik ezt a jogukat, hol ki-méletesen, hol pedig a legnagyobb gyűlölettel és rossz-akarattal elítelve gyakorolták. A superintendentst e-
pen úgy ellenőrizték, mint a többi predikátorokat, s
ilyenformán, rangra fölötte állt a püspök megbízá-
sából vizitáló kanonok, vagy plébános. A római ka-
tholikus püspök figyelme vizitációkor főképp a ke-
reszttség kiszolgáltatására, s az anyakönyvek vezeté-
sére terjedt ki, s bár egyik-másik vizitátor a vizi-
táló jog gyakorlásában embersegesen bánt el, ezen idő-
szak emlékének nyomasztó hatását a protestáns pap-
ság évtizedek múlva is érezte, amin nem is lehet
csodálkozni, mert gróf Zichy győri, Berényi pécsi és
Biro Márton veszprémi püspök valóságos üldöző ré-
me volt a predikátoroknak akkor, amikor Althan váci
püspök, aki különben kérlelhetetlen ellensége volt a protes-
tantizmusnak, s vizitáló jogát szelíre is gyakorolta, nem volt
durva és kihívó, ha protestáns gyülekezeteket látogatott.
Nagy Körösön pl. az akkor már elaggott Helmezi superinten-
denst a templomban tisztességtudóan üléssel kínálta meg,
s egyébként is embersegesen bánt vele. Inkább csak a fiata-
lokat faggatta, vizsgálta theologiai kérdéseivel. Hódmező-
vásárhelyen egyik kanonkjával másfél óra hosszat exa-
mináltatta Türedi lelkesét, de emberseges hangon, s közben
a kérdező kanonoknak is adott fel néhány kérdést. Végül
szelíden megróttá az egyházat a keresztelő edények silány-
ságáért és gondozatlan, poros voltaért. Általában Althan
vizitációja a rendelet intézkedését nem tette még bán-
tóbba; inkább csak maga az elv volt benne sérelmes. Az
előbbieket azonban olyan rémségesen vizitálták, hogy egyik-
másik predikátort valósággal kiüldözött parochiájáról a
vizitációtól való retteges, s bizony nagyon sok protestáns
egyházközséget juttattak örvénybe. Hogy mégis protestáns
papjaink nagyobb része áttudott esni a tendenciozus vizi-

laciól, annak oka az, hogy a superintendens és seniorok rendszerint tájékoztatják papjaikat a vizitáció szövegei leírásáról, s arra is utasították őket, mit feleljenek.

A prot. püspöki hatalomra vonatkozólag a dunántúli püspöki bizottság levél, s a hozzácsatolt kerületi utasítás részletesen tájékoztat arról, mit várt püspöktől a 18. század és melyen hatalmokról, tekintélyt, hatalmat birtokolt nekik az egyházi életben. A superintendens hatalma magától arra, hogy az Isten igéjét tisztán és igazán hirdeti, amint azt az ő és új szövetek könyveiben, az egyház symbolikus irataiban foglaltatik és felügyel arra, hogy a lelkipásztorok is ily értelemben hirdessék. Tudományyszeretettel, felelősséggel és alaposan előző példák nyomán vizsgálja Istennek egyházát iránt, az igaz hithez és igaz magyarázathoz holtan hű maradjon. A papjaitól kéri megátartásai jelenlétében a szentírás és a symbolikus iratok ismeretéből megvizsgálja, az egyházi szókészletet felfogatója, s felfogatója; az esküszöveget megfigyeltetve, de minden feltűnő kisért és nagy kultúra okozása nélkül. A pontok legnagyobb része a püspöki hatalom korlátait állapítja meg. Így nem szabad papot, tanítót elmozdítani, vagy a gyülekezetre ráerőszakolni; nem bántathat önkényesen a gyülekezetek vagyonaival; nem rakhat rájuk, vagy a lelkes vallásra új terhet. Minden munkálkodásban egyedül Isten igéjét, az evangelikus egyházjogot, a fennálló joggyakorlatot, a szövegeket, az 1650.-i somorjai határozatokat, s az egyházkerületi utasításokat tekintti irányadónak. Perbe idéző, vagy bírói jogát papjait, az esküszöveget, s az egyházfelügyelők és más tekintélyes világiak ellenőrzése alá helyezi; fölötté pedig két superintendens, néhány tekintélyes theologus és világi főúr itél. Meglehetősen nagy

hatalmat birtokt néki az iskolai és istentiszteleti ügyek-
ben, az utóbbi terev majdnem korlátlanul intézkedik,
az ágensek és érdeklődők felügyeletét kikérőlap az ő hatá-
skörébe utalja. A demanetliki református egyházkerület-
ben a püspök a Károly-féle rendelet tilalma dacára
1737-ig házasügyi ügyekben is ítelt a megelőző székességtől ö-
röklött joggyakorlat szerint. Az dolog az ítéllettel elégetetlen
feladatok révén tudomására jutott a városi püspököknek,
s Patai superintendensnek, meg társait 200 ltrra büntette a
helytartótanács. Azonban hatóságához inkább csak házho-
zatlanok fordultak, mert pl. Helmeczy István kőrösi pré-
dikátort, aki később Patai utóda lett, 1734-ben a városi köp-
talanra választotta el a feleségétől.

Azmi pedig a protestáns superintendensok egyházlátó-
gatását illeti, annak nem volt semmi joghatósága, mert a
királyi rendelet csak az papjainak erkölcsi felügyeletét
birtok, s így intézkedési nem kötelezték, s akárhányszor meg-
kellett hátrahúzni a világi hatóság, földesurak, katholikusk egy-
házak elött. Az egyház életmódjába vágó ügyben legszembetűnőbb
törvénye megtört egy-egy ellenesegülő predikátor, vagy hit-
kedő földesúr rész indulatán. Grassalkovich herceg az egész su-
perintendencia ellenére tett papot Csöndlön, s hogy ellenséggé
ne legyen, a kerület is püspöke földig alázkodott ellette. Nem egy-
helyen a plébánosok, földesúri jogaira feltélenyebb nemies, vilá-
gi hatóságok valóságos ellenesegültek, megakadályozták a pro-
testáns superintendens vizitációját. Ezt látva egy-egy gyüle-
kezet, s fejelemet ismerni nem akaró predikátor is ellenál-
lott, amit azonban megtorolni nem lehetett. Volt eset, hogy
szertendőkép dacolt a kormányzattal, s olykor a győzelem is
az övé lett. A superintendens szorvó munkája ilyen visz-
nyok között néha egészen meddővé vált, megbénult. Volt
azonban egy-egy superintendens, aki kemény kezekkel
fogván a kormányzat gyepűjét, végre mégis rendes meder-
be vezette az egyház kormányzatának a menetét. Így pl.
a csákvári református predikátor sem bizonyítványait be-

mutatni nem akarta, sem vizsgálatra hívás dicséret meg nem jelent. A földesúr fette pappát, pártfogolásba, hűségbe vetette bírálni, sőt híveit is felbirtatta, hogy szakadjanak el a superintendenciától, ha karlata'sával a kerület és a senior fel nem hagy. A kormány Helmen akonban nem engedett. "Hítesse el magával a csalvái nyakasság, hogy ha jó Istenem megtart, megismertetem vele, hogy bennem nem vázra, vagy szalmatörökre talált." A kerületi sessio türelme folytán Csakvánt is engedetlen prédikátorát kirekesztette az egyházi közösségből, s még a többi hitetársaknak is megtiltotta a vele való érintkezést, a csalvái híveknek való szolgálatot. Ez az orvoság használt, s csalvái prédikátorostól meghódolt. Általában a külföldön járt ifjak nem hódoltak meg a hazai egyházi hatóságoknak, akik miatt felszentelt papok kerülvén haza, kicsinytelen nyilatkoztak a hazaiak tudományáról, s maradiaknak tartották őket.

A protestáns superintendensek közül Szentgyörgyi Jánossal superintendens kerülete meg az egyházak látogatását, s hozzá még elég rigoriztással. Vizitációja alkalmával intercedeseket tett, s "eklesiái punktum" nit egyházként ki is osztotta, azoknak szigorú megtartására kötelezve minden egyes egyházrőrséget. A punktumok, amelyek az egyházak belvonnányzatára vonatkoztak a következők:

1. Ha mi fogynakból intervenióknak az eklesiában, az egyházi adja tudtára minijárt eklesiábról uramnak és ő helyne tartoznak minijárt gyűlést hívethni és a fogynakokat renkel a gyűlésben előadni.

2. Minden ember nemely sprint az eklesiábról és gyűlésre tartoznak bejönni, aki pedig az ő helyne erre hivatalát valamelyrepen megveti, nem lévén semmi helyes mentsége, egy forintig büntetessel meg; aki pedig magát helyesen megmentheti, legyen ment ember.

3. A gyűlés alkalmatosságával mikor a község be-

gyűlölködés, senki híjába valószággal az időt ne töltsé, hanem minden ember, amely dolog a közép sleibe adatik, akkor jó lelkiismerettel hozzájárjon és ott egyarást minden ember megbeszélje és semmi becsatlenséggel ne illesse, ha pedig 1: ha hi taval legyen! ott a gyűlés alkalmatosságával valóhi valakit becsatlenséggel illesse, ottan mindjárt egy forintig rovattassék fel.

4. Az érlelési bírójának és az érlelési bírósági utón az egyháziinak minden ember engedelmével szavat fogadják, ha valamit az érlelési utó dologban parancsotnak, arra minden ember való megengedéssel nemelyment; valaki pedig való nem megengedéssel és magát helyes magatartással meg nem mentheti, 50, azaz ötven pengőre rovattassék fel.

5. Ha valamely ember érlelési bírósági elött valamely jogi ügyet vitelnek nemével valóztatnak, tehát a közpénz azon valóztatott nemelyt utalja az érlelési bíróságra és ha valószággal megbizonyosodott gonosz cselekedete, indone szerint büntetessék meg.

6. Az érlelési bírósági és az egyházi mindenkor új rendet elöl határo, vagy köztársasági bíráskodás el a közpénz pedig mint Pál napján legyen le, mindazmáltal, ha a közpénz látja, hogy az érlelési bírósági és az egyházi alkalmatossági és hasznos emberek, tehát továbbra is maradjassék meg. Ha pedig az érlelési bírósági csoknyon semmilyképen meg nem alama maradjon, végzetül a közpénz kettőt az elöl emberek közül és arra minden ember való adván, ahire tölle és meggyon, az legyen az érlelési bírósági, az egyházi pedig mindenkor a magyar érlelési bírósági legyen. Az egyházi is, ha a predikátor és érlelési pereti, hasonlóképen más rendet is maradjassék meg.

7. Ha pedig valamely ember azon a jelen valamely ~~szó~~ gonoszra, vagy megfogadatlanságra megbüntetettnek, azon érlelési bíróságot, se nemis vármegyére, se más helyre ne lehessen szabott appellálni, hanem tartozék minden ember megmáshozottalannal megállani. Másrészt ha valóhi azon bíróságot vagy nemis vármegyére, vagy más helyre másodszor appellálni, a törvény büntetéséről 3 forintig büntetessék meg.

8. A városajával való elöl mindenkor másfel hittel tartozék érlelési bírósági és az egyházi által gyűjteni és a gyűlés-

nek alkalmatlanságával a b. Iktoria a bűnösöket nemely nemint ki-
resni: valódi valószínű valamely bűntetést érdemlő vételnél nemével
tehát valószínű: és érdeme nemint halálvesztéssel tartozni hitleri
hűbelség nemint megbüntetni, hogy a gonosz annyival is inkább istigat-
tassal és az Istennek teljesebb kegyes Isten érdemlő.

9. A háromhódó és egyéb tanácsoknál bűntetésnél formájai
a legyem: Magyarországi reggeli prédikáció előtt nyáha hore a haladabba
tétetve a prédikációnál fogytatott ott nemveljen, kijöve pedig az egész
gyülekezet előtt csapattassal meg.

Ezben állapítottam meg Szentgyörgyi superintendens az el-
százi belkormányzatára vonatkozó pontokat, amelynek célja az egy-
háznak minél inkább való megőrzése belsőleg akkor, amikor a ki-
vételről jövő tanácsok napirendben voltak. Az egyháznak belső ethi-
káldokusa lebegett nem előtt, mert csak ez volt a hatalmas erő, amely-
lyel annyidőn keresztül ellenállani tudott a protestáns egyház,
az életet követelő katholicizmussal és jöveszizmussal szemben.
Később azonban ment minden, később azonban mindenki bele-
törtődött, s az egyház hatalmas léptekkel haladt előre, megő-
rődve hűbelség, belsőleg egyaránt.

A protestáns egyház vezénél megfigyelésében és érvelés
újgyűléseiben azonban a pichizmusnak van legnagyobb része.
A pichizmus nemcsak az a név, amelyre behatolt Magyarorszá-
ba, s lassanként meghódította a kormányzatot eljegyzett fel-
ket. A hallai egyetem volt főszerepe, s hozzájárult a Halleban tanuló
magyar ifjak révén jött be, s kivételre az evangélikus egyházba
hatolt be melyek és hagyott ott maradványok, s alacsony nyomokat.

A pichizmus alapítójá Spener filozófus fahab. korméit „*Bis des-
veris, oder horeliches Verlangen nach gutgefälliger Besserung der
wahren evang. Kirche*” c. munkájában fejtette ki. Ezerint az Isten
igéjének terjesztésére és alapítását megterjesztése nem elég a szóbeli
tanítás, hanem szükséges magánismergetelel is; továbbá sor-
resni és szorgalmasan gyelölölni kell a nemlenni papságot, más
szóval rajta lenni, hogy a hívők építésében a hívők is segítsenek
a lelkeknek, nevezetesen a család fejei családok körében együtt
való imádkozással, pentinálvasással és vallásos beszélgetéssel
igyekezzenek megőrzésben a hívők körében, vallásosságát; a keresztény-
ség nem elégítheti meg a vallásos igazságok elmeleti tudásával,

A pichiz-
mus.

hanem alighanagsin kell őket a gyakorlati életben is; a hitetlenek és féves hitűek ellen nem elég a hideg okoskodással flytatott nyaraz, hanem azon kell ügykezni, hogy szeretettel csak meggyőzzük, hanem meg is jöbbitünk őket; meg kell értetni a theolozsokkal, hogy nem elég a szorgalom és képzettség, hanem az is kell; az egyházak beszédében az a feldolog, hogy meggyőztünk, hogy a benső, vagy új emberben van az igaz kereszténység alapja, emel egyelőre a hit, gyümölcsei pedig a keresztény életnek megfelelő művei.

Spener ebben a művében csak azoknak a gondolatoknak adott kifejezést, melyek már korábban elvontan hirdettek a jobbak lelkeiben. Brongnijsz ezt az is, hogy a legjellegesebb theolozusok körül nemcsak helyeselték a Spener felvilágosítását, de szívesen vették magokat, habár még ekkor nem tartották idegennek ellenségesnek. De midőn mutatott ki hirdették a helyes összejöveteleket fathylyozással: a bizalomosság, a keresztényhitetől való idegenkedés, s más gyarlóságok, melyeket maga Spener is elítélt, mindezeket őt tették felelőssé ellenük.

Spener szemérmes legbiztosabb terjesztése Francke hallai egyetemi tanár, ahonnan hangosabban hirta létre a hallai irvályozást. Amíg ő állott a püchmannus ellen, halvány irányban haladt a mozgalom, haláluk után azonban a helyes irány mind inkább elfajult. A mesterséges helyeskedés, itt-ott képmutatás, a világi dolgoknak kevély megvetése lépett előtérbe, ami szót adott a püchmannus jó hírnek, amiért több állomás be is tiltotta a hívek magán összejöveteleket. Ezen kívül az orthodoxyt elfogadók több tekintetben eltérő irányt vett a tanár. Helyesen a püchmannus nem szót adott a hitvallásnak, egyetért a gyarlóságban birtak, s azt vitatták, hogy azt csak a gyarlóságtól megvilágosított magyarázatja helyes. Továbbá azt állították, hogy csak az igazságtól lehet jó theolozus, - hogy a mesterséges egy az igazságtól, emel felteteli a helyi - testi bimbóztatás, melynek híre az az követő képmutatás alapjának boldog tudata, Istennel szíveskedő birtak és bizonyossá, - hogy csak a munkák, helyes életben nyitván a hit keresése a megvilágosításnak, tehát megvilágosítás is megvilágosítás elvontatásnak, - hogy az egyházat nem az igaz, hanem a hívők képmutatás és épen ezért nyitván a hívő összejöveteleket, - hogy a paposság birtak, s a zsidók és pogányok mesterséges után dicső, boldog korukra fog elhívethetők a keresztény egyháznak stb. Nem számítva azokat a gyarlóságokat, melyekből fogva a hívők hitet is birtak birtak birtak a világ firtak, örök birtak az ismételen világ felett, megakartak mindenkit teríteni, a tudományok elhanyagolásával arányosan több lelki kevélységgel: a püchmannus több tekintetben az ideális befolyást gyakorolt a protestantizmusra.

Flakamban leginkább a Remontulow vert gyökeret. A többi kerületben is elterjedt, de csakhamar elnyomták, valóságban birtak, hiszen maguk a szuperintendens is heves üldözése váltak minden püchmannusnak; még az ifjakat is el akarták tiltani a hallai egyetemi látogatástól, de az egyház, mert szerencsétlen üldözött oda ifjakat, s emelben birtak, mindenki Franckel tanításaitól, melyekből a koronázott egy-egy firtak birtak vált látható. A püchmannus tanításai is az anglikánok által ritka magyarázat, hogy világszerte, melynek új firtak teremtene. A Remontulow magyarság nekik közönséges életrelelést.

VIII.

Protestáns iskolaiügy.

A protestantizmus első fellépésétől kezdve nagy súlyt fektetett az iskolaiügyre. Ahol megalakult a protestáns gyülekezet, ott nemcsak arra törekedtek, hogy pap és hívek egyaránt, hogy templomot építsenek, hanem arra is, hogy az egyház veteményes kertje, az iskola is felépüljön. Ott húzódtak meg minden protestáns közigazgatásban a templom szomszédságában az iskola is. Híresek is voltak a protestáns iskolák, minden időben a benne működő tanítókról és lefolyt tanításról egyaránt, s nagy számmal kerültek ki belőlük a képzett, tudományban bővelkedő emberek, akik mintegy halaképpen az alma materrel szemben életük legfőbb céljának tartották az egyház és iskola gondozását.

Hanem amiképpen minden protestáns ügy, úgy az iskolaiügy is inquisitionnak volt kitéve a 18.-ik században, s így III. Károly uralkodása alatt is. Az elnyomást a téren is a "Marianum" szmája iránnyítja. Az állam nem kulturállam, hanem térítő állam, amely nem az általános felvilágosodást, lelki nemekülést tűzi ki céljává, hanem merőben idegen szomszéd szolgálatába szegődött. Az állam rom. kath.

Az iskolai-
ügy is elnyo-
mas alatt
van. -

jellegének minél határozottabb kidomborításáért
 esélyt ár szemből az emberi jog, műveltség,
 népjólét. Az elnyomásnak minden fajtájára
 találunk példákat. Több alakjai: az iskolák,
 anyagi forrásainak elfojtása, a felsőbb tanfolyamok
 megszüntetése, a külföldi egyetemek látogatásá-
 nak korlátozása. Mindezeket nem felszabati
 jelszavakkal, hanem az állam érdekében is a ki-
 rály jogával skolta meg. Legalább az 1715. évi
 LXXVI. t. c. amely a következő nemzedékek oktatás-
 ügyi politikájának kiinduló pontjául szolgált
 minden iskolára nézve kimondja a király felügye-
 leti jogát, bárkik alapította, akár egyházi, akár
 világi ifjúságot nevel. Ugyanezen törvények
 az általános és folyamánnyaképpen különösen meg-
 nevezi az alapítványok ellenőrzését, és száma-
 dások megvizsgálását. -

§ Törvényes rendelkezés igazi célját egy
 más törvény, az ugyanazon országgyűlésen alkotott
 XXI. t. c. világítja meg, mely az ágostai és helvét
 hitvallásúaknak a maguk céljaira szolgáló ki-
 vételt, és maguk közt való gyűjtésüket ki-
 rályi harag és törvényes büntetés terhe alatt
 szigorúan megtiltja. Nyilvánvaló, hogy a kormány
 a protestáns lakosság adózó tehetségeinek csök-
 kenését, s így az állam anyagi kárát akarta
 ilyen módon elkerülni, de az természetesen
 nem tűnt fel, hogy a rom. kath. egyház az
 állam tulajdonából akkora értékű javakat
 bír, hogy jövedelmük többszörösen felülmúlja

a protestánsok önmegadóztatásával esetleg együtt-
járó veszteséget. E téren is kétségtelen az állam
részrehajlása; az egyik egyházat minden kétségel-
hető módon dűdelteti, a másikat pedig az állami
közjó nevében ridegen megfosztja tápláló élete-
reitől.

Minkertánna a protestánsok az üldözések
következtében a régi alapítványaik törzsrészeit elvesz-
tették, iskoláik fenntartása végett kénytelenek gyűj-
tésekhöz, önmegadóztatáshoz folyamodni. És ezt annál
is inkább meg kellett tenniük, mert ha pl. egy-egy
protestáns főúr, aki valamely iskolánál alapítványt
tett, egyéni érdekéből áttért a katolikus vallásra,
átterés alkalmával a protestáns egyháznak, vagy
iskolának tett alapítványt visszaköveteli. Továbbá
alapítóhéjuk a hozzászók, s új telekszerzők, új
építkezés miatt erősen megcsappant, s mivel
anyagilag ilyen gyengén állottak, a hatalom
legelső sorban ezen az oldalon igyekszik halálos
csapást mérni a protestáns iskolákra. —

A törvény végrehajtását az 1722/23.-iki
országgyűlés a helytartótanácsnak egy külön szék-
osztállyára bízta. Ez volt a „*Commissio piarum
fundationum*”, amely 1725-ben kezdte meg műkö-
dését. A Carolina Resolutio az iskolákra vonat-
kozólag semmiféle rendelkezést sem foglal
magában; azonban van egy titkos utasítás,
amelyet a miniszteri értekezlet elfogadott, s
amiből a király is hozzájárult. Ez a titkos uta-
sítás, amely az 1681.-i törvények pártos intézkedé-

Az el-
nyomás az
anyagilag
megfosztá-
sával ker-
dődik. —

sét még szigorítja, az evangélikus iskolát az ortodox helyen is csak a grammatikáig engedi meg, a felsőfokú iskolákra, ha csak határozott külön kiváltyi engedély skizatra nem támaszkodnak, kimondja a feltétlen haláltilletet. Magasabbfokú intézett alapítását az állam csak azon esetben engedi meg is hagyja jóvá, ha állandó és biztos jövedelmű, a gyűjtésről nem függő alapítókéje van; a kéregetést, mint az ország lakóainak megterhelését, újlag határozottan megtiltja.

Ettől az időtől kezdve az a törvénytelen utasítás szolgált a helytartó tanácsnak, számlatta álló hatóságoknak irásyadónak. Ez elnyomottak hasztalan küzdötték ellene; a törvényt, amelynek intézkedése magánban vérs is igazságtalan volt, a hatalmas, izzó gyűlöletű ellenfel halálsejtelmettel fogadta. III. Károly a rendelettel tört utat Maria Terézia és II. József korozakos reformjai előtt.¹⁾

A szigorú utasítás miatt csak néhány tudtak könyöradományokat gyűjteni, pedig a pártfogók megfogytával a protestáns iskolák kivétel nélkül reászorultak az adományok gyűjtésére. A hatóságok azonban minden tőlük telhető módon igyekeztek ezt megakadályozni épen így mint a kivételt, csak hogy a protestáns iskolákat teljesen a tönk szélére juttassa, hogy így megemmiülve csak a katolikus iskolák dominálják a helyzetet. -

Iskoláink másik veszedelme a lefokozás for elnyom-
más ma-

1. Fűzvény: A magyarországi körirattak tört. I. k. 6. lap;
Zinkszky, i. m. 468. old.

volt, amivel a protestáns egyházak szellemi elgyengülését akarták elérni. Kéz volt a cél, hogy megakadályozván újabb papi és tanítói nemzedékek nevelését, a gyülekezetek jórésze lelki gondviselés nélkül maradjon, s könyekben hajlik a térítő barátok szavára; de másfelől ilyen módon akarták elérni azt, hogy hivatalosban csak katolikus vallású egyének legyenek. A támadás a rendeletnek azon járására támaszkodott, hogy a felsőbb tanfolyamok (philosophiai, theologiai) csak királyi engedély mellett állhatnak fenn, a királyi engedély pedig a fenntartás biztos, alapítványoszerű fedezetétől függ. A legelső támadás ezen az alapon II. Károly alatt 1733-ban a selencei iskolát érte. III. Károly alatt is után aztán sorban jöttek Körnösbánya, Besztercebánya, a kassai, nagybányai, szatmári, győri, pápai, egri, és glódi protestáns iskolák, amelyeket teljesen megakart, s részben meg is semmisített az eretnek gyűlölő katolicizmus. Hasztalan volt a protestánsok tiltakozása, védekezése, mert a hatalom a katolicizmus javára döntött.

Írta módja a
prot. iskolák
lefojtása.

Egy hét esztendővel ezelőtt járt a védelem. A pozsonyi iskolák Rákóczi Mátyás és Eszterházyak elleni virágzását rossz szemmel nézte az örökhé ígér kath. papság és a helytartótanárs. Még a Carolina Resolutio előtt 1727-ben titkos feljelentés következtében részletes tájékoztatást kívánt a pozsonyi evangélikusoktól, mint tanítanak iskolájukban, mióta és kiknek engedélyje alapján áll fenn. A gyű-

beküldött a városi tanács útján azt a jelentést ter-
 jesztette fel, hogy iskolájuk az 1681-ki törvény alap-
 ján áll fenn, a külvárosban a számukra kijelölt
 helyen épült a belső városi iskola helyett, amit
 1672-ben szüntek föl. A helytartótanács gondos
 ellenőrzésre és vizsgálatra utasította a városi
 hatóságot; a gyülekezet egy küldöttséget választott,
 hogy először feljuttassa a helytartótanács előtt az
 iskola fennállásának törvényes voltát. A kikül-
 dötték arra is hivatkoztak, hogy a király a vallás
 ügyében - világos kijelentése szerint - az általános
 szabályozó rendelet kiadása előtt semmi vál-
 toztatást nem enged. Ekkor a zaklatás abban
 maradt, de pár év múlva 1733-ban megint
 megkezdődött. A helytartótanács újlag tájékozást
 kért a várostól az evangélikusok iskolái felől.
 Felsőbb helyről újabb parancs érkezett: kutassák
 ki, hány predikátoruk, rectoruk, consectoruk,
 superrectoruk és leányok van? Miből fizetik őket?
 Ha fizetésük közadakegyéből gyűl össze, ki meny-
 nyivel járul hozzá? A tanulók hányan és ru-
 hák, élelmet? Vannak-e conviktusok, hányan
 és miféle alapról tartják el őket? A kérdések
 a resolutio mellett kiadott bizalmas utasítás
 csapásain járnak, s a nyomozás a pozsonyi
 iskola lezsaláltatását célozza. A pozsonyi egyház
 egy tekintélyes embere, Miklós Kristóf, hitván
 feléig folyamodvánnyal járult a király elé és
 védelmet kért a folytonos zaklatás ellen. A
 folyamodvánnyak azonban alig lett volna

sikere, ha erős pártfogójuk nem akad. Az esztendő végén a helytartótanács már kiadta korlátozó rendeletét is sürgette végrehajtását. Végösszeváltásukban a pozsonyiak Jézusnak Pált küldték III. Rákóczyhoz, meggyelméért folyamodtak, s engedélyt kérték a felőbb tanfolyamok megtartásához. Jézusnak, akit nagy tudásáért, jellemeért a király különösen kedvelt sőt írt; valószínűleg a sárosi herceg közbenjárását is felhasználta, akinek ügyisége volt. 1734. január 6-án volt kihallgatáson a királlyal, s már két nappal később írást írt a helytartótanácsnak. E írást melyet január 18-án közöltek a várossal, a pozsonyi iskolákat meghagyja akkori állapotukban, csupán időnkint részletes jelentést kíván róluk.¹⁾

Hasonlóképpen sikerült a sárospataki iskolának is királyi védelem alatt fennállania. Sárospatakra már Rákóczy szabadságharcának alkonyán rátört a hatalom. Épületeiket a jövevények számára költelték, s a pártfogók nagy ügyességgel tudták halasztó vizést szerezni. Rákóczy Pál, akit országoszeretettel tisztelték, szentkeresztén a primásnál is járt érdekében, s tanácsára Zemplén megye gyűlésén az összes patromusok tiltakoztak az 1724-iki általános tartalmú patens ellen. Közben egy megyei küldöttség karhatalommal próbálta meg a collegium elvételét, azonban a tanárok is tanulók egyetemes tiltakozás közben bezárták a kapukat,

1, Kézirat: i. m. 176. old.

az udvaron sorakozva várták az erők alkalmatosságát. A kapu elől az elkeseredett pataki asszonyok ködöbálással, penéttel, szénvannal, sodrófával elhergették a foglalatokat. Közvetlen hamar híre futamodott, s maguk a patakiak is megdöbbenetek ellenállásuk, váratlan predmínyen. Egy buzgó lepatronus Manohi István Pálya-
 xról nagy sietséggel Pecske indult, s oda két hét alatt felvergődve ajtóról-ajtóra járt, hogy a „sinistra informatio” fullánkját kitépje. Közvetben sok idegenkedéssel, rosszakarattal kellett megküzdnie; a kancellár (Ellésházy), a királyi akarat megvetésének tekintette ellenállásukat, s vizsgálattal fenyegetőzött. Manohi nem nyugodt el, s kitartó munkával kedvezőbbre fordította a közhangulatot. Eljutott a király seim elé, s átadta a tanárok is tanuló ifjuság emlékiratát, amelyben elpanaszolják a folytonos zaklatást, a megsértett erőszakot; hogy voltaképpen nincs hajlékuk, mert Kassáról a háború miatt kellett elköltözniök, s Patakon megazon a cínem leálsorgatják őket, mert nem articularis hely. Érezték királyi ottalmáért. III. Károly nem utasította el a folyamatokat: Aug. 1-én kiadott rendeletében megfédette templom meggyt hirtelenkedésért; kifejté, hogy a collegium Tigrelli tábornok utasítására költözött az articularis Kassáról Patakra, emélfogva az időszerint s menedék is articularis jellegűnek tekintendő. Jóval további elhatározásig meghagyja a vallás, a templom, az iskola

szabadságát, s minden háborgatást szigorúan meg-
tílt. É rendeletet szolgáltatott Péternek, általánosan gyá-
nint 1732.-ig amikor megint újabb királyi védelem-
levelet szereztek háborgatásik ellen.¹³

Általában véve alig volt iskola, amelyik
ne érezte volna egy vagy más módon a hatalom he-
gét, s az erős ellenfél haragját. Mindenféle eszközt
megpróbáltak, amellyel a protestáns gyülekezetek
iskoláit megcommunitizálták, avagy iskolaiigazgatókat
nyomgathattak. Kétféle elbánásmódban részesül-
tek a hatalom részéről a felsőbb iskolák, ilyen
olyan elbánásmódban részesül a falusi elemi is-
kolák. Kétféle az üldözött hatalom elfoglalja a
templomot, s kiűzői hívei közül a papot, az
iskolát is birtokába veszi, s a kikérgetett protes-
táns pap sorára juttatja a tanítót is. Tanu-
lag ilyenkor a szem előtt a hatalomnak a nép
műveltség, a nép lelki szükséglete, csak egyet
látott, tekintett, csak egy fél lebegett szem előtt,
a katholicizmus teljes diadala, s a protestantizmus
nak gyökerében való kiirtása. Az elfoglalt is-
kolákban szerzeteseket állítanak be, s ilyenfor-
mán a protestáns iskolák megszüntetésével,
egymásután szaporodnak a szerzetes iskolák,
splane jezerita iskolák, amelyeknek tantervét
nem az általános műveltség, a felvilágosodás
szellem hatja át, de a legteljesebb vallási gyű-
lölet, sötét fanatizmus, amely mindent irtani,
rombolni akar, ami protestáns.

Ezzel a hatalmas támadással szemben,

Kemcsak
főiskola, de
az elemi is-
kola is el-
nyomás alatt
vannak; a
protestánsok
arabban hi-
tatanak.

a protestánsok a legnagyobb kitartással, gyakran
 ügyes, csehető fortélyal védtek iskolájuk küszöbét,
 mert bennük látták a protestantizmus utolsó
 bástyáit. Ha ezeket megvívja az ellenség, az egyház
 lassú elenyészése két nemezedék kihaltával bekövet-
 kezik. Az üldözés hevével együtt nőtt az ellenállás
 ereje is szívesége. A küzdelemből, küzdorások, em-
 lékei forrasztotta össze a protestáns iskolát tanít-
 ványai lelkeivel. A kötetlenség, mely őket egymáshoz
 fűzi, a családi kötetlenség erejével, melegével is tisztá-
 ságával versenyez. A protestáns diák, bárhová
 emelje, vagy verje a sors, iskoláját, az alma ma-
 tert ipoly tűzzel védi, mint családi tűzhelyét.

A protestáns iskola a tökéletes szolgáltság Oktatásügy.
 jármó alatt, a holdus szegénység sanyarú években
 a megelőző kor virágzásához képest nagyot hamyat-
 latt, de míg tért szörnyekkel is jóllel megköze-
 litette a nevelés eszményi célját, mint a minden
 képzélhető gyámságtalan szegényes inté-
 zetek, dacára annak, hogy egyes iskolák életében
 a szegénységgel való küzdelem mellett fel-
 tűtötte fejt az egymáshoz illő villongás is szegényes
 harc is.

Iskoláink valóságban versenyeztek, hogy
 övék legyen az iskoláztatás terén a hírnév és elő-
 réség. Oktatás terén III. Károly alatt Pozsony az
 előség, s az Péter Mátyás érdeme, akit a protestá-
 ns egyik vezéralakja, a hallai Francz nevelt
 a magyar protestáns egyháznak. Péter Mátyás
 nagyszabású reformokat vitt véghez az iskolák

életében, behozta az iskolai naplót, amivel egyrészt ellenőrizték a tanítók szorgalmát, másrészt az anyag arányos beszüntését tették lehetővé. Ugyanezen célnak szolgálnak a 10-14 napos időközökben tartott írt-
kezelték, amelyekben megvitatták az oktatás egész me-
netét, az iskola rendjét. Hosszú időn át ezeket a
reformokat követték, jól képzett és tanítványai. Ő
különben az előadás módja és oktatás rendje dolgá-
ban is korszerűs jelentőségű újító volt. Tanított
földrajzot, egyetemes egyházi és világi történetet, fő-
leg a XVI. században, a reformáció korával foglalko-
zott. Ekkor is Pozsonyban tűnik fel először a francia
nyelv iskoláinkban¹. A református iskolák mintái
Marosnatah és Debrecen, ahol az oktatásügy szerint
tündöklék, avagy hátramarad, amiképen egy-egy ki-
való tanár, vagy gyengébb nemzedék kerül az intézet
élére. - Debrecennek, Maróti, Filágyi, a híres Hatvani
és Dinai szereznek dísz a korban.

Az iskolákban tankönyv nincs. Tanárok
által diktált jegyzetekkel tanulnak az ifjak min-
denütt, és az oly hosszadalmasan történik, hogy a
tárgyak részleteibe bele nem hatolhattak, egy-
egy studiummal csak hosszú során át sem kezül-
tek el. Mindenik iskola a klasszikus és felkészítő
szellem erősítésére törekszik; a nemzeti szellem
a nemzetiellenes korban a protestáns iskolákban
is nehezen ébredezik. Erről az akkori nemzeti irók
állandóan is panaszkodnak műveikben.

A klasszikus szellemet a megelőző szá-
zadból örökölték protestáns iskoláink is. A felke-
-

zeti szellem, a katolikus célokat szolgáló elnyomás természetzerű következménye volt. Minnél kegyetlenebbül sújtotta őket a hatalom, annál szívesebben ragaszkodtak hitükhöz, amelyet a szenvedések emléke még drágábbá tett előttük. A szimbolikus könyvek mellett nagy gondolt fordítanak a Biblia olvasására; imádságnak, egyházi éneknek nagy szerep jut; az ifjúság gyakran él az úri szent vacsorával. A tanárok és tanítók, akik, aggódó lélekkel vannak élve a protestáns egyház jövője felett, a legnagyobb buzgósággal törekednek arra, hogy az egyház iránti szeretetet, a hitükhöz való ragaszkodást, melyen beletáplálják a fiatal, ifjú lelkeket, erős akaratot idézzenek bennük az egyház jövődjéért való munkálkodást illetően.

Az oktatásnak, hitű, erős protestáns érzületű ifjúsági élet. professorok buzgóságának köszönhető az, hogy a kor protestáns diáksága az iskolák ifjúsága között olyan fényesen kitűnik, s megállja helyét így most, mint régebb a férfi korban. Az ifjúsági élet Sárospatakon és Debrecenben fejlődött ki a legelőkeltebben; az önkormányzat valósága, sarkköve volt az iskolának. Sárospatakon a tanári kor és ifjúság közös foglalkozmányokat, nyilatkozatokat ad ki. "tota communista scholastica" név alatt. Az iskola vagyona, mivel az alapító levelek szerint nem az intézet, hanem az ifjúság tulajdona volt, maga az ifjúság kezelte; még pedig nemcsak az adományokból befolyt jövedelekről és korról vitelt gondot, hanem a tulajdonul birt szöveget

is maguk mellett. A munkát osztályok szerint felosztották, egyiknek a korózis, másiknak a metózis, kaporlás, kőözés stb. jutott munkadíjban. Ez ifjúság adta stb, vagy mérettei hi a terméket a kollegium korcsmajában. Decezenben az autonómiát korlátozta valamennyiben a város. Ettől azonban az ifjúság nem hozta az iskola vagyonát, de máshol is élénk volta az ifjúsági élet, s egész a legutolsó időkhöz megőrzött, jellemző szervezeteket teremtett, mint pl. a tűzoltóságot.

Latjuk tehát, hogy protestans iskoláink önállóságra nevelték ifjúságát, s igaz magyar protestans jellemeket formáltak belőlük. Ez meglátszott az életben is rajtuk, ha bár nem minden pályára neveltek, amire vágyakoztak, az abszolút hatalom és katholicizmus ellenállása és törvénytelen cselekedetei miatt. Ifjainkból kerültek ki hazánk leg-híresebb ügyvédei, jogtudósai, akik tehetségük, tudásuk, gyakorlottságuk révén csakhamar nagy hírnevet tettek szert, s mivel hazájukat, egyházaikat jogait egyformán s állandóan kellett védeniök, törvénybeli tájékozottságuk hasonlíthatatlanul nagyobb volt a katholikus ügyvédeknel. Innen magyarázható az, hogy a legengesztelhetlenebb katholicus főurak és püspökök is protestans ügyvédekre bíztaik érdekeik képviseletét.¹⁾

Mióta a protestantizmus színei elterjedtek Magyarországon, protestans ifjaink nagy számúak és nagy előszóval keresték fel a külföldi, s főleg németországi protestans egyetemeiket.

Külföldi
iskolák
látogatása.

¹⁾ Kálinszky: i. m. 491. old.

Szívek-lelkök vonzotta, hogy a protestantizmus örök-szépségir és magasabb eszméit közvetlenül hallgassák azoknak a tudósoknak az ajkáról, akik tudásukkal, előadásuk vonzó erejével döntő bizonyítékokkal és eszméjük igazságával csodálattal töltötték be a világot, egymás után rombolták le a lelkeket lenyűgöző sz. evangélium igazságait bekötöttek szorító lelki hatalmasságokat. A külföldről tudással gazdagok, sönmviselés sz. ténével, tudományuk szeretélen meggazdagodva, megggyarapodva tértek vissza hazájukba.

A protestánsok különben az akadémiái utat, a külföldi egyetemek látogatását tekintették az iskolai képzés betetőzésének. Sokan, ha fiatal éveik viszonyai nem engedték, írett férfi korukban tették meg a zarándok utat a reformáció forrásaihoz. Hazahozott könyveiket, nagy gondal őrizték és tanulmányozták; a professzorikkal levelezés útján tartották fenn a szellemi kapcsolatot, s így táplálták lelkeikben a művelődés sz. ténét.

III. Károly idejében ezeket a külföldi utakat akadályozni kezdték. 1725-ben állították fel az első sorompót, amikor egy transzszilvási lakos engedély nélkül Dániában, Poroszországban adományokat gyűjtött a meggyebeli evangélikusok templomai számára. Ez időtől kezdve csak útlevelemmel lehetett útra kelni; az útlevelet a helytartótanács adta ki a kancellár engedélye alapján. Ez a korlátozás azután fokozatosan sz. ál-

tolános tilalomig terjedt. Szigorún nem lehet eléggé elitélni ama minden helyes gondolkozást nélkülöző, vaklevegő fanatizmust és sötét elfogult abszolutizmust, amely ez időben eltöltötte a kormányköröket és magát "magyar" nak, valló hazai katolikus klérust, hogy a külföldi akadémiák, egyetemek látogatását elzárta ifjaink előtt. Hiszen ezáltal mintegy chinai fallal vették körül az országot, szelzárták attól az éltető levegőtől, szellemtől, amelyből új igazságok, tudás, műveltség fakadt, s a német abszolutizmus és a "magyar" katolicizmus ettől akarta megfosztani a magyarságot. Ők maguk is érezték azt, hogy amit a magyarság a nyugattól tanult, művelterget, új eszméket, iránymutat, mindez három század óta majdnem kivetél nélkül a protestáns egyetemi tanulók révén jutott be és terjedt el nálunk. Protestáns ifjaink azonban a szigorú rendelkezés dacára is látogatták a külföldet. Kerülő úton, álruhában, keresztelőknek, iparosoknak öltözve, akárhányszor gyalog, szűkölködést, hideget, fáradtságot tűrve mentek ki az evangéliumi tudomány fáklyáihoz.

Bizony nagy erővel és hatalmas kitartással építették a protestánsok a korban az iskolai ügyet. A legutolsó felvidéki iskolától, a legfelsőbb oktatásig ritka figyelemmel és szeretettel gondoskodtak a gyermekek és ifjak neveltetéséről egyaránt. Ezt csellekedte annál is inkább, mert érezte, látta, hogy az iskolai ügy az, amelynek lértokában a magyar protestantizmus

jövendő és örök időkhöz való fennmaradása érdekében, vehet a régiak helyébe új vezérket, új nemzeteket, akik az alma mater "által részükre juttatott evangéliumi kincsekkel megrakodva, vezethetik, védelmezhetik minden időben mindenféle földi hatalmassággal szemben a szent és nemes ügyet. A protestáns iskolák nevelésének hatása meg is látzott a hazában, a nemzeti életben. Hogy Magyarország az elnyomások idejében is élni és kitartani tudott, s nemzeti kincsét, sajátosságait, alkotmányát megtudta őrizni, a katholicizmus, sőt jezsuitizmus iskoláival szemben, a protestáns iskoláké az érdem, a dicsőség; őket illeti az első hely, mert a protestáns iskolák nevelték a magyar értelmiség színét-javát.

VIII.

Protestans irodalom.

A kereszténység behozatala óta a protestantizmus volt az a nagy művelődési áramlat, mely az egész nemzetet áthatja. A protestantizmus hirdetői Magyarországon is bámulatos irodalmi munkásságot fejtenek ki, amelyeknek körkötetelére nyomdákat is alapítottak. Az ő buzgalmuknak és tudásuknak köszönjük az első magyar nyelvotant, az első szótárakat, az első, klasszikai fordításokat, a klasszikai művek verselésnek első sikerültebb magyar kísérleteit, az első magyar történeti munkákat. A nemzeti műveltség alaptétele, hogy a nemzet nyelvén szóljon, általuk valósul meg egész teljességében és kiterjedésében.

A protestantizmus által megalapított

A nemzeti szellem-hanyatlása...

nemzeti szellem akonban III. Hány
uralkodása alatt hanyatlóban van.
A nyugathoz való közeledésünk,
intézményekben és művelődésben,
nemzetiségben, nemzetiségünk
tanulmányával, nemzeti nyelvünk
terjesztésével és elmaradásával járt.
Az országgyűlési és megyei tanácsoknál,
a közigazgatás, a törvénykezés
és a községvezetés nyelve a latin
volt. Főurainkat megleggyintette
a kormopolitizmus szele, amely
e korban egész Nyugat Európán
végiglengett. Hiányozván a
magyar fejedelmi udvartartás,
amely a magyar előkelő élet
központja volt, máshol igyekezett
erőit magát kárpótolni. Bécs felé
tekintettek, s nagyobb részek oda-
sereglett, elsajátították az idegen
francia műveltséget, szellemet, nyelv-
vet, s amidőn harajöttek, ennek az
idegen szokásnak, idegen nyelvnek
és idegen szellemnek lettek itthon
a terjesztői.

A francia nyelv mellett főuraink
igen szívesen beszéltek még.
németül, csak magyarul nem;
a városok polgárja pedig
még inkább a városokba
német nyelvet és szellemet

terjesztették a nagy számmal betelepített kereskedők és iparosok, meg a német vándorszínészek hírnevének számára néhány város. állandó színházat is épített. A hadseregben is meghonosodott a német versényszóval a német nyelv és német szellem. I ha még hozzá vesszük, hogy a felvidéki magyar nemes családok közül sok egészen eltűnt, méltán helyet adhatunk azon keserves panaszoknak, amelyek néhány lelkes magyar írók munkáiban olvashatók.

A magyar szót csak a körkép beszélte, s akik az úr-
 osztály-beliek körül beszélték,
 azokban meglelték a sok ide-
 genség hatása, mert részint
 megonokasból, részint tudáso-
 kosokból idegen szavakkal túltel-
 tül tarkították beszédjüket. Voltak,
 akikben a szomori viszonyok között
 feltámadt a jó igyekezet, de nem
 volt fogamatja. 1730-ban társaság
 alakult, amelynek a magyar
 nyelv javítása volt a célja; azonban
 ennek az általános hőrömbösség
 csakhamar szármagot szegte.
 Terve volt vére, szintén a hor-
 mincas években egy másik tudós

to magyar nyelv megje.

társaság is, de ez meg sem alakult. Egyéb nem történt a magyar nyelv érdekében.¹⁾

A nemzeti szellemje nem szertietlen korszakon által a protestáns iskolákban is nehezen ébredexik. Maguk protestáns egyházi és világi vezető embereink panaszkodnak erről műveikben, leveleikben, bár iskoláinkat, protestantizmusunkat nem francia és német szellem hatotta át, hanem a klasszikus szellem. Mindazonáltal protestáns nemzeti íróink értékes munkáikkal, mint nemzeti szellem üttörői, első helyet foglalnak el irodalmunk történetében. Protestáns íróink munkássága a vallásos líra, történettudomány és a theologiai tudományok különböző ágaiiban nyilvánult meg.

Legjobb virágok ez időben az egyházi költés mezején nyíltak. Rákóczy szabadságharcának lehangyatlásakor a kunkötészet keserű énekeiből kicsendül a következő fejlődés alexhangja. Költői és egyházi szempontból legértékesebb alakjai e kornak Petróczy Kata Szidónia és Rádai Pál.

A nemzeti szellem a protestáns iskolákban is nehezen ébredexik, mindazonáltal III. Károly alatt protestáns nemzeti íróink értékes munkáikkal, mint a nemzeti szellem üttörői első helyet foglalnak el.

Vallásos lírav.

1) Beöthy: Gond. tört. 157. old.

Petrovici Kata Guidonia, gr. Pekri Lőrincz neje ősrégi evangélikus családból származott; már ifjan bigdosás, utóbb a házas élet boldogtalansága, sok letegység, gyermek-~~el~~revelés próbálták meg lelkét. Ennek a próbák tették költővé. Bigdosásban aggodó, fogvaágban szimlódó, csapásoktól látogatott lelkét, szerelmi csalódása a vallás fölemelő igéihez ragadta. Iha addig megadással tűnt sorában nemét nemzetére függettette, egyéni bánatát a nemzeti fájdalomhoz mérte, könnyekben tört és remélt; ezután isteni félelemben és bűgő könnyörgésekben gardag verszei által határozottan a vallásos költészetre hajlott. Et maga bánatán síró meg-nemesedik fájdalommal által, fölmelkedik hit által, s ki nem fogódzásértet énkel Istennek színe előtt, kinek jószágában nem minden ok nélkül helyezte nemét. Egyházi költészetének egész Tompáig határozottan legeredetibb, legmagyarosabb tehetsége, akinek költészetét a pü-tirius termékenyítete meg. Egy ének-költőnk sem érte oly mélyen a megvalóval való életességet, mint Pekri. Benkivüle népszerűséget

Rendkívüli népszerűséget szerzett neki prózai munkái is, a „Jó illattal füstölő sziv” és az „Elbágyaszt szíveket élesztő jóillatú tizenkét lilium,” melyek elmélkedéseket foglalnak magukban jobbra-bradt után dolgozva.¹³

Ráday Pál vallásos érzésű és irni szerető ember lévén, maga gondoskodott aluitatóinak esaközeiről, imádságokat, és énekeket szerzett a maga háználátára. Rokonai ösztönzésére azonban összeegyüttötte őket és 1715-ben „Selki hódolás” címen közzé is boesátotta. Kívénék első fele tizennégy „adó” ből: imádságból s egy reggeli és esti imádságból áll, amehyek tiszta, jó és folyékony prózájukkal hasonló helyet érdemelnek a magyar imádság-írók történetében, mint a könyv második felét alkotó „Istenes énekek” vallási háltésünk terém. Ezek száma huszonkettő; husz ereleti, kettő pedig szent Bernát himnuszának kétféle átdolgozása. Az igaz Isten imádlásáról, a hit, remény és szeretet munkájáról, az isteni félelemről

az önmegtayadásról, töredelemről,
 lehetetlenségről, az istenben való
 bízhatatlanságról, a halálcátoságról,
 töredelemről, a halálra való
~~önmegtayadásról~~, az kétségbeesésről,
 az istenségnél, az atyánál,
 fiánál, szentléleknek dicsőítésé-
 ről és a Férus nevével megnevezett ez
 énekek hathatós bürgösöggel, alkalmi
 jellegű csak kettő van köztük,
 egy reggeli és egy esti ének. - Gren-
 ci Molnár Ottó iskolaájához tar-
 tozik; az ő formáit kedveli, de
 több edzességgel ír, melyre is haj-
 lékonyabb. Énekei felfogásban és
 műveltségben is közelebb járnak az
 igaz hercegyen kegyességhez, mint
 a pusztá szaltárfordítások. Meg-
 van bennük a hang és a szag,
 költői szépségeitől sem idegen
 és lelke nem csupán szaltóira-
 kából merít, hanem a közép-
 kor latin énekeiből, főképp Ber-
 nát himnuszaiából is. - Műve a
 kor első egyszázi írói köré
 emelte, s azazra kedvelték
 könnyeit, hogy azazra folya-
 man öt kiadást ért.

Petrőcz Kata Guidónia és Bá-
 day hasonlíthatatlanul értékesebb

költői egyéniség mint a kor
katholikus költői, akár Faludi,
akár Amadei.

A protestáns énekirodalom
még egy munkával gyarapodott
II. Károly alatt. Ez evangélikus
Lartorius János rosnjóbányai theo-
logus és a wittenbergi egyete-
men tanuló magyasszónak híres
ephorusa, ki később nemességi
prédikátor lett és az ótestamen-
tumnak héberből való, de aztán
felbemaradt fordításában vett
Bárány Györggyel és Jánossal részt,
Wittenbergben adta ki 1730-ban
Lelki óra"-e. gyűjteményét, mely
433 darabot foglal magában, pre-
sint az öreg Gradnól, az éne-
láng, Halotti könyvcske és a Psal-
musok énekeit körli némely fog-
gyathatóságoktól megtisztogatva s
tárgy és alkatom szerint rendezve,
részt nagyrámú, német, cseh és
deák nyelvből fordított, s azelőtt
ki nem nyomtatott, buzgóssággal
teljes új isteni dicséreteket tar-
talmaz. A könyv újsága e for-
dításokban áll, melyeknél az ere-
deti énekek keletét a dallam-
jelzés kedvéért ki is teszi. Kem-
egészen világos, Lartorius maga
volt-e a fordítójuk, vagy csak

összevonta a másoktól lefordított, de még ki nem adott darabokat; eredetiekét azonban alig is¹.

E tudományos munkásságáért is elt e kor minden nagy papján és így Bél Matyas pásztori rectorban is. Első munkája a régi és új Magyarorszag Prodorusa, a melyben a magyar föld- és néprajza vonatkozó addigi munkálatainak főbb tartalmát állítja össze. ^{Fráter György történeti művei közt első az „ad paratius ad} ~~História Hungariae~~ 1735-ben, melyben a magyar történeti forrásmunkák egy részét teszi körvé. Ez emlékek némelyike még kiadatlan volt, másokhoz mindaddig nehéz volt hozzáférni a kiadások régisége és ritkasága miatt. Ezekhez tartozott a nagyváradi káptalan híres feljegyzése az előtte véglemény~~is~~ tenitéletekről, a „ritus explorandae veritatis,” melynek első kiadását még Fráter György rendezte sajtó alá. Mint az Anonymus első kiadója a Schmanetner-féle gyűjteményben igen nagy érdemeiket szerzett egész történetírásunk fejlődésére körül. Kritikai szeméremről tanusodik, hogy bár a kévtelen jegyző könyvet hirtosan megállapítani nem hita meg is. Béla korába volt hajlandó helyezni művét.

Történet
írás.

Mind gyűjtő, mind feldolgozó munkásságának legfontosabb, mai napig nagybecsű emléke, "Notitia Hungariae novae historico-geographica," melyből öt kötet jelent meg, s mely az egész európai irodalomban feltűnt nem csupán az anyag újsága és mennyisége miatt hanem eredeti módszere miatt is. E kötetek mai napig magyar tipografia és geneologia kimeríthetetlen tárházai; ^{nagy figyelemmel vannak a nemzetiségű ismertetésére} és, hogy a nemzetiségi viszonyok kutatói birtok forrás gyanánt használhatják. Az egész társadalom, a király, a római kath. főurak és főpapok rendje kivétel nélkül meghajolt előtte, s versenyt támasztva törekvéseiben. Sok munkája kéziratban maradt, s maig hirdeti bámulatos sokoldalúságát, alapos, mely tudását, végzetetlen szorgalmát, amivel kora felé emelkedett. Ő volt az első, aki Magyarországot tudományos módszerrel megismertette, történetét, néprajzi viszonyait, természeti életét feldolgozta. E munkájával a magyarság figyelmét saját hazája felé fordította, s így módon a nemzeti szellemnek fölélelőit közt tisztes helyet nyitott ki.

Törvésszerűen fogott a nagy feladathoz, bejárta hazáját, s jórészt maga gyűjtötte össze műveanyagát. Felismerő, hogy tudományos bevételeiért följelentették; idegen hatalom harangoló kényét látták benne, s munkája kéziratával kellett maga mellett bizonyosságot tennie.¹³

A theologiai irodalom terén a bibliai tudományok körében fejtettek ki nagyobb munkásságot tudósaink. Így Bél. Mátyás a Károlyi Gáspár új szövetség fordítását összehasonlította a görög szöveggel és kijavítva becsátotta közre; ezen kívül magyarra fordította a pietista Freylinghausen theológiáját. - Török András görög evang. lelkes egészen újra lefordította az új szövetséget a görög eredetiből és minden alkalomra szóló könyörgéseket írt. Munkájának címe: „Alkotat-áhé-tatos és buzgó imádságok 1709”. Márton István a pápai ref. iskolának tudós tanára, fáradhatatlan és szerezés újjaalakítója, Hautnak híve és magyar nyelven hirdetője.

1: mely íjtásért egész harcot kellett vívnia a maradék ellen: 1 a Kant szellemében: 1: Schomied után: 1 dolgozta ki erkölcs tanát; kátét is írt, melyet azonban új szellemért, állítólag tudós színezetéért, nem fogadott el az egyházi főhatóság. Művei: *Keresztyén theol. moral; keresztyén moralis kis katechismus.*

Debreceni Ember Pál, egy beszédszázatban a ker. egyháznak, a váltság nagy titkára, a Félus életére és munkájára vonatkozó ünnepeit tárgyalta; egy másikban pedig az Isten örök végzetéről és elválasztásáról elmélkedett. Liskai nyugalmasabb magánnyában pedig kidolgozta a magyar és erdély-oroszági ref. egyház történetét évenkénti időrendben. Művei: *Innapi ajándékul az Isten sátonáiba felvitt Sz. Sikkus; Garizim és Elbal az isteni örök elválasztásnak nagy titkáról való elmélkedések; Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania.*

Láthatjuk, tehát, hogy ha nem is nagy számban, de értékes munkák kerültek ki ez idő alatt protestáns íróinktól, pedig a munkát lehetetlenne f

tette a cenzura amely minden a pro-
testansokat szidalmazó katholicus
munkának ^{a megjelenését megszegte, mi a protestánsokét} a megjelenésében meg-
akadályozta. A cenzurát éppen III. Ká-
roly állította fel; jésuitákat, tehát a
legnagyobb ellenségeket állítván an-
nak élére. Természetes dolog tehát, hogy
ilyen cenzurák elfogulatlanul, felül-
emelkedve minden felekezeti érdeken
és eszmén, csupán a tudományos szem-
pontot véve tekintetbe, nem bírálhat-
tak és nem is bíráltak. Bármilyen
elfogultan bíráltak azonban csak a
ketűt cenzurázták és semmisítették meg,
de a szellemet nem. Az tovább élt, to-
vább működött nagy hatással. Ez a szel-
lem: a protestanti szellem múlt időkbelől
jött át örökség gyanánt, amit a legszí-
garább ellenőrs dacára is a lelkekben
megőriztek, gyarapítottak és néhol töret-
len utat kitartással és elismeréssel mel-
tő jóakarattal egyengették el egy kedve-
zőbb jövő munkássai számára. Igya-
való munkát nem végeztek, bizonyítja az,
hogy a század vége felé tetemes számmal
lépnek elő a kiváló protestans írók, akik
ugy az egyházi, mint a világi irodalom, költészet
terén az ünnepektől, értékes munkások sorába tartoznak.

Az erdélyi protestantizmus helyzete.

Erdélyben az 1691.-i Diploma Leopoldin^{us} s az 1691.-i p^{ro}diploma biztosította a négy bevett vallás szabadságát és összes törvénybe iktatott jogait. Az erdélyi protestánsok, s főleg a reformátusok, s unitáriusok szorogó szível néztek az új király vallási politikájára és arra hogy magukat biztosítsák, mielőtt megérkezett Spanyolországból, követséget küldtek horra serehmeiket feltárni és atyai kegyelmét kikérni. -

III. Károly első uralkodói kényével bizalmat élvezett, mert nemcsak hogy nyilatkozatot adott ki, amelyben „a három nemzet és négy vallásbeli minden rendelkeznek, bármely rendű és sorú alattvalóknak királyi szava lekötésével igéri a haza összes egyházi és polgári jogainak, törvényeinek, szabadságainak épségben és sértetlenül megtartását”, hanem egyúttal nemsokára intézkedett az országgyűlés összehívásáról, s a hivatalokra szokásos, a négy bevett vallás egyenjogúságára tekintettel megajándékozó jelölések fogadtatását elrendelte. A megajándékozó jelölések felterjesztésén, csakugyan tekintettel volt a kisebbségeknél mindenik vallásra. Azonban másként képzelték, hogy a románizáló politika él és működik, amennyiben gubernátorra nem a legtöbb szavazatot nyert és a rendek által is jóváhagyott Mészárosy Istvánt, hanem az Erdélyszerte kisimított, de katolikus vakbuzgóságáról hírhedett gr. Komizs Zsigmondot nevezték ki. Ő volt az első román katolikus gubernátor, akit szintén katolikusok követtek több, mint egy századon keresztül. -

A kérdés tehát megvolt. Az erdélyiek látták, hogy az a sor van rájuk, ami magyarországi hittestvéreikre. Az abszolutizmus diadalért harcoló bécsi udvar karöltve a protestantizmust halálosan gyilkoló katolicizmussal, Erdélyben is ugyanolyan módon igyekszik letörni az erdélyi protestánsokat is, mint a magyarországiakat. Megkérdődött tehát az egyházi és politikai reakció, s a kormány a legfontosabb országos ügynek tekintette a katolikus egyház teljes restaurálását. Ennek következtében a római kath. egyház körjogi helyzete megváltozott, s hátrahozította a hatalom birtokában is a protestánsokat. A 17.-ik század végén Erdélyben még teljesen ismeretlen volt

III. Károly trónra lépésével megerősítette a Diploma Leopoldinát és ennek pótlékát, de igéretet nem tartotta meg. -

Megkérdődik az egyházi és politikai reakció; a katho-

uralkodó vallás fogalma, azonban a római katolikus egyház sulya aron a révén, hogy az uralkodó is katolikus, éről-érő növekedett, s lassanként olyan kiváltságokat követelt, amelyek a többi egyházak jogserelmével jártak. Az udvari kancelláriában ki-
tárták a reformátusok jelöltjét. Kolozsvár rekatholizására nagy-
szabási tervet dolgoztak ki. Az 1712. évi országgyűlés alatt az Appro-
batakbán és Compilatakbán foglalt törvények megváltoztatására lé-
péseket tettek és ezek nem sikerülvén, fenyegetőleg tiltakoztak. Ere-
benben a jersuiták megkerkedték magokat, s a városi hatósággal
szemben erőszakoskodtak. Az főbb hivatalok annyira a pápisták ke-
zében voltak, hogy 24 római katolikus hivatalnokkal szemben
csak 14 református volt, holott a római katolikusok alig tették ki
a lakosság 1/10-ed részét és a mágnásokból elemző csekély számú
volt római katolikus. Az rekatholizáció előmozdítása végett a kerke-
tesek szinte elárasztották egész Erdélyt és főleg az erősebb körön-
tökben, a városokban telepedtek le, ahol egyes templomokat és háza-
kat, melyeket a fiskus lirt, aronnal használatukba vettek. Mielőlt
pedig letelepedtek, aronnal megkerkedték a területés ármányos
munkáját.

Későbbára a római katolikus párt teljes számmal és erővel
vont fel a protestánsok ellen. 1713-ban az unitáriusok kirárattak
a főhormányszékekből, hol a lutheránusok is, mint szászok alig vol-
tak képviselve. És most a reformátusokon volt a sor. Hogy annál könny-
nyebben menjen kisorittatásuk, 1713. február 18.-án erdélyi római
katolikus püspökhé kineveztetett csekkarefalvi báró Mártonfy György.
Majd az 1715. decz. 11.-én kelt királyi rendelettel püspöl alapítottatott, Gyula-
fahérvár székhellyel, az erdélyi római katolikus püspökség, neki
adattatván a gyulafehérvári fiskális uradalom is. Hogy pedig a püs-
pöknek állandó lakása és székes egyháza legyen, már 1714-ben meg-
kerkedött a reformátusoknak a gyulafehérvári váról való kirárása.
Az püspök lett ezenfel a gubernium első tanácsosa, a gubernátor he-
lyettese. Ezt a kiváltságot aral magyaráta a kancellária, hogy a
katolikus fejedelemsnek nem lehet „akatholikus” képviselője.

Az katolikus püspökségnek törvénytelen helyreállítását követőre
járt más törvénytelenésekkel. Gyulafehérvárra a reformátusoktól
nemcsak a főtemplomot vették el, hanem a kollegiumot, püspöki
lakást és más épületeket is lefoglaltak, a püspökség és katonaság ré-
szére; a lefoglalt épületekért szgyar 15000 - forintot ígértek kárpót-
lásul, de sohasem fizették meg, sőt midőn templomot kerkedtek építeni,

ettől jóideig eltelttattak. A fohérvárihoz hasonló foglalatások, más-
helyett is történtek. Kolozsvárt Steinville főhadparancsnok a fő-
templomot a mellette levő kisébbl, a papi lakkkal, iskolával és
nyomdával együtt erőszakokkal elvette az unitáriusoktól, megfosz-
totta a híredtől és több jószágától, sőt az ellentmondani akaró lelkészt
„megrivogatván” - kitaszította nyakra - főre a palotából.

Mióta a római katolikus püspök első tanácsúvá lett, még
rosszabb idők jártak a protestánsokra. Abban tette be a lábát Mártonfy
ördölybe, már is megtámadta az „akatholikusok” egyházalkotma-
nyát. Az unitáriusok 1718-ban rendeletet kaptak, hogy „super-
intendens” őket megerősítés végett a választás után fel kell ter-
jesztteni a királynak. Természetesen az Approbata Constitutio kívánta
ért a megerősítést, mely az unitáriusoknak is „püspök”-öt rendel és
nem superintendensét. De ezzel már nem sokat törődtek a pápa ol-
dalán. Ez a kívánság arra mutatott, hogy Bécsben könnyen jöhet-
nek és talán el is akarnak jutni arra a gondolatra, hogy akinek
joga van megerősíteni, annak joga van az erősítést meg is tagadni.

Szentalfi János püspöksége idejében olyan törekvésekkel ta-
lálkozunk, amelyek hatalmas ravaszsággal kísérelve, lassan és
észrevétlenül akarták ördöly vallásügyét a törvényes alapról a fe-
jedelmi kegy ingatag fundamentumára áttelepíteni. Ugyanis
Szentalfi „a kath. status” nevében mindjárt püspöksége kezdetein egy
folyamatosványt nyújtott be a királynak, amelyben elpanaszolja,
hogy superintendenseiket az Approbata Constitutio dacára sem ter-
jesztik fel megerősítés végett és hogy sokakat a magok vallására
vesznek át a római katolikusok körül. Megemlíti a római ka-
tholikusokra sérelmes régi törvények egész halmarát, melyeknek
a törvénykönyvből való kitörölését hiába sürgették már több ízben
a római katolikusok, valamint, hogy a püspökség, a háptalan viz-
száthallgatott ugyan, de a hiteles helyet nem kapták kézhez. A bécsi
ministerialis deputatio Savoyai József elnöklése alatt foglalkozott
a kérdésekkel, s véleménye alapján III. Károly egy rendeletet bocsá-
tott ki, amely kormányzati ügyek mellett az említett vallási és ilyen
célratérő ügyekkel is foglalkozott. Ebben a rendeletben 1774. decz. 11-
kimondja a király, hogy a hiteles helyet, a gyulafehérvári háptalan
és kolozsmónostori konvent, amint a mostani secularis conservatorok
kezdőlnek, egyháziak kezére szálljanak át. Tehát ezen magán- és
közjogiilag egyaránt fontos intézkedés az állami keréltől a római
katolikus papságban helyezettetik. További semmiféle felekezeti

templom, imaház, kollegium, vagy gimnázium, s isola
 öfelsége engedélye nélkül nem építhető. Az unitáriusok
 pedig kötelesek megválasztott püspöküket megerősítés végett
 öfelségének bejelenteni. Végül azt mondja ki, hogy mivel olyan
 vannak, akik akár hivatalait, akár üldözés elől, római ka-
 tholikusokká lesznek, de azért fordulván a dolog, megint oda-
 hagyják az igaz hitet: az ilyeneket öfelsége megfogja büntet-
 tetni. Ha pedig valaki meggyőződésből lesz római katolikus
 és kitérés nélkül üldöztetnek, az ilyeneket a gubernium köteles
 ottahaza alá venni. Tehát ezen ponttól már csak egy lépés a ró-
 mai katolikus hitből való kilépés abszolút eltiltása.

Ímmiti rendeletben még arra is felhívja a király a gu-
 berniumot, hogy a késedelemes igazságszolgáltatás megjavítására
 javaslatot készítsen. Ennek fogva egy bizottság alakul és hordozog a
 munkálataikhoz, amely nagy körültekintéssel igényelve, lassan
 haladt előre, amely miatt a király újból felhívta 1729. február
 28-án a guberniumot a siettetésre. A gubernium azonban be nem
 várva a munkálát elrészültet, maga készítette egy reformtervet,
 amelyben csupán a római katolikus vallást érintő törvényekkel-
 nel a megváltoztatását és a Glashurgház örökösödésének beiktat-
 tását, a török szövetségéről, s a fejedelmek választásáról szóló resze-
 tet kihagyását, illetőleg az ezzel járó változtatásokba hagyotta az
 Approbataiban és Compilataiban. Mindkét pont megnyerően ott fe-
 nt a tetőzést, lehírdetett az 1730. évi közgyűlésre, amely
 azonban ellene nyilatkozott az ilyen reformnak. György Valtis királyi
 biztós és generális körbeveté magát, hogy a protestánusokat a munka-
 latban részvételre bírja és a guberniumot olyan biztós nyilatkozat
 kiadására hívta fel, hogy a vallásügyet nem kívánják érinteni. De a
 protestánusok nem találván megnyugtatóra, az egytlen báró He-
 mény Lászlón kívül, távol is maradtak. Midőn a bizottság munkála-
 tának a kezdetén az Approbata és Compilata vallásügyi részeit
 vétették elő, báró Kemény ez ellen felszólalt ugyan, de gróf Korniss
 gubernátor figyelmeztette, hogy "a felség kívánsága az, hogy isteni dol-
 gon kezdjék és azonnal fejezzék be beszédet, hogy "völ ugyan minden-
 ki mondhat, de amint vól, úgy véssé hasznát". Az országgyűlés nem
 is foglalkozott tovább ez ügygel, hanem amint a bizottság a római
 katolikusok szája ize szerint elrészült a dologgal, a gubernium azt
 megerősítés végett felhírdte Bécsbe. 1731-ben gróf Korniss Eszpermond és
 báró Székely György püspök voltak a deputáció tagjai, kik egy hallat-
 lan munkálattal terjesztették a király elé.

Az kath. párt tör-
 venyszerzőssel alanya
 célját: a prot.-mus
 megsemmisítését
 elérni.

Az "jeles" munkálattal: a rom. kath. igazságszolgáltatási reform

a követlőre 10 pontból áll.

1, Az Approbatáknak és Compilátáknak a bevett vallásokról szóló cikkelei hagyassanak ki és az a katholikussok szabad vallás-gyakorlata a király felszólításától függjön. - 2, A négy bevett vallásfelekezet törvényes minősége, mint pestises, hagyassék ki. - 3, A király uralkodásáról számitva, a javak birtoklása névre az elévülés függesztésével fel. - 4, A rom. kath. alapítású összes templomok, iskolák jóvelmencikkkel együtt adassanak vissza, neveserint pedig a református vallásának kolozsvári temploma és kollegiuma. - 5, A háram kívüli járás-keelés, akár tanulás, akár önművelés céljából, tilos legyen. - 6, A háramsági ügyekben való bírászkodás a római katholikussok klérus keretében legyen. - 7, A gyámság és a hűbörök felnevelésének, és a rájuk háruló javaknak gondja napykörtségükig, azaz a 24 évig öfelsőpet illesse. - 8, A jezsuitáknak kolozsvári kollegiuma abaszmiai privilegiummal éljen, növeltesse és javakkal ajándékoztassék meg; továbbá Trebenben, Brassóban és Marosvásárhelyt nagyobb iskolák nyitassanak. - 9, Felsőbb jóváhagyás nélkül egy nyomda se álltassék, a jelenlegiekben se lehessen cenzura és jóváhagyás nélkül könyvet nyomtatni, sem az a katholikussok könyvet behozni. - 10, Azok az a katholikussok, kik a vérokonosság negyedik fokán belül lépnek háramságra, hűtlenség bűnébe ~~esnek~~ esznek és minden javaikat veszték el, ha csak új adománnyal nem nyerték; a katholikussoknak pedig szabad legyen ilyen háramságra lépni pápai engedéllyel és birtoklással is binni.

A gubernium öt tagjának ezen, az eddigi törvényes állapotokat fenekestől fenntartóan hivatott, alkotmányellenes merénylete, az egész protestáns birólyt mód felett felirgatta. Növelte a keserűséget az is, hogy a tervezetet az országgyűlés megrendezése nélkül terjesztették fel Becsbe, ahonnan minden rossz mármár ott eddig is. A református rendek követ által azonban felvilágosították a bécsi udvart a katholikussok párt törővésének törvényteleniségéről és valahogyan megvalósítható a római katholikussok kiváltságok becirbelyezését.

Habár a fenti hivatalok becirbelyezését megis aláalyosták, mindarmáttal a Karmis-Bojha deputáció eredménytelenül nem járt. Az ő emlékiratuknak és vádaskodásaiknak lehet tulajdonítani, hogy 1731. decs. 11-i kelettel egy királyi rendelet érkezett a gubernium útján a ref. státushoz és a többi protestánsokhoz is, melyben vizgásra intetnek, „hogy a háramok között történhető divorciumok nem másféleképpen, hanem csak igen méltó és helymeltek egyházi constituciói és

Belpavathgás
a háramsági
ügyekre.

consistoriale statutumai, úgy kegyelmek theológusaiól és doctoriától
 hörszigezen approbáltatott iskoláól legyenek." - Beleavatkorott
 tehát az uralkodó urai az egyház belső életébe is, azáltal indokol-
 ván azt, hogy a királynak, mint prot. vallású alattvalóknak
 hársasági ügyekben tevégsébevonhatatlan legfelsőbb bírója, jogosan
 adta ilyen irányú rendelkezést. Ezután elég gyakran követhettek a
 hársasági ügyekben kélt királyi leiratok, melyekkel a protestánsok
 most válpereknek felvételére, majd letételére utasíttatnak.

Protestáns
 vereséfiar
 elfogatása.

T. Király uralkodásának vége felé híre jart, hogy Rakóczy
 Fővel letételére készül. Linkeutánna római katolikus reiről mindig
 mint pabellinokról beszélték az udvarnál, a protestánsokról és a

I. Rakóczy Ferencz - féle felkelésel is öket uadolták az államommal
 is öket fogták gyaruba, s minden előmeny nélkül 1738 március
 29én ömefogdoszták, s egy esztendővel tovább nehé fogóghau tartották
 az erdélyi református egyház főembereit: Szigeto Gyula Tótuan püspököt,
 Lászar Fancst, Rhédey Lászlót, Borovlay Zsigmondot, Rhédey
 Ferencet, Rhódalaghy Lászlót, Bethlen Pámuelt s Borosnyai Zsigmond
 anyedi theol. tanait. Lászlókat felkutatatták, iráirakat felhányták
 anélkül, hogy a legparányibb búnyásra bukkantak volna. Kirigalat
 azonbau semmi torbelő reájuk kideríteni nem tudott, s így a kormány
 íratatlamanguk elismerése mellett szabadon bocsátotta öket; de azait
 a méntelen págaluaxó mot, hogy a búnyhódéstól megrabaduljon,
 titokban tartották. A nemvedésért, gyarmosításért az állau az
 elígtetéssel való maradt. A felada búntetlensége csak másk
 bátonisáira szolgált.

A kérsi absolutizmus, az harai római katolicizmus
 esen törvénytelen mekedetei és hatalmaskodásai az unitáriusokat
 akéily óráimukra tekintettel - csakhamar megtörték teljeu, s
 hallgataira kénymerítették. A lutheránus sairakat nem igen

Protestáns
 magatartása.

érintette, bár tollírók is elfoglaltak. Kelemenben egy templomot az apácák száma, s lelkeseket gyakran háborgattak a tized élvezésében, s így az nem is tették semmiféle lépést a hatalmashadásban. Így aztán csak a reformációra vonatkozó minden támadás és törvényszerű bevezetés a leírt udvarnak és katholicizmusnak egyaránt, emellett fogva az erdélyi protestantizmus védelmére érdekében kifejtett harc az ő háruka volt, s a siker érdeme is az övék. -

Az midőn II. Ráidly uralkodásán elején a római katholicizmus mindinkább kezdett erősödni és fogyni, ezzel szemben a református egyház is igyekezett erőt öltetni. A fő konsistoriumban illendő befolyás birtokosai, a fő konsistorium hatáskörének körülírása, a substitutus kurátoroknak adandó névleges utasítás megállapítása által történt. A fő konsistorium ezen sorvessése 1713-ban, a generális szinat hívására hajtatótt végre.

Az erőnek ezen összpontosítására is teljes kifejtésre szükség is volt, mert semmint a felerőlt tények mutatják a római katholicus tábor teljes erővel vonult fel a protestánsok ellen. Amidőn a gyulafehérvári kollegiumot, székesegyházakat stc. elfoglalták, a királyhoz folyamodtak, de még csak választ sem kaptak. Ameddig azonban lehetett, kitartottak, s az ütemezésével s kiköltözésével befejezték, s csupán csak akkor engedtek, amikor Steinville főhadparancsnok brutális módon lépett fel Kolozsvárral, mert belátták, hogy nem lesz tanácsos ellenállni, mert a jogi érvekkel erősebb a német fogyni. -

Az 1717-i és 1720-i országgyűlésen, amidőn

azt kívánta a katolikus párt, hogy az Approbata és Compilata kijavításának, hogy exaltal megerősítik a protestánsok szabadságát, a lehető legnagyobb erővel ellenállottak annak is inkább, mert amidőn seíelmek orvoslását kérték, a római katolikus státusnak lenéző dőllyfel és pöffeskedés gúnnyal felelt nekik.

Midőn az 1722-i évi országgyűlésre II Károly elküldötte elfogadás végett a pragmatica sanctiót, a reformátusok azt az alkalmat kiakarták használni a király jóakarataának a megnyerésére, mert a seíelmek erősen felhalmozódtak. Kezéggel támogaták a király öhaját, s vizont kérték Viremont királyi bíró - generális, hogy a felségnél eskőköljön ki az 1716-ban, s azóta benyújtott seíelmes panaszok elintézését, valamint, hogy az országgyűlés vastérsénél a guberniumban, a reformátusoknak a római katolikusokkal legalábbis egyenlő hely és befolyás biztosítását. Viremont fel is terjeszté kérséüket és midőn a király az 1722. évi országgyűlési végzést megerősítő diplomáját 1724-ben elküldötte, egyassomind elküldte a reformátusok kérvényét is a guberniumhoz vaxal a megtaggyással, hogy a gubernium és a generalis köröven vizsgálják át annak tartalmát, adjanak róla hímerítő jelentést.... Ez ennyi volt az, amivel II Károly az erdélyi reformátusoknak a pragmatica sanctio elfogadását meghálálta, mert egyébként intézkedési ugyan nem történt az ő seíelmek orvoslására. Hiszen ha talán az uralkodóban meglelt volna is a jóakarát, hová ut volt Siebentől Beisig és ezen a jesuitizmus volt mindenütt az őrállé, a két végponton pedig „ az erdélyi püspök, mint gubernialis első tanácsos, meg a császár egyöntetűje rölöttak.

Legnagyobb veszedelem fenyegette az országot; protestantizmust, s
 így a református egyházat is a „remorata iustitia” javítási
 munkálatai alkalmával. Egy egész sereg folyamodvány várta
 az elintézését tövére, sírjelmekre vonatkozólag Bécsben, a király-
 nál; ezek meg el sem intéztettek, s gróf Kormis és báró
 Szajka a protestantizmus teljes megsemmisítése végett deputációkat
 bocsátott Bécsbe. Ugy a menekülésből való szabadulás lehetőségét is elakar-
 ták ránni a javaslat megerősítésével. A református státus
 előrelátva a veszedelmet, amely életétől akarja megfosztani,
 1732 elején gróf Lázár Fátyalt felküldötte Bécsbe egy emlék-
 irattal, amelyben brintén feltárta sírjelmeket, s az eddigi
 helyzetet. Elmondják, hogy nagy egyenletlenség van köztük
 t. i. a római katolikusok és protestánsok között, mert az
 előbbiek az utolsó háború befejezése óta folyton azt hangztat-
 ják, hogy a protestáns vallás szabadságának, a diplomák dacára
 is, nem sokára vége lesz. Itt eljutottak odáig, hogy a diplomák
 oltalma alatt a négy recepta religio, melyből a katolikusok
 legfeljebb egytizedrészét képezik az országnak, bécsben
 élhetne, mégis mintha törvény nem is volna, a római kath.
 polgáitárral templomokat, egyházakat, lelkesi jövedelmeket,
 birtosított jogokat országhozzá elfoglalnak. A politikai ügyek-
 nél is hatékonyan szorítják a protestánsokat és ami leginkább
 elzomorítja őket: az országi udvari kamelláriából már
 a református referendarius is kizárattott. A remorata
 iustitia javításra ügye alatt, a felség rebáta és a ref.
 consiliarius tiltakozása ellenére az öt római kath. tanács-
 os a vallás birtosítottait támadta meg, sőt ennek az öt
 urnak a megállapodásai, dacára, hogy a felségnek

halán még élő sem terjesztettek, általa meg sem orvosit-
tettek, már is fogamatba vétettek. Így a rom. kath. püspök
is megtörtethet fográgba veti, a fiskus a törvényszen elvá-
lasztott, s új karaszára lépett felséket hűsövel meklatja. Kérte
tehát öfellegét, hogy protestans alattvalói & kéreseit is hal-
gassa meg is serelemeket orvoslja. — A gróf László kihalgatá-
sának az lett az eredménye, hogy az öt tanácsos terre is az
egész igazságszolgáltatási reform mellőztetett, s így még ide-
jékorán sikerült a ref. statusnak megléteztetni azt.

A veszedelmek kikerülése lebegett szem előtt, akkor is,
amikor a király a „ius episcopale“-t igényelve házas-
sági ügyekben rendelkezett is exaltal mintegy helynyult
az egyház belső életé. A ref. status törté, hogy a ponton igen
könnyen támadhatja a hatalmas ellenfél az egyház auto-
nomiát is jogait, ezért úgy a generalis sinat a főconsistorium
a lehető legnagyobb gondosságot fejtette ki az ügy rendezésében.
Mindjárt a diploma után a generalis sinat a partialist, az el-
választá itélet kimondásátál eltiltotta. A végül 1716-ban kelt
és 1730-ban imméltetett. Majd a főconsistorium az említett
rendelet vétel után, ezen törtán egyházinak tekintett ü-
gyet is saját főfelügyelte is felülbírálata alá vonta nehogy
egyes elhamarkodott végzése miatt a vallás szabadsága sér-
vedjen. Külömben a házassági jogok megtartása is gya-
korlata, mint a vallás szabadságnak egyik lényeges alkotór-
szé tekintetett is főtékényen ösirtetett, de ezért magára
az egyháza sok veszedelmet is hárt hozott. Ezután „öbör vir,
hátral tűz“ veszedelmek forgott egyháruk, mert a rom. kath.

püspök éber szemekkel brhódott erre joggyszerlatunk felett és ha valakivel nemben a törvény szigorát alkalmazták egy-
házi főhatóságaink, akkor az püspöki esetleg pápai
absolutív, a dispensatív felhasználásával igazolták
rom. kath. a tanni az illetőt. Fla pedig ny-
hebb volt az eljárás a hűtlenség bűnnek a
büntetésével rettegésre ejtette hálózába a gyen-
gebb lelkeket. Itt Ref. hárságtól-i hívás ho-
dásból is tudott a rom. kath. vallás előnyét
bírní, mert nála akár elvállás akár eshetős
mindig kison volt a katholicizálás jótalmá-
ul is nem egy főrangú család sarjai ilyen
után kerültek az egyetemes elvölde egyház har-
jai közé.

Amint tehát a tanúk igazságát az erdélyi
protestánsok vallásügye semmivel sem
volt kedvezőbb állapotban II. Károly uralko-
dása alatt a magyarországi protestán-
sokénál. Terveiknek halomra nra nre-
kedtek, erőslésért esedtek, de 39 éves uralko-
dása alatt kéreikre érdemleges válat so-
haszon kapottak

Itt Diploma Leopoldina életleléptetőzével vesiedelem
fenyegette az erdélyi protestantizmussal, autonómi-
ját. II. Károly uralkodásáig az nem igen lán-
tották. Az ő uralkodása alatt történt, hogy az
autonómiát a kormány hatalom sikerdi

Egyház-
alroomány.

sát erre külföldi jogszabályok is kíván felhívítani. A házassá-
gi törvények között támaszja meg elvárás, s rendelkezési be-
számlálás helyes körül, nagyobb körülmények között pa-
rancsal az egyháza és ezt szívesen indokolja, hogy a
protestáns állatállományok házassági ügyekben is a
legfőbb törvény. - Az állatállományok törvénye továbbá az a
rendelet is, amely szerint a templom és iskolai épí-
tetéshez felsőbb jóváhagyás kell; tehát egy felhívítást
leginkább jogától a templom és iskolai építési jo-
gától fontja meg, ami nyílt a római hitha-
lírmus iránti törvény, hogy az meg is ta-
gátat harsán.

Az egyházi autonómia helyét legvilágosabban
az ügyvezető gubernialis rendeletök önének tárgya
fel, melyek a ref. főconsistoriumban intértet-
ve végrehajtást igényelnek. A főconsistoriumat úgy
tekinti a kormány, mint saját végrehajtó kö-
zeget, mellyel rendelkeznek, melyhez leír, me-
lyet után, melynek rendelkez, az pedig hozzá-
jár, felír és elterjeszt. Ez az a helyzet nem-
csak hogy az (autonómiát sértette), autonómi-
ánk szabadságát sértette, hanem egyúttal ha-
toságaink atyafiságos jellemét is megveszte-
gelte utat nyitván, aminek a bürokrati-
kus irányának, melyet lefelé a kíméletlen mo-
dor és felfelé a magai megalázkodás jellemel.
A főconsistorium irányítói mindegyik azok a

legtekintélyesebb világi hitvesorok, kik a közpályán, a köz-
hivatalok bau is legmagasabbau állottak, akik tehát, ha
alkalmasak voltak is a közzetítésre, de ennek sikertelenségé-
resteri alkalmatlanok voltak a passiva resistenciára. Állásuk
exponált jelleme hozta magával, hogy az uralkodó okarata előtt
meghellelt hajolniok, s így főconsistoriumunkat a németországi
protestáns főconsistoriumok sánvonalaia süllyesztették alá, mikor
t. i. márisak eirben van fenn autonóm jellege, máris eirben
pedig az állami főhatalau egyházhormánysági tevékenységének
közvetítő körege.

A főconsistorium világi urakból állván, egész működését
kiriarchikus törekvések jellemelik, amelyel szemben egy kicsiny,
de sános hierarchikus ellenfél képződött, melynek lelke a pápaság
kedvence Váránhelyi István külföldiárai lelkei s eigen. notárius
volt. Hogy a pápaság ellenrekeskedett, az nem is esoda, mert a
főconsistorium egészen fölébe helyeaven magát a papok generali-
sainatának formálitor meghövetelte, hogy a sáinat összes végreiei
terjesztésének fel jóváhagyai végett a főconsistoriumhoz, mert
az idők folyamán, ő eirben a hatalmasabb fel- tagjai
tekintélyes világialk - fölébe került az egyházialnak, s a
közönös érintkezés a főconsistorium és a sáinat között esah-
hamar felsőbb és alsóbb hatóság közötti viszony jellemvonásait
völte' magára. Az ügyek köztül egyedül a lelkei avatást,
a hárasági bíráskodást és az egyházialk sájelmei ügyeit
hagya meg a generali sáinat hatáshörében és minden egyebet
maga igrarít, sőt még a lelkei avatásba és az egyházial bíráskodás-
ba

is belevathozik, irányítani akar is meg egyháziak felett is bíraskodik. Erőtt már az 1710. évi borsbocsárdi zsinaton, egyes papok felváltottak. E harc erőtlen s léseu is koményon tört ki a főconsistorium is a generális zsinat körött. Mindenik felígjerett a maga hatáskörét a másiknak borsbocsárdi felhatalmálni; a papraig meg azt is követelte, hogy a főconsistoriumban legyen képviselve a papi rend is, mert bármier is panasoljon a papraig is gyülekezetek vagy nem orvosoltatnak a panaszok, vagy nagyon is egyoldalulag intéztetnek el. Gondolta a papraig, hogy az egyháziak jogait a főconsistoriummal szemben csak úgy tudja megvédeni, ha maguknak a főconsistoriumban befolyást biztosítanak, azért erre fektették a főmólyt.

Az 1713. évi június 25-én tartott nyeddi zsinat Hásárhegyi István generális notáriusát, Borosnyói Fánost, Flungadi hártou és Fenei Sámuel papokat az egyháziak érdekeinek jegyzékével a főconsistoriumhoz elküldötte, amelyben kérik a főconsistoriumnak újra szervezését. Ez meg is történt és megállapíttatott, hogy legyen az egyháznak négy világi és egy egyházi önéssen öt főgondnoka, az állami főconsistorium pedig ezek mellett álljon 21 egyházi, 21 világi tagból, mint aszerint is 4 világi jegyzőből. E meghatározott számú szervezet azonban nem sokáig maradt meg, mert idővel amidőn egy egy hely megüresedett, nem törekedtek annak betöltésére, hanem csak arra ügyeltek, hogy a főcuratori ötös szám legyen teljes. Amikor pedig később az országgyűlés megérte, a főconsistorium nem állott másokból, mint a központi

állami hivatalokban levő világi hivatalosokból, kik a szükség-
kepest hívtak meg püspököt, egyes papokat, professzorokat. Leg
legnagyobb befolyása volt a főconsistorium prahmi pappjának,
aki igen sokszor egyedül képviselte az egyházi elemet a legfőbb
egyházi adminisztrációban. Egy darabig nélkülözhetetlen volt
az egyházban, de aminek keserűsége mind a két elemnél még
megvolt, sahitóvá is válhatott került alkalm. László Veszprémi
Totvint püspök 1713 szept. 22-én elhalt, a papság kánon szerint
Váradhelyi Totvint akarta püspöknek, a világiak azonban
hatalmasan kitörték ellene és két világi püspökválasztás-
nál kibuklatták, amíg végül csak sikerült a papságnak
kedvence jelöltjét, Váradhelyit a püspöki székre ültetni.
A püspökválasztás körül ezen harcok, holai személyi
indokokból mentek is, erős elhatározással hívtak a főconsistorium
és sinat hatalmi méltóságai voltak. A főconsistorium erősen
is tiltakozott arra, hogy az egyházi élet minden
terén, ott illesse meg a szentes. De mert a most említett három
püspökválasztás megmutatta, hogy a kánonok alapján
világban álló papsággal esetleg-estve megújítható
belőle harcolnak az egyház nagy kárára fogja vallani,
arról a főconsistorium igyekezett meggyőzni ezt a körletet
és a püspökválasztásnak oly módját találni, mely az ő
befolyását biztosítja, a papságnál, az ellenállás jogalap-
ját kionja. Így került felírva a „successio” mely e cél

eljárás igen alkalmas, életbe léptetése pedig a körülményekből
 fogva, könnyű is volt. A successio azon intézmény, hogy csak a
 generális notarius választatik és ez a püspök helyére után annak
 helyére lép, püspökhelyére, minden választás nélkül. Ezt a meg-
 oldást az is lépsebb életbe, hogy egyúttal kielemeztük körülmé-
 nyi, hogy mekkorán a megválasztott püspököt a megerősítésre
 felterjesztési, mint ahogy az unitáriusok megkérlett, hogy cselekedjék,
 mert könnyen megtörténhetett az, hogy amilyen jogon követték a
 leírni kormány a megerősítésre való felterjesztést, éppen olyan jogon
 meg is tagadhatta. A successio megállapítása is hátrára szolgáltatott
 azot a vitáknak és a pápaság körött. Addig ugyanis amíg a
 főconsistorium jelöltjének személyében meggyugvás volt a
 a pápaság, rendszeren folyt ex élet, mikélyt azonban ex rem
 volt lehetséges, a harc megkezdődött. A főconsistorium arra
 törekedett, hogy az ő álláspontja és jelöltje diadalmasadjék,
 míg az el nemben a pápaság arra törekedett, hogy a generális
 notarius jelölésénél az őve legyen a döntő szó és erre annál is
 inkább törekedett, mert a főconsistorium - beleszólván a
 generális sinat ügyeibe, amagának jelentést követelven -
 a történi egyházi ügyeket is a maga felügyelete alá vonta, a
 pápaságot teljes mértékben az egyházi főhatalmának alá.
 Így, hogy ebben a jelenlegben nem valami oki összefüggés

12
a múlttal, amikor a papság a világiakat tekintette ki-
az egyházi igazgatásból. A reactio világszerte felismerhető-
még pedig nemcsak az öntudatlan, hanem a szándékos
reactio is. A világi elem szinte gyönyörűséggel szorítja mind
szűkebb körre az egyháziak kormányzati tevékenységét; a
főconsistorium nem consistorialis, hanem kúriarchikus szervezet
lévén. Nincs sehol semmi nyomra annak, mintha a fő-
consistorium, illetőleg a világiak ezen eljárása attól az indok-
tól vezettetné, hogy a papság annál inkább hivatalának ellátása;
hogy magános kötelességeit annál lelkesebben, buzgóbban és
szabadalibban tölthesse be. Sőt éppen ellenkezőleg híven az a
célnak, hogy minaszorításról lefokozásról van szó.

Világi urak buzgórigát minis okunk kétségbe vonni,
Önként vették magukra az egyház kormányzatnak nem csak
terhet és egyháziunk jogainak, szabadságának megvédelmezése
körül roppant nagy érdemeik vannak, melyeket nagy áldozattal
szereztek meg. De azért mégis kúriarchiajuk inkább
háziára válik az egyháznak, mint a papok mult századbeli
hierarchiaja. Ezt ekkor a papságot nem hatalmi vagy, hanem
nemes ambitio is vezette, lelkesítette és a hűségével, elített pap-
ság egészen más sikerrel működött még kormányzati elfoglaltsága
mellett is, a gyülekezeti hitélet ápolása, a vallás buzgórig
szereztése, szélesítése körül, mint a 18 századnak ugyan tisztán
a gyülekezeti tevékenységre utalt, de hűségével megfosztott,
hátrahagyott, elzomott papsága. A 17 századbeli hierarchikus
kormányzat nem volt meg a világiak buzgórigának, de a
18 századbeli hierarchia megfosztotta a papság lelkesedését.

-116-

Ekkor veszi kezdetét a papnak a világi urak, sa Búrta me-
mesek által való lenézése, az apostolusok szarnokosága.
A világiak, akik hatalmi kérdések tekintetében a fi-
nansztorium is a közzsínat hatáskörének egyetemesét,
figyelemkívül hagyták, hogy a pap, ha ember is de
Isten igéjének szolgája is minden bántása, minden
elnyomása, minden elnézése, magasabb hivatalának
betöltésében akadályozza. Valóban, ha olykor-olykor
szomorú képet állítanak előttünk egyes adatok
az esen körbeli papságtól lehetetlen elfelejteniünk,
hogy a világiak mitsem tettek arra, hogy a
papságot magukhoz emeljék, ambicionálják,
működésüket ne csak a szép beszédek meg-
dicsőítésével, hanem az egyházi és társadalmi
közélet javára való erőfeszítések elősegítésével
jutalmassák. —

Ennek a kornak szüleménye az egyház-
községi élet átalakítása. A 17-ik században
az egyházközségekre vonatkozó egyetemes ér-
vényi szabályok, utasítások nem léteztek.
Helyenként külömbözőleg alakult ki az egyházi
vagyonkezelés munkája, a gyűlékeseti életben
való rendtartás. A kánon csak az egyházfiakhoz
is az esperesi vizsgálatra vonatkozó részeiben
foglalkozott nagy általánosságban az egyház-
községgel, ami arra mutat, hogy az egyházközség,

mint szervezet mint egyházi hatóság valami nagy
súllyal nem bírt. Ott csak a hívek is nem csak
valamelyes szervezete jött figyelembe és a köz-
pont: a pap és a templom, nem pedig valami
belső közösség volt. —

Az első lépés az egyházkerületi élet rendezésére
a papszorosítási intézmények or eltolására, sa
papnaka lehető állandósítására irányult. A
fronsistorium végül egy gubernium által is
megerősített határozatot adott ki, de csak igen
nehesen lehetett a gyakorlatban némi eredményt
szerezni neki, amig Maria Teresia 1778-ban
végül nem vetett az egész intézménynek. Az
egyházkerületi élet rendezésére vonatkozó egy
másika lépés 1702-ben kezdődött „meggyebiroi uta-
ritás”, továbbá a presbiterium felállítására,
s ezáltal az egyházkerület szervezete belekapcsolódik
az egyházi adminisztrációba, sa presbiterium,
mint első fokú cselekvő és végrehajtó hatóság
szerepel es időtől kezdve. —

A viszonyok változásának az egyházmegye
sem állhatott ellent. Lassanként es is át-
alakul, mert hiszen enélkül a megváltozott
alsó és felső hatóságok között, mint valóságos
anachorizmus állott volna fenn. Az egyház-
megyei gondnokság kezd ki az ősi egyházmegyét,

amellyel együtt a világi élet is kezd részt venni az egyházmegye kormányzásában. Ezen átalakulás rendjén mandátik ki az egyházmegyei jegyzők succesorja az esperességre, ami később sok bajjal járt ugyan, de később ebben a tekintetben, consoli-
dálótak a dolgok. -

Mindenen átalakulások, változások vesé-
fánoka a főconsistorium kesében van. Mint leg-
felsőbb hatóság befolyását, hatalmi erejét igyekeznek
érvetelni mindenütt, s bár az alsóbb fokú ha-
tóságok: egyházközség, egyházmegye, több-kevesebb
autonamiával rendelkeznek, mindazonáltal
a főconsistorium valósággal pretendálja azt, hogy
neki mindennemű ténykedéséről számon adjanak,
s ha ezt nem coelekszik, hatalmi szigorút érveteli.
A kalvinizmus által megkövetelt szigorú puritan
erkölcsi élet, amely Erdélyben a 16. és 17. században
a presbiteriumok nélkül is otthonos volt, ebben
az időben szintén változáson ment át. Korábban
az egész állami rendtartás így volt berendezve,
hogy a vallásos elvek által megkövetelt, erkölcsi
élet fenntartása felett őrködjék. Mint Kalvin
Genfjében, így az erdélyi államban is mindig
készen állott a hatóságkarja is kardja, hogy
az egyház feletén ivőrt, győztes hatással felelőket
kinnesse. Ezen magyarázható meg az, hogy az

Nallásertülési
élet. -

egyháas a maga külső hatalmát így gyakorolta a hűvek felett, hogy eseknek tiszán egyhási és polgári vétségeit egyaránt büntette. Az egyhási és világi büntető hatóság nem volt élesen elkülönítve egymástól így, hogy még a polgári hatóság által kiszabott büntetések nem tekintettek elegendőnek a bűnök büntetésére, hanem szükséges volt esen felül még a megsejtett isteni jogrendnek egyhási vesekelés útján való kiegyesztelése is. —

Amint aronban Erdély a Flabsburg-háas fennhatósága alájutott, a polgári kormány-hatalam a parancsnokló tábornakra, sa német katonaságra szállt át. A polgári kormányt is idővel kiesik a reformátusok kezeiből és így attól föbbé az egyháas nem nyerteti meg az eddigi támogatást. Ez a két körülmény jelsi az erkölcsi élet feven bekövetkező változásokat. Hogy ezen változások nem csakely természetűek legyen elég hivalkozunk egy dologra. A száas nemzeti jog büntető intézkedései az erkölcsi természetű vétségek esetében, így p. o. a parancsnág büntetésénél olykor igazán kegyetlen volt. A száas városokban a tekintetben hár felhetetten szigor uralkodott és megvesztet-hetetlen puritánizmus uralkodott. A német

-120.-

katonasöy elisällisöläsa utain mintha köiseröföör vob-
na az embereket. Az erkölcsiellenség lábra kap min-
deniitt, megromta meg a lepitisekességelt polgári esali-
sokot is életüket is. A falvakban elhegenett katonasöy
sáruolok, amekkor gyakranc váltakoztak, romboló
hatással voltak az köiserkölisiségre.

Erkel az erkölességséggel nemben az egyház
eléggi igazkereti gyakorolási híveivel nemben az egy-
ház fejeletet, de nem leírni meg igazkeretlani az
állam támogatása, törvénye, igazkereti hiátusok volt
mert az hívek az fejeletet elött hitmagdolással me-
nekültek; pedig maguk az presbiteriumok vették
kezekkel az egyházi fejeletet gyakorlását. A sok
sikertelenség miatt azonban az fontos dolgra
irányult világi vezetőférfiaknak is papjainak fejeletet
és az az urak pastoraletis fontoságának az felismer-
ése. — Magyar a főnökségnek nem kért az urak
pastorallist, mint az lelkipásztorok alkottak
bevéni a theologián tantervbe, s elnevelési oszlop
kötelező tanítóit. Ennek meg is lett a nagy
alálais hatása. A hívek laudatuk felismerés
az loflaisokat, tevéletüket, erkölességet életük záros
következéseiket, s annyi megtehető, hogy
hivott közelebb halála után kezeletet nyújt
erkölessé életük elni az mint loflal topo-
sott egyházi fejeletük magukat alávetni. És
ebben nagy erőteljesen van a központosítás, az

a ura pastoraalit a leguagott burgosajjal gyakorolták.

A propokrit, kik egyházas felsőgúsa körébe éppen olyan egyházi tagok, mint a világiak, elmaradhatják, hogy kéne gyermekük voltár akkor is, mint minőben isőben. Itäpi felavatásuk nem asott nekik magyarált erkölcsiéget. Hausera igenis műveltségük, képzettségük s főleg mélyebb vallási hitük s burgosajjuk öhet az egyház testének támogatására, szemesényeire tették erőteljesi teret is. Egyetleken voltak foglalkozások böven, másokban kéven, de általában művelődés a közönsej fölé emelkedett. Az egyház maga is kiváló gondolat örökösök az általa beállított lelki pontokról magyarázók felett. A közönsej velük nemben nyomonkövető voltak, mint a hivőkkel nemben. Magyarázóik, iskolajis éltek, táplálkozók, ruházók, foglalkozók megpróbálták, illetőleg felöltözteték a legújabb állott.

Ami az iskolaiügyet illeti emelk éppen olyan sok jutott értékesen a kormányhatalom részéről, mint a magyarázóknak, mert sem tönény, sem bevételek nem előzte meg, korábban megkezdődött az értékesítés. Előben az isőben a reformátusok harom kollégiuma s két gimnáziuma volt Erőteljesen: a nagyenyedi, a kolozsvári s a gyalaphérvári kollégium; a marosvásárhelyi s uolvárhelyi gimnázium.

Uolvárhely.

A három kollegium közül a nagyenyedi a saját alapjaiból élt és mindennemű gyűlölködéstől függetlenül. A kolozsvári kollegium nagyonyi hercele és igazgatói tekintetében még mindig egy volt a kolozsvári elöljáróival és csak legkevesebb annyigyi igazgatóiában volt autonómia. Az egyházi és kollegium együtt és egyenre került a fő konsistorium felügyelete és rendelkezése alá.

Rugazi fundamentuma, éppen így, mint az ekleziái, alapításai volt és nem az egyháztól fundáltatott a kollegium.

A gyulafehérvári kollegium a Bethlen főiskola-nak hátsó részén állt épített helyiségekben volt elhelyezve, s az Apafy fejedelem által adott kamarai javadalmaiból, s magánosok adományaiból élt; tehát szintén alapítványi főiskola. A két gimnázium közül a székesfehérvári alapításai, de a marosvásárhelyi még a 18. század elején városi, illetőleg ekleziái intézmény.

Ezek közül a gyulafehérvári kollegiumot Steinville generális a kath. püspöknek megalapításával elfoglalta, s a tanárokat, tanulókat kiküldtatta. Az iskola 1716. febr. 26-án költözött ki a városból, megfordított az alatti, felébe fordított bevont dobozokkal. Először Thakke-ban húzódtak meg, utóbb Szászvárosba próbálkoztak; mivel sehol sem volt maradásuk, végre az extendó végén Csaróvára helyre adott neki otthont. Ugyanehhez foglalta el Steinville az unitáriusok iskoláját.

Ugyanazok elhelyeztetlen csapás volt az országban a kamarai javadalmaik és deákia hasznosításuk megmunkálása

amely III. Károly óta Maria Terézia utolsó trédéris időnként
 valtori erellyel, de allandóan folyt. - Átvizsgálta az adomány-
 leveleket, megmértette minden javadalmat, amelynek okiratai
 a legesélyesebb formakibát felezték fel. 1717-ben a 6689 kh
 forint értékű javadalom a bizottság romaharati rostaja
 után 4051 50 magyar forintba értékre szállt alá - minden romaharati
 javadalmát megmértették, de szertelenül olcsón; pl. egy hó-
 sának az árát 1717-ben 10 dénárban állapították meg. Mind
 a javadalom források törvényszerűek voltak, mert az 1691-iki
 Leopoldi kitével, mely Erdély 18. századi állami életének alapköve-
 réül szolgált, a második vilken határozottan megörökítette az
 erdélyi fejedelmeknek az iskolák számára tett alapítványait is.
 Bár a helyi kormány erősen ránehezedett az erdélyi protestáns
 iskolákra is, oktatás tekintetében már csak professorai
 tudományosságig, folyóan is elég magas fokon állottak; a
 vezető szerepet a nagyenyedi kollegium vitte még az anyagiak,
 valamint a szellemi élet terén is. E társaság terén azonban
 az iskolák megújulása szorultak. Az első lépés Pósi
 Ferenczről jön, aki 1717-ben kolozsvári pásztor és esperesből püspöksé-
 re választatván, mindjárt 1718. márc. 20-án egy memorandum-
 mal lép a főconsistorium elébe, mellyel főleg a kollegiumi
 oktatás rendszerét kívánja elemezni; egyben azt is óhajtja, hogy
 a kollegiumokban és iskolákban generális vizitációt tartasson,
 ahogy ő, nemcsak az Ekleziának, hanem a kollegiumok-
 nak is főcuratorának" ismertetése. Propozíciói azonban
 a társaság reformálói a kezdőkben szertelenül hangzanak el,
 mert világi uraink bár az iskolák anyagi ügyeivel
 igen-igen foglalkoztak, az intézetek külső felvirágoztatására

törkedtek, a tanúgyel bizony vajmi keveset történt —
 fele, semmiatt Gois páspók nemcsak ambicióból fakadt
 reformtervezésének megvalósítását valószíggel meg-
 akaratolták. —

Ami a hallegiumi ifjúság iskolai életét illeti,
 az bizony nagyon sok hiánnyal van teli, nagy menny-
 iségben a korban. Erkölc tekintetben is nagy hi-
 nyatlis állat elé, hogy a legjobbat ajakról min-
 telő felhangzik, a penasz az ifjak erkölcsi életén
 és rendetlen életén miatt, hogy aztán a szárad né-
 regesé az ifjúságnak az az élet a javulás stadi-
 umába került, a külföldi tanulmányokra járó
 tanulmányok könnyek. A külföldön ismerked-
 tek meg ifjaink sokkal a megasztos világot
 megismerő szemekkel, amelyek a mi radan-
 do hatással voltak javulást illetőleg hazai ifjúsá-
 gunk életére. Mert ebben az időben is ifjaink a
 legnagyobb burgenéggel törkedtek a külföldi is-
 kolák látogatására. Ugyan, hogy a főkonviktórium
 csak azoknak a himentelét engedte meg, akik-
 ről az iskolai hatóságok fényes erkölcsi bizonyít-
 ványt állítottak ki, a néhányos vizsgálat e-
 redményrel tették le. Ugyan, hogy az csak ad-
 dig történt, amíg Mária Terézia a külföldi
 egyetemek látogatását magának engedélyezte az
 erdélyi ifjakra nézve is.

A körépis kolák mellett, mint annak

fundamentumai fennállottak igen nagy
számmal a falusi iskolák is, de csak a fi-
úk számára, s ezek is inkább latin iskolák.
Ezeknek nemzetivé' töltésére csak kisebb tör-
tént kísérlet, amikor II. József népohtatási u-
gyi reformjai meg nem jelentek.

Rár ebben a korban a cenzura nagy ap-
parátussal, dolgozott Erdélyben is, s a jermita-
argus szemek élénken ügyelték arra, hogy "vet-
mek" munk ne lásson (~~szavvilágot~~) nyom-
tatásbani világot, s emiatt íróink nem igen
dolgoztak a nyilvánosság számára, mind-
azonáltal hatalmas írói gárda alakult meg
úgy az egyházi, mint a világi rendből. Tuda-
mányos theologiai műveket, a cenzura ni-
att nem lehetett kiadni, s ami mégis egyházi
irodalmunkban tudományosan szakszerű,
alig egyéb, mint burga' tudós ifjaknak el-
ső próbatételgataisai - ott hint a külföl-
don. Ebben az időben azért a halotti benéd-
és építő irodalom terén lehet nagy dolgot
felmutatni; a halotti leiróirodalom terén
lehet nagy dolgot felmutatni; a halotti-
benédírodalom a legvirágzóbb a mi egy-
házunkban. Hitimá' is hálá foglódott ki e-
zen a körben, mely Zilahy Lehel's beadványától,
Hannoveri győgytől s társaitól kezdve el egés-

szan a nagy Hercepség, Grilágya hízig, Hegedűs hízig
annyi sok jelent tud felmutatni. A halotti be-
sírók mellett, aránylag jelentéktelen a temp-
loni ^{predikáció} beszéd.

III. Hároly slott megjelent hivallobb mun-
sák a követőek: Grilágyi Gámmel a ref. egy-
ház bécsi, ágense, Bécsben laktaiban, "Keresztény
Lelcke, vagy Lelcke irásból kiindegott keresz-
tény virágok" címmel, adott ki 1740- ben
egy munkát. —
Banski Mikály hatnapi lelkiismeret megjelent
1708- ban a, "Kantirástól lerajzaltatott igaz he-
vesetyleg címmel" is 1718- ban a "Rajdosák ne-
vű", az imakönyvet. — Góss Ferenc püspök, az
1719 évi nagy pestis, alkalmával magyarul és la-
tinul írt egy-egy művet. Emannak címe:
"A dögkórát Fater harca emberekkel, melyben
megmutatódik, mint győzedelmeskedik Fater
a pestis; miképen forgassa ember megáték-
len a hercban is minemű hadi körülete le-
gyen, arra oktatódik". A latin mű pedig "Po-
nitiones de Pestis, divinae revelationi, sanae va-
tionis: experientiae longorum seculorum, confor-
mes" címet viseli. A hagyományos kalvinista
kezelés szerint egyedül a bűnbánatot és
a könyörgést tudja a dögkórát ellen orvos-
nerül ajánlani: azért könyörgéseket ad min-

dean életkiratás~~át~~ - ban levő gyűjcsék némá-
ra. -

Említésre méltók még ebből az időből
Thuróti András, aki egy monográfiát írt, s ér-
tekezés alakjában adott ki az Odessa mellett
Frankfurtban az erdélyi 3 kollegiumról 1731-ben
"Origo, incrementum et facies hodierna tri-
um in Transilvania illustrium gymnasio-
rum reformatorum", címmel. - Továbbá Nagy
Ezigmund erjedli professor, aki 1736-ban
Amsterdamban adott ki egy "Az igaz keresztény
emberek papi tiszteiről", annak pedig leg-
nemesebb részéről, így mint a könyörgés-
nek és tudományáról írt rövid tractát" cí-
mű művet. -

*

* *

Az erdélyi protestantismus sorsa a Glab-
burgi háború kirovált, s így III. Károly alatt
ugyanaz mint a magyarországiaké. Az
absolutizmus a katolicizmussal haraltat
mindent megtett az erdélyi protestan-
tizmus megrovtására is. S hogy megis
megalkhatott - hátr hivatkozhat megfogat-
horolt némamál - közsönheté, annak a ha-
talmas erőnek, amelynek éltetési, a Floritus
a maga evangéliumával, mely fennem dicső-
mashodott az embeli hatalmakkal szemben
idővel. ¹⁾

¹⁾ Az erdélyi protestantismus a horvati államotól élesen
különböztet. József "Az erdélyi reformatus egyház tör-
vényei" c. műveinek III. és IV. kötetében, alomán utat
a legfontosabb adatok legfontosabb megismerésére. Gy.

Bejegyzés.

Bejegyztik az u. n. nyomtatás korának egy fej-
zetét. Sötét és világosság, árnyék és nap sugar az az
idő alatt élőkünk taruló kép vonásai. Sötét és árnyék
a római katholicizmus ama törekvése, amely felhasz-
nálna a bécsi udvar bigott katholicizmus parvo-
sult absolutizmusát - minden éron elfojtani
akarta a protestantizmust. Világosság és nap-
sugar protestáns vezírférfiaink azon állha-
tatos hitartása, amelynek következménye lőn
a század végén a protestantizmus létjogosultsá-
gának törvényes vallásszabadságának az elismerése.
Sötét oldala a képnek, hogy az előző II. Rákóczy
Ferenc-féle szabadságharcban hivatásukkal ró-
mai katholicus főúri harcostárs, most amidőn
a leverett, feledve teljese a múltat, annak
dicsőséges napjait, újból antikrisztá, protestáns
gyűlötlővé, üldözővé válik, csak hogy anyagi
érdekei, vágyai, óhajai beteljesülést nyerjenek
azokból a fényes dominiumokból, amelyek
Rákóczy és vezértársaié voltak, s amelyek
mostan valósággal közpredára kerültek; s
ennek a képnek vonalait még sötétebbé
teszi annak a római katholicus klérusnak
a magatartása, amely az előző időkben

a szicserényi országgyűlésen olyan nagyszem-
 rűen megtudta érteni és beleemlyengedni a „lan-
 cordia religionum animata libertate” gyö-
 ngörű jelmondatba. Világos és felismerő oldala
 a hímnak az hogy protestáns főuraink, ami-
 kor a protestantizmus érdekében emelték fel
 szavukat, nemcsak vallásos szempontból fog-
 ták fel ügyüket, de alkotmányosság szempont-
 jából is; s amikor a protestánsok jókait véd-
 ték, ugyanakkor a magyar alkotmány, s a ma-
 gyar hűség legműségeire hajtóhainak is bizo-
 nyultak. Hiábavalónak bizonyult ezzel szem-
 ben mindenféle cserentia, templanfoglalás, na-
 pok, tanítók, páterusok perkefogatása, haza-
 árulás vádja, mert az erős protestáns hitet a
 magyar alkotmányhoz való ragaszkodást hi-
 nem t érthették, a lelkekből, s ennek követke-
 zménye lön a későbbi diadalamrajtás. Ennek
 a szívós hitartárnak köszönhető az, hogy protes-
 tánsunk ezekben a nehéz időkben megvet-
 tették a mai egyházalkotmányunk az alapjait.

Hisz a katholikuss belérs-vétét irá-
 nyu tendenciájá még a szellem világába is
 beákkart hatolni, s ehért úgy sem tudott elérni,
 mert így az iskolaiügy, valamint nemzeti iró-
 dalomterén az elsőbbség, a diadalam a protes-
 tánsoké vált. Ennek lehetett köszönni azt,
 hogy a vezetés körül elkerült protestáns nagy-
 jaink helyébe mindig akadtak számaran-
 újabb lelkek, akik vezéri pálcával a kezökben

mindig kitartással, buzgóssággal vezették és irá-
nyították a protestantizmus életét. -

A protestantizmus a harceki élet is
azt dokumentálta, hogy ha embertől volt a
dolog, semmi se lesz, de ha Istentől van,
aligha megmarad örökké. Bizonyossággá lett
azonban az, hogy Istentől volt a protestantizmus,
illetőre az a Krisztus evangéliuma, s így meg is
maradt mindez ideig. -

irodalom.

- Fabó András: Rajzok a magyar protestantizmus történelméből.
Pest. Hornyánszki és Társ. 1868.
- Füredi Ernő: A magyarországi körökfatalesség története.
- Bróthy István: Magyar irodalom története.
- Gringy József: 1790/1. évi 26. sz. vallássügyi törvény keletkezésének történelme. Pest. Kilián György. 1857.
- Kováth Mihály: Magyarország történelme. Pest. Reichenast Quarta. 1862.
- Lampe: Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania. Trajecti ad Rhenum. 1728.
- Magyar prot. egyháztörténeti monographiák. Budapest.
Protestans egyes. 1880.
- Marxali Henrik: Magyarország története. Budapest. Athenaeum.
- Mohar Aladár: A körökfatalesség története Magyarországon.
- Pókoly József: A protestantizmus hatása a magyar állami életre.
Budapest. Hornyánszky. 1910.
- Pókoly József: Az erdélyi református egyház ~~monarchia~~ története.
Budapest. 1904.
- Révész Imre: Magyar prot. egyházi és iskolai figyelemre.
Debrecen. 1872. 1873. 1874. 1875. 1877. évfolyamok.
- Rilini: Memorabilia Aug. Conf. in regno Hungariae. Posonii 1787-89.
- Szalay László: Magyarország története. Pest. Lauffer és Társ. 1859.
- Szalay László: Császár Károlyi Sándor önéletírása. Pest. Reichenast. 1865.
- Sárospataki Híretek. Sárospatak. 1859. 1861. 1863. 1864. 1865. 1867. évfolyamok.
- Szilágyi Ferenc: Rajzok Erdély államéletéből a 18. században.
Budapest. 1871.
- Warga Lajos: A keresztény egyház történelme. Sárospatak. Radik Károly. 1906.
- Külinszky Mihály: A magyar országgyűlésnek vallássügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. Budapest. Hornyánszky 1893.
- Külinszky Mihály: A magyar honi protestans egyház története.
Budapest. Athenaeum. 1907.

Gringy J. - nek emel a Magyarországi vallási
monographiája.